

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
NAMNFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 112 · 2024

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
minst två vetenskapliga granskare utanför redaktionen genom en
anonymiserad (»double-blind») process

(<https://publicera.kb.se/nob/policies>)

ISSN (tryck) 0077-2704
ISSN (online) 2002-4177

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2024
Tryck: The Faculty TF AB, Visby 2024

Innehåll

<i>Fridell, Staffan</i> : Sjönamnsstudier	15
<i>Källström, Magnus</i> : Runstenen U 109 från Bisslinge i Eds socken. En nyfunnen runstensteckning och något om namnet <i>Gudfast</i>	59
<i>Nyström, Staffan, Nyman, Eva & Særheim, Inge</i> : Meddelande från redaktionen	5
<i>Strandberg, Mathias</i> : Färs härad	23
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Hunneberg</i> . Ett diskussionsinlägg	7
<i>Særheim, Inge</i> : Tolkinga av nokre sørvestnorske skjergardsnamn	47
<i>Williams, Henrik</i> : Bland färskallar och fjös. Till tolkningen av labus på U 751 Viggeby	77

Smärre bidrag

<i>Fridell, Staffan</i> : <i>Rottne</i> och <i>Ullavi</i>	87
— Uttalet av <i>Agunnaryd</i>	90
<i>Källström, Magnus</i> : Till tolkningen av ett personnamn på Bökstastenen (U 855)	93
<i>Ryman, Lennart</i> : <i>Rankil</i> och <i>Rankhyttan</i>	96
<i>Strandberg, Svante</i> : Från <i>Biärklunda</i> till <i>Bjättlunda</i> . Tankar kring ett ortnamn i Timmele socken	99
— <i>Huvud</i> i Valeberg	102
— <i>Snacketorp</i> i Stora Malm	104

Recensioner

<i>David Boulton</i> : Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence. (2023). Rec. av Stefan Brink	107
<i>Gårdar och arrenden</i> . Jämtlands och Härjedalens bygsellängder 1601–1645. Utg. av Georg Hansson & Olof Holm; med ortsregister utarbetat av Karl Göran Eriksson. (2023). Rec. av Olof Karsvall	110
<i>History, Landscape, and Language in the Northern Isles and Caithness</i> . ‘A’m grippit dis land’. A Gedenkschrift for Doreen Waugh. Ed. by Ryan Foster & Christian Cooijmans. (2023). Rec. av Arne Kruse	113
<i>Namn och gränser</i> . Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021. Red. av Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson. (2023). Rec. av Lena Wenner	116
<i>Ortnamnsvetenskapen Jöran Sahlgren</i> . Hans liv och verk. Red.: Carl Frängsmyr. (2023). Rec. av Ernst Håkon Jahr	118
<i>Placing Place Names in Norwegian Archaeology</i> . Current Discussions and Future Perspectives. Sofie Laurine Albris (ed.). (2023). Rec. av Torun Zachrisson	120
<i>Skånes ortnamn</i> . Serie A. Bebyggelsenamn 5. Färs Härads. Av <i>Mathias Strandberg</i> . (2023). Rec. av Birgit Eggert	123

Författarna i denna årgång 125

Förkortningar 127

Ortnamnsregister till årgångarna 111 (2023)–112 (2024) 131

Övriga register till årgångarna 111 (2023)–112 (2024) 137

Meddelande från redaktionen

Namn och bygd ansluter till Publicera

Under det gångna året har redaktionen påbörjat Namn och bygds anslutning till Publicera, den nationella, digitala plattformen för öppet tillgängliga vetenskapliga tidskrifter i Sverige. Det innebär att allt innehåll i Namn och bygd blir åtkomligt för alla utan kostnad. Från och med årgång 113 (2025) kommer tidskriften att vara helt ansluten, vilket innebär att bidrag som önskas publicerade i Namn och bygd ska skickas in via webbplatsen, där också författarinstruktioner, redaktionella riktlinjer, arkiv, kontaktuppgifter m.m. finns. All hantering av manuskript, granskningar, korrektur etc. kommer fortsättningsvis att ske via webbplatsen. Plattformen förvaltas av Kungliga biblioteket.

Tidskriftens webbplats: <https://publicera.kb.se/nob>

Tidskriftens e-post: staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Tidskriftens distribution: eddy.se ab, order@eddy.se

Staffan Nyström Eva Nyman Inge Særheim

Hunneberg

Ett diskussionsinlägg

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 112 (2024), 7–14.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University:
Hunneberg. A contribution to the discussion.

Abstract

Hunneberg is a large hill in the province of Västergötland (*hundæbiærgh* from around 1325; *hwndaberg* 1461). Elof Hellquist and Ivar Lundahl addressed the first element of the name *Hunneberg*. They reflect upon the interpretations **hund-* ‘height’ and *hund* ‘dog’. Lundahl considers *hund* ‘dog’ the most probable alternative. The present author discusses another potential starting point for the interpretation of *Hunneberg*: OGerm. **hunþ-* ‘catch; booty’ (Goth. *-hunþ*, OE. *hūð*).

Keywords: place-names, mountain names, etymology, interpretation.

Äldre belägg avseende det välbekanta *Hunneberg* nära Vänersborg i Västergötland är bl.a. *hundæbiærgh* omkring 1325 ÄVgL 2 s. 180, *Hwndaberg* 1435 SMR nr 309 avskr. och *hwndaberg* 1461 17/8 Skara SRAp or. (Dalslands diplomatarium s. 224).

Det mäktiga platåbergets namn har naturligt nog lockat till olika tolkningsförsök. Eftersom Ivar Lundahl i SOSk 17 (s. 113 f.) tar upp endast två alternativ, hänvisar jag här till min framställning om *Hunneberg* i Föreningen för västgötalitteratur. Meddelande 2024:3 (Strandberg 2024 s. 12 ff.), där ett flertal tidigare uttalade meningar om höjdnamnets innebörd redovisas. Att Lundahl förbigått dessa med tystnad är inte förvånande.

Elof Hellquist har (1903–06 1 s. 238 ff.; jfr dens. 1948 s. 371) i samband med sjönamn kommit in på *Hunneberg*. Han håller för möjligt att detta namn återgår på ett gammalt höjdbetecknande **Hunde*, besläktat med bl.a. fornsvenskans *hun* ‘takås’ och det västnordiska *húnn* ‘mastspets’. Ett sådant **Hunde* kan ha utvidgats med ett förtydligande *-berg*; det omedelbart intilliggande Halleberg har ju fordom benämnts endast *Hall*. Att *Hall* blivit *Halleberg* kan dock bero på att *Hunneberg* varit sammansatt med *-berg*.

Genitiv pluralis av djurbeteckningen *hund* är efter Lundahls (a.st.) mening den närmast liggande tolkningen av förleden *Hunda-* i *Hunneberg*, men han

nämner att Hellquist funnit *Hund-* ingå i ett påfallande stort antal berg- och höjdnamn, något den senare inte kunnat se något rimligt skäl till i det fall *Hund-* åsyftar hundar. Lundahl hyser till synes samma tveksamhet i fråga om mängden av höjdnamn på *Hund-* men betonar samtidigt att rekonstruktionen av ett bergnamn **Hunde* bakom vårt *Hunneberg* är osäker.

Kanske det trots allt är djurnamnet som ingår, möjligen, såsom föreslås av Lundahl, SOSk 11:2, s. 33, avseende de från äldre folktro kända 'berghundarna' eller 'trollhundarna', dvs. de hundar, vilka trollen använde som jakthundar eller som vallhundar för att vakta sin boskap. Om dessa hundar se Hylltén-Cavallius, Wärend och wirdarne 2:56, 71, 76. (Lundahl i SOSk 17 s. 114.)

I SOSk 11:2 (s. 33) behandlar Lundahl bynamnet *Hunnekulla* i Bällefors socken och omtalar därvid flera andra nordiska ortnamn på *Hund(e)-* och *Hunna-*.

Beträffande berghundar har jag rådfrågat folkloristen professor Bengt af Klintberg och docent Fredrik Skott, chef för Göteborgsavdelningen av Institutet för språk och folkminnen. I mitt ovannämnda bidrag om *Hunneberg* redovisar jag (2024 s. 13) värdefull information från dem om berghundar. Skott har bl.a. meddelat att material rörande sådana har upptecknats från Värmland. Folkliga föreställningar kan ha traderats under mycket lång tid, och man bör förvisso inte utesluta möjligheten att *Hunne-* i vårt fall erinrar om berghundar.

Halle- och Hunneberg är liksom andra västgötaberg mycket framträdande inslag i landskapet, synliga på långt avstånd (fig. 1). De två bergens läge i urgammal kulturbygd vid Göta älv, Vänern och den vidsträckta Västgötslätten gör sannolikt att de varit namngivna vid Kristi födelse. Västra Tunhems socken, vars område till en del ligger på Hunneberg, är mycket rik på fornlämningar (Natur i Älvsborgs län s. 132, 137). Ett höjdbetecknande **Hunde* 'bergklumpen' e.d. framstår som ovansklit från kronologisk synpunkt; ett sådant namn, törhända med anor från tidig keltisk järnålder, kan under tidernas lopp ha ersatts av ett yngre, men vi har a priori ingen anledning att anta att ett namnbyte av annat slag än epexegetisk utvidgning och numerusförändring har skett.

Ett ursprungligen osammansatt **Hunde* kan som framhållits ha utvidgats med ett epexegetiskt *-berg*. Möjligt är att ett sådant **Hunde* 'höjden, bergklumpen' e.d. eller ett redan ursprungligen sammansatt *Hundaberg* en gång har avsett Halleberg och Hunneberg sammantagna, uppfattade som en enhet; att de två bergen åtskiljs av en trång och djup sänka (fig. 1) ser man inte från flertalet håll, och namngivningen av bergen kan ha skett på betydande avstånd. Det är också tänkbart att förleden i det fornsvenska *Hundaberg* är genitiv av ett pluralt namn, **Hundar* 'bergshöjderna, bergklumparna' e.d., som avsett Halleberg och Hunneberg. Det större av bergen, Hunneberg, kan

Fig. 1. Utsnitt ur TopC blad I.W.35. Bilden visar Halleberg och Hunneberg mellan Vänersborg, Vänern (norrut), Dättern (österut) och Västgötaslätten.

ha bevarat detta gamla namn, medan det brant stupande Halleberg i ett senare skede kommit att benämnas *Hall* 'klippan' e.d.

Till de i SOSk 17 (a.st.) diskuterade två tolkningsmöjligheterna för *Hunneberg* kan efter min mening fogas en tredje.

Diabasplåtarna på Halle- och Hunneberg täcks huvudsakligen av gran- eller tallskog. »Ek bildar smärre spridda bestånd, men var förr vida utbredd», meddelar man i *Natur* i Älvsborgs län (s. 321 f.), där det framhålls att bergens fauna i flera stycken är unik. »Fågellivet uppvisar en sällsynt artrikedom med en rad ovanliga arter.» Bok har växt på Hunneberg (Moberg 1950 s. 54 f.). Det är mycket tänkbart att Halle- och Hunneberg i gammal tid har erbjudit givande

fångst av skogsfågel; se Natur i Älvsborgs län (s. 109 f.) om förekomst av tjäder på de två bergen och av orre på Halleberg. I senare tidevarv har ju älgjakterna i bergsområdet blivit omtalade.

Förleden i *Hunneberg* kan sammanhånga med gotiskans *hunþ-* 'fångst, byte' och fornengelskans *hūð* 'ds.' (se om dessa ord Feist 1939 s. 277, Holthausen 1963 s. 179). Till samma indoeuropeiska ordfamilj hör det svenska verbet *hinna* (gotiskt *-hinþan*); se Feist (1939 s. 161), Hellquist (1948 s. 354: »eg.: få tag i»), Magnússon (1989 s. 390 s.v. *Hunn*).

Om ett ord som sammanhänger med vårt *hinna* och är belagt i både västgermanskan och den östgermanska gotiskan en gång har använts också i nordiskt språk, är detta inte förvånande. För vissa norska ortnamn har man tänkt sig bildningar samhöriga med gotiskans *hunþ-* och fornengelskans *hūð* 'fångst, byte'. I NSL (s. 227 f.) redovisas tre *Hunn* som gårdnamn på olika håll i vårt grannland. De antas alla innehålla ett nu försvunnet älvnamn **Hunn*, av Sophus Bugge (i NE s. 111) sammanställt med fornengelskans *hūð* 'byte'. »Slike elvenamn har truleg sikta til godt fiske», framhåller artikelförfattaren Jørn Sandnes (i NSL s. 228). Ett älvnamn **Hunn* f. är Inge Særheim (1992 s. 64 f.) böjd att räkna med i Sirdal, Vest-Agder fylke: »Her er det kanskje først og fremst tale om fiske, men òg fugle- og dyrefangst kan ha vore real bakgrunn.» Jfr Magnússon (1989 s. 390 och – om önamnet *Hinn* – s. 329).

En *an*-stam **Hunde* m. som föregått den fornsvenska formen *Hunda-biærg* kan möjligen representera ett urnord. **Hunþaðan-* (< **Hunþōð-*) 'den fångstrika, den med fångstplatser försedda, med fångst förbundna' e.d., i vilket – efter tidig synkope mellan två frikativor av samma slag – ljudföljden *-nþð-* givit *-nð-*. Se t.ex. Wessén (1971 s. 53) om suffixformen *-ōða-* och Noreen (1904 s. 86 f.) om *ō > a*. Förkortning och ljudreducering har rimligtvis lättare kunnat inträda i det fall ett **Hunde* med sådant ursprung tidigt har utvidgats med *-berg* eller ett motsvarande appellativ i förening med *-berg* bildat ett redan under äldre järnåldern sammansatt *Hunneberg*. Om vokalbortfall i ett föga betonat *-nþað-* har kunnat dröja så länge att förbindelsen *-nþ-* dessförinnan hunnit förändras till *-nn-* är svårt att avgöra. Se Brøndum-Nielsen (1957 s. 43 f.) om *-nþ-* > *-nn-*.

Ett annat och väl närmare till hands liggande sätt att förbinda ett **Hunde* m. eller förleden i *Hunneberg* med ett urgerm. **hunþ-* 'fångst, byte' är att anta en vernersk växelform **hund-*. En sådan kan föreligga i såväl ett **hunde* m. som ett **hund* f. Ett **hund* f. 'fångst' eller 'fångstplats' kan ingå i *Hunneberg* med antingen singular eller plural genitivform. Ett **Hunde* m. kan vara en primär namnbildning eller en sekundär. Se Barber (1932) om *-an*-stammar med gammal ändelsebetoning eller växlande betoning (s. 153 f.) och om *-ō-*stammar med ändelsebetoning eller växlande betoning (s. 41 ff.). Jfr beträffande *hund-* och inte *hunn-* NG (4:2 s. 41), NG (15 s. 308), Magnússon (1989 s. 389 f.), NSL

(s. 227 s.v. *Hunder*, *Hundvåko*) och Særheim (2007 s. 110). Den sistnämnde behandlar toponymerna *Hundseid* och *Hundsvåg* i Rogaland fylke. Det förra innehåller efter hans mening sannolikt ett sjönamn fno. **Hundsi* m. (ev. **Hunnsi*), »truleg *s*-avleiing til eit ord for 'fangst'». För *Hundvåg* anføres de äldre beläggen i *Hunduoku* 1379 och i *Hundvoko* 1419; Særheim framhåller att förleden troligen betyder 'fångst, fiske'.

Att beakta i sammanhanget är självfallet att det gotiska *-hinþan* uppvisar stark verbböjning. I Die Gotische Bibel redovisas formerna *frahunþanaim* och *frahunþana*; se s. 57 f. (*fra-hinþan* 'tillfångata') och även s. 58 (*miþ-frahinþan* »mitgefangen nehmen» och *us-hinþan* 'ta som byte'). Jfr t.ex. växlingen mellan *finn*- och *fund*- i det nordiska verbet *finna* (Brøndum-Nielsen 1957 s. 3 f.), utgångspunkten för bl.a. fsv. *fund*- 'fynd' (Olson 1916 s. 534).

När jag i min ungdom under en period tjänstgjorde i den svenska handelsflottan, gick vårt fartyg flera gånger in till Antwerpen på Schelde. Att en del av floden, vid Vlissingen där vi for fram, kallats *Honte*, har jag emellertid först nu blivit medveten om. Moritz Schönfeld (1955 s. 85 f.) är benägen att förbinda detta *Honte* med begreppet jaga och jämför med fornengelskans *huntian* 'jaga'. I DGNB (s. 233) behandlar Albrecht Greule *Hunte*, namnet på en biflod till Weser i norra Tyskland. Han anför därvid det nyssnämnda nederländska *Honte* som ett parallellt namn. Greule ser ingen annan anknytningspunkt för *Hunte* än fornengelskans *huntian*, medelengelskans *hunten* och nyengelskans *hunt* 'jaga, fånga'. »Vielleicht kann nordseegm. **hunta*-/**Huntō* 'Jagd, Jagdplatz' angesetzt werden». Se Feist (1939 s. 161) om förhållandet mellan *hunþ*- och *hunt*-.

Beträffande jakt avspeglad i ortnamn kan här erinras om Jöran Sahlgrens (1920 s. 146 ff.) uppsats Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. Inte så långt från Hunneberg finner vi by- och sockennamnet *Flakeberg* och herrgårdsnamnet *Såtenäs* i Tuns socken. Det förra kan enligt Lundahl (i SOSk 15 s. 11) tänkas innehålla dialektordet *flake* 'uppgillrad lucka av stockar, kavlar eller plankor använd för fångst av fåglar och mindre däggdjur'. Om *Såtenäs* framhåller Lundahl (i SOSk 16 s. 30) att namnet innehåller dialektordet *sāt* 'håll för jägare där de sätter försåt', »motsvarande no. dial. *saat* f. 'fiskeplats vid strandbrädden'». Sven Friberg (1938 s. 56 f.) antar att *Såten*, namnet på en skogspark, ursprungligen allmänning, i västgöta-socknen Mellby, betyder 'jaktplats'.

Hunneberg kan under forntiden ha erbjudit möjligheter till jakt och djurfångst som inte i samma utsträckning förelegat på den intilliggande slätten. Att bergets namn sammanhänger med **hunþ*- 'fångst, byte' är långtifrån självklart men å andra sidan långtifrån otänkbart. Med sådan bakgrund framstår – utifrån de kända äldre beläggen – ett redan i begynnelsen sammansatt *Hunneberg* 'fångstberget' e.d. som det närmast liggande alternativet från ordbild-

ningssynpunkt. Jfr gamla västgötska bergnamn som *Mösseberg* och *Älleberg* (om vilka Lundahl i SOSk 17 s. 118 f. respektive s. 124 med litt.-hänv.).

Min här föreliggande framställning är inte tänkt som mer än ett inlägg i diskussionen om *Hunneberg*, vilken jag ingalunda betraktar som avslutad. Andra svenska ortnamn på *Hund-* eller *Hunn-* kan ha högst olika ålder och bakgrund; en ingående undersökning av alla sådana toponymer skulle kanske inte ge säker ledning vid tolkningen av just vårt *Hunneberg* och ligger i varje fall för min del inte inom det möjligas nuvarande ram. Är någon annan beredd att ta itu med en sådan uppgift?

Litteratur

- Barber, Charles Clyde, 1932: Die vorgeschichtliche Betonung der germanischen Substantiva und Adjektiva. Heidelberg. (Indogermanische Bibliothek 3. Untersuchungen 12.)
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1957: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 2. Konsonantisme. København.
- Dalslands diplomatarium utarbetat av Per-Axel Wiktorsson & Eva Odelman. 1996. Åmål.
- DGNB = Greule, Albrecht, 2014: Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler. Berlin–Boston.
- Feist, Sigmund, 1939: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen. Dritte neubearbeitete und vermehrte Aufl. Leiden.
- Friberg, Sven, 1938: Studier över ortnamnen i Kållands härad. Uppsala. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 5.)
- Die Gotische Bibel. Hrsg. von Wilhelm Streitberg. 2. Gotisch-Griechisch-Deutsches Wörterbuch (um zwei neue Wörter ergänzt von Piergiuseppe Scardigli). 6. Aufl. 2000. Heidelberg.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Aufl. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. Zweite Reihe. Wörterbücher.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Moberg, Ivar, 1950: Västergötlands geografi. En orienterande översikt. 1. Naturlandskapet. Stockholm. (Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning A 7.)
- Natur i Älvsborgs län. Inventering och handlingsprogram för allmän naturvård. 1976. Vänersborg.

- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Sahlgren, Jöran, 1920: Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. I: NoB 8. S. 146–173.
- Schönfeld, M., 1955: Nederlandse waternamen. Amsterdam. (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 6.)
- Strandberg, Svante, 2024: Tankar kring namnet Hunneberg. I: Föreningen för västgötalitteratur. Meddelande 2024:3. S. 12–14.
- Særheim, Inge, 1992: Sirdal. Namn og stader I. Namnetolkingar. Sirdal.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- TopC = Topografiska corpsens karta öfver Sverige. Blad I.W.35. 1847. Öfversedd 1858.
- Wessén, Elias, 1971: Svensk språkhistoria 2. Ordbildningslära. 5 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
- ÄVgL 2 = Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59. Utg. av Föreningen för västgötalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson. 2 utvidgade och reviderade uppl. 2. 2022. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 112.)

Summary

Hunneberg

A contribution to the discussion

By Svante Strandberg

Hunneberg is a large and well-known hill in the province of Västergötland, near Lake Vänern. OSw. spellings of its name are *hundæbiærgh* (from around 1325) and *hwnda-berg* (1461).

Elof Hellquist (1903–06; 1948) and Ivar Lundahl (1970) addressed the first element of the name *Hunneberg*. They reflect upon the interpretations **hund-* ‘height’ and *hund-* ‘dog’. Lundahl considers *hund* ‘dog’ the most probable alternative. The present author discusses another potential starting point for the interpretation of *Hunneberg*: OGerm. **hunþ-* ‘catch; booty’ (Goth. *-hunþ*, OE. *hūð*). Norwegian scholars have reckoned with this **hunþ-* in river names.

The article also touches upon the Dutch hydronym *Honte* and the German river name *Hunte*.

Sjönamnsstudier

Av Staffan Fridell

Namn och bygd 112 (2024), 15–22.

Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Studies in lake names.

Abstract

Bolmen is a large lake in the province of Småland. Elof Hellquist interpreted its name as having been formed from the adjective **bolm* ‘big’. However, it is not possible to infer the existence of such an adjective. Instead, *Bolmen* is likely a derivation with the *m*-suffix to the root *bul-* ‘swell’. Presumably, the large size of the lake is the reason behind its name.

Lossen is a lake in the province of Härjedalen. It is an extension of the river Ljusnan, whose name is a Proto-Scandinavian **Luhsnō* f. > Old Swedish *Lusn*, a derivative by ablaut of the root of the adjective *ljus* ‘light’. In this article *Lossen* is explained as a dehydronymic derivative **Luhsnan* m. of the river name.

Mæghin forms the first element of several Swedish place-names. Two interpretations exist, the man’s name *Mæghin*, and *mæghin* n. ‘force; strength’. The latter has been suggested for three lake names, Old Swedish **Mæghinsior*. However, these names can likely be explained as elliptic reductions of **Mæghins[bodha]sior* or similar.

Keywords: lake names, name formation, *m*-suffix, dehydronymic derivation, elliptic reduction.

Bolmen

Bolmen är Smålands näst största sjö (efter Vättern). Dess äldsta belägg är från Gustav Vasas registratur 1551 där det handlar om »then gårdh i Synnerbo, ther then ström löper aff Vulm» (Riksregistraturet 1551 f. 7v, GFR 22 s. 11). Gården i fråga är säkerligen Skeen vid Bolmåns utlopp ur Bolmen. Man måste ha fel-läst *B* för *V* i något skede av den skriftliga traderingen. I kartbelägg från 1600-talet skrivs namnet i princip som idag, äldst *Bolmen* 1648 (LSA E 13).

Elof Hellquists tolkning av *Bolmen* är den som fortfarande återopas. Han skriver (1903–06 1 s. 65):

Då Bolmen är [...] en af Sverges största insjöar, ligger dess etymon [...] i öppen dag. Ordet [!] är bildat af samma stam, som ingår i sv. dial. *bolm-*, hvilken i sammansättningar utmärker något mycket stort, t.ex. *bolmstark*, *bolmstor* [...]. Ordet återger sålunda samma för sjön karakteristiska egenskap, som dess ofta

använda yngre namn *Storsjön* [...]. Det tillhör för öfrigt samma rot med grundbet. 'svälla' o.d. som utan *m*-utvidgning ingår i sv. *bålstor* [...]

Han kompletterar (1903–06 6 s. 6): »Beträffande härledningen bör äfven den möjligheten tagas i öfvervägande, att namnet egentligen betyder 'den svällande, sjudande o.d.'» Tolkningen sammanfattar han dock senare ändå (1948 s. 89) som »eg.: storsjön». Hellquist (1903–06 2 s. 34) betraktar också uttryckligen som säkert att *Bolmen* inte är en namnbildning med *m*-suffix utan att *m* tillhör »grundordet». SOL (s. 44) specificerar: »Sjönamnet är en bildning till fsv. **bolmber* 'stor'», sannolikt under intryck av SAOB (B 3802, art. *bolm*-) som ger följande etymologi för förleden *bolm*-: »af ett s[å]s[om] själfständigt ord icke uppvisadt adj. *bolm*, (svällande) stor, som återfinnes i sv. dial. *bolmstark*, *bolmstor* [...] samt substantiveradt kanske i [...] sjönamnet *Bolmen*.»

Hellquist (1903–06 1 s. 65) hänvisar beträffande *bolmstark* och *bolmstor* till Rietz 1867 och Grip 1901 (s. 75). Rietz (1867 s. 46) anger *bolmstark* 'mycket stark' från Uppland och Södermanland och *bolmstor* 'ofantligt stor' från Dalarna. Erik Abrahamson (Rietz 1955 s. 23) uppger emellertid att DI (Dalarna) här är felläst för UI (Uppland). Rietz har hämtat uppgiften om Uppland från Wahlström (1848 s. 15). Såväl *bolmstark* som *bolmstor* är – med Rietz uppgift om Södermanland som enda undantag – för övrigt inte belagda utanför Uppland (OSDs).

Wahlström (1848 s. 15) skriver: »*Bolm*- i sammansättning af samma betydelse som *block*- l. *bål*-; f.ex. *bolmskalle*, *bolmstor*.» Grip (1901 s. 75) betecknar *bolm*- i *bolmstark* som en »*m*-utbildning» av *bål*- 'utmärkt, djärv, ganska stor'. SAOB (B 3802, art. *bolm*-) anser: »Stammen [i *bolm*-] är antagl. en utvidgning af den stam som föreligger i *bål*-(*stark*, -*stor*)».

Avgörande för bedömningen av *bolmstark* och *bolmstor* i relation till *bålstark* och *bålstor* är att både *bålstark* och *bålstor* är mycket väl belagda i dialekter från i princip hela Sverige, från Skåne till Lappland–Norrbotten (OSDs), i kontrast till *bolmstark* och *bolmstor* som endast är kända från Uppland och – bara genom Rietz – Södermanland.

Slutsatsen torde bli att *bolmstark* och *bolmstor* är sena ombildningar, med geografiskt mycket begränsad utbredning, av *bålstark* och *bålstor*. Det är därmed omöjligt att utifrån förleden *bolm*- rekonstruera ett gammalt adjektiv **bolmber* som skulle kunna återfinnas i sjönamnet *Bolmen*.

Hellquist (1903–06 1 s. 65) hänvisar vidare till verbet *bolma* 'ryka' såsom innehållande samma stam *bolm*-. Även SAOB (B 3803, art. *bolma* v.) antar ett sådant samband: »trol. afl. af ett icke upvisadt adj. *bolm*, (svällande) stor, se *bolm*-». Men också detta antagande är tvivelaktigt eftersom verbet *bolma*: 1) finns förutom i svenskan endast som *bulme* 'ryka' i danska (med äldsta belägg från 1920-talet) som anses kunna vara influerat av svenskan (ODS *bulme*);

2) är belagt i svenska först 1807; 3) åsyftar äldst i svenska endast rökande eller rykande av tobak, medan tidigaste belägg med en allmänare betydelse 'ryka, ånga' är från 1862. *Bolmig* med motsvarande betydelse är dock belagt i dagboksanteckningar från 1842. (SAOB B 3803, art. *bolma* v., SAOB B 3806, art. *bolmig*). Troligen är *bolma* en ellips av *bolmröka* 'storröka tobak', där *bolm-* är samma förstärkande förled som i *bolmstark* och *bolmstor*. Kanske är *bolmröka* Stockholmsspråk med tanke på att dessa båda dialektala adjektiv är belagda enbart i Uppland och Södermanland. Adolf Noreen (1913 s. 118) skriver »*bolmröka* eller kortare *bolma*», men det är oklart vad han egentligen menar eftersom han på annat ställe (1905–17 s. 324) skriver »*bolmröka* (till verbet) *bolma*».

Att *Bolmen* har ett gammalt namn är sannolikt i sig på grund av sjöns storlek och kan också bevisas genom att ånamnet **Bylma* < **Bulmiön* på nuvarande Bolman är avlett av sjönamnet (Fridell 1992 s. 31 f.). Ånamnet måste vidare vara åtminstone från vikingatid, eftersom bynamnet *Bolmaryd* (< **Bylmorydh*) i Nöttja socken har ånamnet som förled och byn genom två vikingatida runstenar och höggravfält av yngre järnålderstyp kan dateras till vikingatid (Fridell 1992 s. 30 f.).

Det enda rimliga är därmed att uppfatta *Bolmen* som en namnbildning med *m*-suffix **Bul-m-ar* till roten *bul-* 'svälla'. Till samma rot hör *bolster*, *bulle*, *bål* 'stam, kropp' och *bölja* (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 74, 127, 173) samt det *bål* som är förled i *bålstark* och *bålstor* (SAOB B 4699, art. *bål* adj.). Hydronymer bildade med *m*-suffix är inte särskilt vanliga i Skandinavien (Hovda 1966 s. 14, 1971 s. 138 f., Strandberg 1991 s. 50, DSÅ 8 s. 234), men flera klara fall finns bland norska ånamn, bl.a. ett **Bolma* i Trøndelag, rekonstruerat ur *Bolmset* och det försvunna *Bolmunes* (NE s. 20).

Jag har inte hittat några uppgifter om att *Bolmen* varit särskilt benägen att svämma över, så det är snarare *Bolmens* storlek som är grunden till namngivningen. I fråga om betydelsen skiljer sig därmed inte min tolkning egentligen från Hellquists. Skillnaden ligger i namnbildningen och dess ålder. Avledning med *m*-suffix är en ålderdomlig bildningstyp, som man mycket väl kan räkna med för en sjö av *Bolmens* storlek.

Bolmen har under äldre stenålder varit betydligt större i nordlig riktning (Persson 2016 s. 8 ff.). Forn-*Bolmen* avvattnades genom Nissan fram till någon gång under 5000-talet f. Kr. då landhöjningen gjorde att sjön »tippade över» söderut så att ett utlopp öppnades i söder och sjön började avvattnas genom Lagans vattensystem (a.a. s. 13 ff.). Men från och med den tidpunkten fram till sjöns reglering i modern tid – dvs. även då namnet *Bolmen* tidigast kan ha bildats – har vattenståndet varit i stort sett oförändrat, dvs. ca 2,5 m högre än dagens nivå (a.a. s. 29 ff.).

Lossen

I Tännäs socken i Härjedalen ligger den stora sjön Lossen. Sjön genomflyts av Ljusnan och Erik Modin (1949 s. 233) talar om »sjön Lossen (vars namn synbarligen är att härleda av den därigenom rinnande Ljusnan, fordom *Lussn*)». Stefan Brink (1984 s. 134) skriver: »Älvens [Ljusnans] äldre namn kan ännu idag spåras i sjönamnet *Lossen* i Härjedalen». Thorsten Andersson (1995 s. 23) nämner också Lossen, »vars namn givetvis hänger samman med det gamla älvsnamnet [*Lusn*]». Men ingen har – egendomligt nog – försökt att närmare klarlägga det språkliga sambandet mellan *Ljusnan* och *Lossen*.

Sjönamnet har följande äldre kartbelägg:

Låsznen 1645 KrA 10 A:1, Lossnen 1648 LSA Y 1, Låssasiön 1685 LSA Y 11, Låssasiön 1686 KrA 10 A:3, Losen siön 1696 KrA 10 A:12.

Uttalet är *lòsɲ* eller *lòsna* (S. Åsander OAU 1920), det senare säkerligen dativ.

Ljusnans äldsta namn är enligt allmän mening ett **Luhsnō* f., en avljudande bildning till roten i adjektivet *ljus* (Lundahl 1950 s. 42, Andersson 1995 s. 21, Elmevik 2004 s. 53 f., SOL s. 205). Namnet skrivs äldst *Lusn* på 1320-talet i Hälsingelagen (Schlyter 1844 s. 80) och uttalas fortfarande *lúšna*, dativ *lúšɲ*, i Härjedalsmål (vanligen upptecknat med akut accent, vilket säkert är det äldsta). *Lossen* kan då förklaras som en dehydronymisk avledning **Luhsnan* m. till älvsnamnet vilken genom *a*-omljud blir fvn. **Losni* (nominativ), **Losna* (oblik form). Om dehydronymisk avledning, se Strandberg 2004.

Älvsnamnet fsv. *Lusn* f. utvecklas alltså i bestämd form till *lúšna*, dativ *Lusnen* > *lúšɲ* med väntad akut accent i båda formerna, medan sjönamnet fvn. **Losni* m. parallellt förändras i bestämd form *Losnin* > *lòsɲ*, dativ *lòsna*, med lika väntad grav accent i båda formerna. Detta följer fullständigt det väntade dialektala böjningsmönstret (Reitan 1930 s. 82 f.).

Det finns ett norskt sjönamn *Losna* i Gudbrandsdalen som av allt att döma är antingen formellt identiskt med Ljusnans gamla namn eller en motsvarande *-ōn*-stam (Lundahl 1950 s. 43 f., Andersson 1995 s. 21). Även namnet *Losna* på en ö vid Sognefjordens inlopp kan vara formellt identiskt (Lundahl a.st.).

Mæghinsior

Det finns ett antal svenska ortnamn som i fornsvensk form börjat på *Mæghin*-. De tolkningar som gjorts av namnen har två olika inriktningar: antingen ingår mansnamnet *Mæghin* eller substantivet *mæghin* n. 'kraft, styrka'. Mansnamnet har endast ett medeltida svenskt belägg: *de mæghini* 1316 28/9 Husaby A 16 f. 8 avskr. (SD 3 s. 276) om en man bosatt i Åse härad i Västergötland. I forn-

västnordiska är namnet *Meginn* fåtaligt belagt från Sydnorge (Oslo, Bergen, Numedal; Lind sp. 769). Mansnamnet måste ses som bildat till adjektivet fvn. *meginn* 'kraftig, stark', i sin tur en avledning av substantivet.

Majenfors (maghnefors före 1492 avskr. 1521–27 Fridell 1996 s. 56, Meijenforss 1554 Karlsjö 1991 s. 40) är namnet på en fors i Markaryds och Knäreds socknar på den gamla riksgränsen mellan Sverige (Småland) och Danmark (Halland). Namnet tolkas enklast som bildat till ett sammansatt substantiv **mæghinfors*, motsvarande fvn. *meginfoss* 'huvudfors, storfors' (jfr Hellquist 1903–06 1 s. 417).

Några namn kan okomplicerat tolkas med mansnamnet som förled: *Mejstad* (i *mæghinstadh*um 1385 24/6 Gamleby UUBp), *Lofa* sn, Norra Tjusts hd, Småland (Moberg 1947 s. 36), *Mājsta* (i *mæghinstom* 1402 24/8 u.o. SRap, SDns 1 s. 160), *Rinkaby* sn, Glanshammars hd, Närke (Sahlgren 1927 s. 71), *Majstorp* (mæghnisthorp 1399 11/8 Söderköping DRApp, mæghinsthorp 1413 30/11 Linköping SRap, SDns 2 s. 738), *Krokeks* sn, Lösings hd, Östergötland (SOÖg 15 s. 35) och *Mängsholm* (Meijenstorp 1546 jb), Siene sn, Kullings hd, Västergötland (SOÄ 8 s. 222 f.). Det är alltså fråga om namntyperna *-sta* och *-torp* som relativt ofta har personnamn som förleder och *s*-genitiven i de två *-torp*-namnen (dold i *-sta*-namnen) talar också för denna tolkning.

Återstår tre namnpar där man har antagit att ett sjönamn fsv. **Mæghinsior* med substantivet *mæghin* 'kraft, styrka' som förled är den primära namnbildningen. Det första – och kan det tyckas mest givna – är bynamnet *Mäjensjö* (meghinsio 1381 23/4 u.o. SRap), Norra Ljunga sn, Västra hd, Småland (Hellquist 1948 s. 621, Agertz 2008 s. 166). Det stora problemet med denna tolkning är dock att den antagna namngivande sjön är så liten och obetydlig att den inte gärna kan ha förtjänat ett sådant namn. Sjön heter nu *Mäjensjögölen*. Sankmarker omedelbart sydväst om sjön talar tillsammans med höjdkurvornas utsträckning för att sjön tidigare kan ha varit kanske tre gånger större, men den är ändå med hänsyn taget till detta en liten sjö. Det finns gott om jämnstora eller något större sjöar i närheten och dessutom en verkligt stor sjö, Vallsjön, bara en halvmil österut.

Det andra namnparet utgörs av bynamnet *Mängsbo* (Mesbaa 1538 jb, Mesboo 1539 jb, Mexbode 1546 jb, Mengzboda 1560 jb), Bosebo sn, Västbo hd, Småland, och namnet på den därvid belägna sjön *Majsjön* (mæghinsio, mæghinsio o. 1325 VGL s. 289). Denna sjö är visserligen relativt stor och har med större fog tolkats med substantivet *mæghin* som förled (Hellquist 1903–06 1 s. 417, 1948 s. 621, Jönsson 1994 s. 54, Agertz 2008 s. 166), men den mångdubbel större sjön Fegen befinner sig bara en mil söderut.

Slutligen ligger byn *Mäseboda* (Mensszbåa 1538 jb, menszbo 1540 jb, messboo 1542 jb), Torpa sn, Sunnerbo hd, Småland, vid sjön *Mäen* (Mäjiesjö 1666 7/8 Sunnerbo härads db, Mähasjön 1685 LSA F 23), som har antagits vara »ett

ursprungligt sjönamn **Mæghinsio(r)* 'den mäktiga sjön'» (Jönsson 1994 s. 54). Mäen är en halvstor sjö där man möjligen kunde överväga förleden *mæghin* i förhållande till den närmaste omgivningens små vattensamlingar, men det blir ändå egendomligt med tanke på att avståndet till sjön Bolmen bara är åtta kilometer.

Det är med andra ord högst tveksamt om ens någon av de tre sjöarna är så framträdande att ett namn *Mæghinsior* är en lämplig karakteristik. Det är också svårt att tänka sig att ett sådant namn skulle ha någon annan betydelse än 'den stora sjön'. Jfr fsv. *mæghinland* 'stort land', fvn. *meginá* 'huvudå, storälv', *meginfoss* 'storfors, huvudfors', *meginhaf* 'storchav', *meginstraumr* 'huvudström, storström'. I fornvästnordiska finns faktiskt också *meginsjór* 'storsjö, storchav'.

Detta reser frågan om förhållandet mellan sjönamn och bebyggelsenamn. Man kan lägga märke till att två av bynamnen är *-boda*-namn, som ju i likhet med namn på *-sta* och *-torp* relativt ofta har personnamnsförleder. Jag vill därför föreslå att *Mängsbo* och *Mäseboda* båda är fsv. *Mæghinsbodha* med mansnamnet *Mæghin* som förled och att sjönamnen är reduktioner av **Mæghins[bodha]sior*. Det lämnar då kvar bynamnet *Mäjensjö* isolerat och det är som redan påpekats betydelsemässigt orimligt att denna lilla sjö givits det karakteriserande namnet *Mæghinsio*. Den visserligen ovanliga, men ändå logiska lösningen blir då att anta att byn *Mäjensjö* tidigare haft ett annat namn: **Mæghinsthorp*, **Mæghinsbodha* eller annat, och att den lilla sjöns namn är en reduktionsbildning till detta bynamn, men att av okänd anledning sjön till sist ändå har fått ge namn åt byn.

Min slutsats blir att det är endast i namnet *Majenfors* < **Mæghinfors* som substantivet *mæghin* 'kraft, styrka' ingår (via en appellativ sammansättning **mæghinfors* 'huvudfors, storfors') och är sakligt motiverat genom forsens storlek och styrka. I alla övriga namn bör det vara mansnamnet *Mæghin* som är aktuellt direkt eller (i sjönamnen) indirekt. Mansnamnet verkar alltså ha varit vanligast i Götaland, där utbredningen också ansluter till beläggen för mansnamnet från Sydnorge.

Källor och litteratur

A 16 = Registrum ecclesie Scarensis 1475–1505, SRA.

Agertz, Jan, 2008: Om ortnamn i Jönköpings län. Jönköping. (Småländska kulturbilder.)

Andersson, Thorsten, 1995: *Losna* i Gudbrandsdalen. I: Norsk stadnamnarkiv 75 år 1921–1996. Oslo. (Universitetet i Oslo. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Avdeling for namnegransking. Årsmelding.) S. 19–25.

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3 utg. Oslo.
- Brink, Stefan, 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm.
- Elmevik, Lennart, 2004: Über die *-n-* und *-sn-*Suffixe in nordischen Appellativen und Ortsnamen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg: Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 45–59.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 1996: »Tiohäradslagens landamäre». En medeltida lista över Sveriges sydgräns. I: SOÅ. S. 43–62.
- Grip, Elias, 1901: Skuttungemålets ljudlära. Stockholm. (SvLm 18.6.)
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Hovda, Per, 1966: Norske elvenamn. Eit tillegg til O. Rygh »Norske elvenavne». Oslo. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 3.)
- 1971: Til norske elvenamn. I: NoB 59. S. 124–148.
- Jönsson, Fridolf, 1994: Ortnamn i Kronobergs län. 3 uppl. Växjö.
- Karlsjö, Bertil, 1991: Halländska riksgränsen. Dokumentation av den gamla gränsen mellan Danmark och Sverige. Halmstad.
- Lundahl, Ivar, 1950: Några gamla nordiska sjö- och vattendragsnamn. I: NoB 38. S. 38–57.
- Moberg, Lennart, 1947: Ortnamnen i Tjust. I: Tjustbygdens kulturhistoriska förening. Årsbok. S. 5–68.
- 1953: Fyra gamla naturnamn. I: NoB 41. S. 87–121.
- Modin, Erik, 1949: Härjedalens ortnamn och bygdesägnar. 3 uppl. Sveg.
- Noreen, Adolf, 1905–17: Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. 3. Lund.
- 1913: Spridda studier. Populära uppsatser. 3. Stockholm.
- Persson, Carl, 2016: Sjön Bolmens förändrade vattennivåer. En arkeologisk diskussion om landskapsutveckling under perioden 5300 – 2000 f. Kr. Växjö. (Smålands museums rapport 2016:15.)
- Reitan, Jørgen, 1930: Vemdalsmålet. Med uplysninger om andre herjedalske mål. Oslo.
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon [1–2]. Malmö.
- 1955: Svenskt dialekt-lexikon 3. Register och rättelser av Erik Abrahamson. Uppsala–København.
- Riksregistraturet, SRA.
- Sahlgren, Jöran, 1927: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 9. *Sta*-namnen i Närke. I: NoB 15. S. 1–87.
- Schlyter, Carl Johan, 1844: Helsingelagen, Kristnubalken af Smålandslagen och Bjärköa-rätten. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 6.)
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 8.)

- 2004: Dehydronymische Ableitungstypen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg: Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 27–44.
- Sunnerbo härads db = Renoverade domböcker. Sunnerbo härad 1659–71. EVII-AAAD:34. Advokatfiskalen, Kronobergs län, Göta hovrätts arkiv, Landsarkivet i Vadstena.
- Wahlström, Johan Erik, 1848: Uplandsdialekten. Upsala.
- VGL = Westgötalagen. Utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. 1827. Stockholm. (Samling af Sweriges gamla lagar 1.)

Summary

Studies in lake names

By Staffan Fridell

Bolmen is a large lake in the province of Småland. Elof Hellquist interpreted its name as formed from an adjective **bolm* ‘big’, which he extracted from compounds as *bolmstark* ‘very strong’ and *bolmstor* ‘very big’. Later authors have often used this interpretation with little consideration, however these two adjectives – geographically limited to the province of Uppland – are, in all probability, late transformations of *bålstark* ‘very strong’ and *bålstor* ‘very big’, words that are recognised almost everywhere in Sweden. Accordingly, the existence of the Old Swedish adjective **bolmber* cannot be inferred. Instead, the obvious solution is to regard *Bolmen* as a derivative with the *m*-suffix of the root *bul-* ‘swell’: **Bul-m-ar*. Being a large lake, an old type of name formation is to be expected. Bolmen is not especially known to flood, hence the name was likely given based on the large size of the lake.

Lossen is a relatively large lake in the parish of Tännäs in the province of Härjedalen. It is an extension of the long river Ljusnan which runs through the lake. It has often been suggested that the name of the lake is linguistically connected to the river name, but exactly what this connection is has never been established. *Ljusnan* has convincingly been interpreted as Proto-Scandinavian **Luhsnō* f. > Old Swedish *Lusn*, a derivation by ablaut to the root of the adjective *ljus* ‘light’. In this article *Lossen* is explained as a dehydronymic derivative **Luhsnan* m. of the river name. Through *a*-umlaut it develops into Old West Norse **Losni*, which in the definite form becomes *Losnin* > *Losn*.

There are a number of Swedish place-names with *Mæghin-* as a first element. Two theoretically possible interpretations exist, either the man’s name, *Mæghin*, or the noun *mæghin* n. ‘force; strength’. The latter explanation has been suggested for three lake names, Old Swedish **Mæghinsior*. Instead, these lake names should be explained as elliptic reductions of **Mæghins[bodha]sior* or similar, i.e. secondary formations of village names using a man’s name as the first element. The only place-name in Sweden compounded with the noun *mæghin* ‘force; strength’ seems to be *Majenfors*, Old Swedish *Mæghinfors*, once an impressive waterfall at the old border between Sweden and Denmark.

Färs härad

Av Mathias Strandberg

Namn och bygd 112 (2024), 23–46.

Mathias Strandberg, Institute for Language and Folklore, Gothenburg: Färs härad.

Abstract

The Scanian district name *Färs härad* has hitherto not been satisfyingly interpreted. This article attempts to interpret its name as dehydronymic, an approach that has yet to be tried. The interpretation builds upon a reconstruction of a hydronymic pair consisting of old names for Lake Vombsjön and the stream Kävlingeån with its tributary Björkaån, the modern names of which are late formations. Many of the district's settlements are concentrated around Björkaån and Lake Vombsjön. An old name, the Old Danish **Fær* m. (Proto-Scandinavian **Farjar*) is reconstructed for Lake Vombsjön. The name is derived from a reconstructed Old Danish name **Far* f. (Proto-Scandinavian **Farō*) for Kävlingeån with its tributary Björkaån. The stream name is conceived of as a secondary name formation to the appellative *far* f. 'journey' (Proto-Scandinavian **farō*), extant in Old Swedish, motivated by the stream's likely function as a waterway in prehistoric and early medieval times, which is discussed at some length. It is suggested that the district name *Färs härad*, Old Danish *Færshæraþ*, contains a genitive of the lake name Old Danish **Fær* m. This places *Färs härad* in an established group of dehydronymic district names extant in Denmark and Sweden.

Keywords: place-names, district names, hydronyms, river names, lake names, dehydronymic derivation, dehydronymic name formation, Scania, Skåne.

1. Inledning och syfte

De skånska häradsnamnen kan sägas sönderfalla i två större grupper. Den ena består av häradsnamn som är bildade till namnet på en kyrkby eller socken i respektive härad, kanske via ett namn på en till byn eller socknen förlagd tingsplats.¹ Hit hör *Bara härad*, *Harjagers härad* (till socken- och bynamnet *Harrie*, fda. *Harthakra*), *Herrestads härad*, *Ingelstads härad*, *Järrestads härad*, *Oxie härad* och *Vemmenhögs härad*, alla i södra eller västra Skåne. Ur formell synpunkt är dessa häradsnamn genomskinliga; de är sekundära namnbildningar till bebyggelsenamn eller härmed identiska tingsplatsnamn. Klart är därmed också att de inte utgör ursprungliga bygdenamn.

¹ Tack till Ola Svensson för givande diskussion om häradsnamnet *Färs härad* och till Anders Ödman för dito om Kävlingeåns farbarhet i äldre tid.

Den andra stora gruppen av skånska häradsnamn består av namn som inte återgår på kända bebyggelsenamn eller härmed formellt identiska tingsplatsnamn. Här finner vi majoriteten av de skånska häradsnamnen: *Albo härad*, *Bjäre härad*, *Frosta härad*, *Färs härad*, *Gärds härad*, *Göinge härad* (1637 uppdelat i *Västra* och *Östra Göinge härad*), *Ljunits härad*, *Luggude härad*, *Onsjö härad*, *Rönnebergs härad*, *Torna härad*, *Villands härad* och *Norra* och *Södra Åsbo härad*. Hit hör också fda. *Al(e)smark* (Alsmarc ca 1120 NecrL s. 7, Alesmarc 1145 NecrL s. 9), fda. *Daprahæraeth* (Dapræheret 1231 avskr. o. 1300 VJb s. 22) och fda. *Guthisbō* (1085 avskr. ca 1120 DD 1 R 2: 21 s. 50), äldre namn på nuvarande resp. Albo härad, Frosta härad och Västra och Östra Göinge härad.

Det är den sistnämnda gruppen som naturligt nog har attraherat större delen av den uppmärksamhet som ägnats åt skånska häradsnamn. Även om sista ordet troligen inte är sagt om något av dem har man i fråga om de flesta häradsnamnen lyckats enas kring vad som kan betraktas som troliga om inte säkra tolkningar, eller åtminstone kring en rimlig riktning för vidare forskning. Några av namnen är dock alltså mer eller mindre dunkla, och dunklast av alla är kanske *Färs härad* (jfr Andersson 1965 s. 95, 101). Mot bakgrund av ansatser i tidigare forskning att tolka *Färs härad* samt *Frosta härad* och fda. *Daprahæraeth* som deantroponymiska (se vidare avsnitt 2) noterar Thorsten Andersson (1965 s. 110):

Något fullt säkert exempel på personnamn i primära häradsnamn kan, åtminstone tills vidare, knappast påvisas från det gamla danska landskapet Skåne. *Dapra* hd och *Färs* hd samt möjligen *Frosta* hd kommer ifråga, men närmare utredning, framför allt då en undersökning av möjligheten till topografisk förklaring, förefaller nödvändig, innan något mera definitivt kan sägas om namnens etymologi och typologiska inordning. Såsom ovan (s. 95) nämnts är därvid även den möjligheten att beakta, att namnen – eftersom tillräckligt tidiga namnformer saknas – formellt sett även kan vara gamla bygdenamn.

Frosta härad och *Dapra härad* har tagits upp till behandling av Lennart Elmevik i en artikel i OUÅ 2006. Elmevik föreslår att häradsnamnen återgår på gamla bygdenamn på häradets nordliga skogsbygd respektive dess sydliga och i större utsträckning uppodlade risbygd. Dessa sydliga delar av häradet har enligt Elmevik (a.a. s. 10) burit ett bygdenamn fda. **Frōst(a)* 'den bördiga bygden', bildat genom substantivering i stark eller svag form femininum av ett adjektiv fda. **frōstær* (urg. **frōþsta-* > **frōsta-*) med (i huvudsak) samma betydelse som fvn. *fróðr*. Häradsnamnet *Frosta* förstår Elmevik »som genitiv **frōsta* av en till bygdenamnet bildad plural inbyggarbeteckning fda. **frōstar*».

Skogsbygden har enligt Elmevik (a.a. s. 10) burit ett bygdenamn fda. *Dapra*, bildat med *-ōn*-suffix till ett fda. **dapar*, **dapur* eller **dapær*, vilket i sin tur bildats med ett *r*-haltigt suffix till ett ord motsvarande no. dial. *dap* n. 'snö-

slask', nyisl. *dap* 'gyttja, sumpigt område, träsk, smutspartikel', sv. och no. dial. *dape* m. 'liten vattensamling, pöl, vattenhål'.

Elmevik berör bara i förbigående de sakliga förutsättningarna för namn-tolkningarna. En bärande saklig komponent i Elmeviks tolkning av fda. *Daprahæraeth* är sumpig jordmån, men uppgift om att sådan verkligen föreligger i Frosta härad inhämtas bara från Carl Gustaf Styffe (1867 s. 52 not 2, 1911 s. 67 not 3), som tidstypiskt oprecist talar om en »sumpig och kall jordmån». Sakliga förutsättningar för ett bygdenamn med betydelsen 'den sumpiga bygden' saknas inte för norra Frosta härad, men det som mera specifikt utgör namnbildningsmotiv är rimligen de många och delvis rätt omfattande högmossarna norr och öster om Ringsjön, t.ex. Ageröds mosse, Torastorpamossen, Satsrups mosse, Vrånge mosse och Viss mosse. Tolkningen av *Frosta* som ett bygdenamn med betydelsen 'den bördiga bygden' förutsätter å sin sida att bygden (från Örtofta och Borlunda till trakten norr om Vombsjön) kontrasteras mot den av mossar och skog präglade grannbygden i norr eller möjligen mot den något mindre bördiga risbygden i Färs härad (se AöS s. 24). I jämförelse med den av allt att döma tidigt avskogade och hårt uppodlade slättbygden i Harjagers härad i väster och Torna härad i sydväst (se Buhrmanns karta) framstår jordmånen i södra Frosta härad däremot inte som i märkvärdig mån bördig. Trots denna reservation utgör Elmeviks topografiskt förankrade tolkningar av *Frosta härad* och fda. **Daprahæraeth* ett viktigt kliv framåt för den skånska häradsnamnsforskningen.

Syftet med föreliggande artikel är att undersöka möjligheten till en topografisk tolkning av *Färs härad*. Närmare bestämt ska det föreslås att namnet innehåller ett gammalt vattennamn. Framställningen utmynnar i ett tolkningsförslag som utgår ifrån ett rekonstruerat hydronympar med ånamnsprioritet bestående av äldre namn på häradets och södra Skånes största sjö, Vombsjön, resp. Kävlingeån med biflödet Björkaån, som rinner genom häradet och sjön. Häradsnamnet tänks enligt förslaget bildat till ett äldre namn på Vombsjön vilket i sin tur dehydronymiskt bildats till ett äldre namn på Kävlingeån-Björkaån. Vombsjön och Björkaån intar en framskjuten plats i häradets topografi medan Kävlingeån nedströms Vombsjön är en av Skånes största åar, jämte Helge å och Rönne å (se fig. 1 i avsnitt 4.1.2 nedan).

Uppptecknade dialektuttal av *Färs härad* är *færs*, *færs hærad*, *färs hærad*. Äldre belägg är: Færsheret o. 1300 VJb s. 22, in placito forsshirum 1325 DD 2 R 9: 206 s. 158, Forsherret 1329 avskr. 1599–1603 DD 2 R 10: 166 s. 169, in provincia Fersheret 1332 DD 2 R 10: 386 s. 353, in Fersheret, in placito Fersheret 1342 vidisse 1416 DD 3 R 1: 252 s. 235, in [...] Færshæreth 1377 DD 4 R 1: 244 s. 236.

Häradsnamnet uppträder alltså alltsedan äldsta tid i väsentligen samma form som i dag: »Fers», »Färs» och liknande. De äldsta beläggens ⟨o⟩ beror

med största sannolikhet på felläsning av ⟨e⟩. Även i övrigt är den lilla formvariation som finns i huvudsak av paleografisk art (Svensson 2015 s. 173).

2. Tidigare tolkningsförsök

Jöran Sahlgren (1920 s. 59) uppfattar *Färs* som genitiv av ett mansnamn **Fær*, belagt enbart indirekt genom socken- och bynamnet *Förslöv* i Bjäre härad (äldsta belägg *Færsløf* 1289; se SkO A: 3 s. 51 f.). Detta **Fær*, som möjligen skulle innehålla appellativet *fä* och återgå på ett urnordiskt **Fehuharjar* eller **-warjar*, tänks då ha burits av en fogde över häradet. Till Sahlgrens tolkning av *Förslöv* ansluter sig Bengt Pamp i SkO A: 3 (s. 52), utkommen 1964. Thorsten Andersson (1965 s. 109) opponerar sig inte mot tolkningen. Däremot har urn. **Fehuharjar*/**-warjar* inte upptagits i LUP, som inte heller förtecknar något annat urnordiskt personnamn innehållande ordet urn. **fehu*. I SOL sägs (s. 95) att »förleden möjligen [innehåller] ett mansnamn fda. **Fær*», som dock inte återförs på någon urnordisk form. Om rekonstruktionen av ett urnordiskt mansnamn **Fehuharjar* eller *-warjar* inte vunnit allmän anslutning har man – åtminstone med tiden – ställt sig allt mer tveksam till att *Färs härad* över huvud taget skulle innehålla ett personnamn. (Motsvarande gäller de två andra skånska häradsnamn för vilka man i en äldre forskningstradition räknat med personnamn i förleden, *Frosta härad* och fda. *Daprahæraþ*.)

Enligt Thorsten Andersson (1965) är *Färs härad* ett primärt häradsnamn och har alltså såvitt känt inte använts som bygdenamn innan det blev namn på häradet (a.a. s. 107; se dock vidare avsnitt 3 nedan). Sahlgrens tolkning är problematisk såtillvida att säkra exempel på primära häradsnamn innehållande personnamn saknas från Skåne och är sällsynta överlag (Andersson 1965 s. 106 ff.).² Andersson menar därför (a.st.) att topografiska anknytningsmöjligheter hellre bör sökas. Om förekomsten av personnamn i nordiska häradsnamn överlag skriver Andersson (1965 s. 113 f.):

Häradsnamn har normalt topografisk anknytning, antingen till en samlingsplats eller till en bygd. De två typer som här senast diskuterats, häradsnamn bildade till gudanamn och till personnamn, utgör rena undantag. Ett häradsnamn, som är bildat till gudanamn, passar såtillvida in i det mönster häradsnamnen bildar, som det utgår från en bygdegemenskaps kult och därigenom ger uttryck åt samma »kollektiva» inriktning som de häradsnamn, vilka utgår från samlingsplats eller bygd. Däremot bryter ett häradsnamn bildat till en enskild persons namn starkt av mot den bild, som häradsnamnen i övrigt visar.

² Detsamma kan för övrigt sägas även utan inskränkning till primära häradsnamn.

Ett vanligt mönster är att skånska härader fått namn efter samlingsplatser. Mot den bakgrunden föreslår Ola Svensson (2015 s. 173) att *Färs härad* »innehåller ett ägo- eller naturnamn som också varit namnet på en tings- eller samlingsplats». Svensson (a.a. s. 162) identifierar en koncentration av rättsanknutna namn vid Araskoga i Brandstads sn. I närheten har häradstinget hållits (a.a. s. 163 f.). Med försiktighet föreslår Svensson (a.st.) att *Färs härad* skulle kunna innehålla en bildning till roten i verbet *fara* (urie. **per-*), kanske ett namn på (en del av) den gamla landsväg som passerar genom Södra Åsum, Brandstad, Östra Kärrstorp m.fl. i häradet centralt belägna byar, som »dessutom [är] belägna vid gamla vatten- eller våtmarkspassager där särskilt anlagda vägar eller vägbankar bör ha funnits mycket länge». Han fäster sedan uppmärksamheten vid ägonamnen »Färlet» (1805 LMA 12–bra–7 bl. 29) och »Färletstufworne» (1805 id. bl. 30) som han menar »kan innehålla en fornspråklig motsvarighet till *farled* eller ett *far* e.d. i betydelsen ’väg’, samt *led* ’grind’».

Hur Svensson i detalj tänker sig anknytningen av »Färlet» till *farled* eller *far* framgår inte. Förleden i »Färlet», som har *ä*-vokal, kan av ljudhistoriska skäl inte innehålla *far* n. ’färd, resa; farled’. Det är över huvud taget vanskligt att bygga en tolkning av häradsnamnet på ett så pass sent belagt och till sin form osäkert ägonamn. I och för sig är det en tilltalande tanke att ursprunget till häradsnamnet står att söka i miljön runt det forna häradstinget, men det tycks svårt att finna språkliga uppslag för en sådan tolkning. Förslaget att häradsnamnet skulle utgå ifrån ett forntida vägnamn är svårbedömt och ska inte dryftas vidare här.

3. Ett dehydronymiskt häradsnamn?

Det är enligt min mening värt att pröva om ursprunget till *Färs härad* i stället kan sökas på hydronymisk väg.

Till skillnad från deantroponymiska häradsnamn är dehydronymiska häradsnamn en klart etablerad kategori med representanter på flera håll i det gamla danska området och i Norden i stort. Medan det i det forna Danmark endast finns ett enda säkert exempel på ett deantroponymiskt häradsnamn – *Viriks herred* i Sydslesvig, på nordfrisiskt område (Andersson 1965 s. 112, 1986 s. 115) – möter flera fall av dehydronymiska häradsnamn. Thorsten Andersson (1965 s. 38 ff.) nämner på (gammalt) danskt område *Slis herred* (till fjordnamnet *Slien*), *Sunds herred* (till (*Svendborg*) *Sund*, sundet mellan Fyn och ön Tåsinge söder därom) och *Bräkne härad* (till nuvarande Bräkneåns gamla namn, varom se a.a. s. 39 f.). Han upptar också flera svenska häradsnamn som övertygande tolkats som bildade till ånamn, t.ex. *Barne härad* (fsv.

Barkna hærab) och *Vättle härad* (fsv. *Vætlu hærab*) i Västergötland, till ånamnen fsv. **Barkn* resp. **Vætla*.

»En inte så obetydlig grupp häradsnamn, som innehåller vattennamn, kan således konstateras», som Andersson (1965 s. 42) uttrycker det. De vattennamn det rör sig om är ånamn, fjordnamn och sundnamn. Några häradsnamn bildade till sjönamn har däremot veterligen inte påvisats. Kanske beror detta på att det inte finns så många sjöar som är lagom stora och belägna så att de utgjort naturliga motiv för bildning av just häradsnamn. Jag återkommer till detta i avsnitt 5.

En intressant reflektion är att bildningen av (i så fall indirekt) dehydronymiska häradsnamn kan ha försiggått via bygdenamn (Andersson 1965 s. 42; jfr Hald 1950 s. 208). Det gäller i synnerhet de häradsnamn som utgår ifrån namn på sund och fjordar, som *Sunds* och *Slis herred*, medan bygdenamn bildade till ånamn merendels är sammansatta med *-dal* (Andersson 1965 s. 42). Tanken är ursprungligen Kristian Halds (1950 s. 208) och gäller *Sunds herred* i första upplagan av Vore Stednavne. Den avvisades som överflödig av John Kousgård Sørensen i DS 13 (s. 24). I andra upplagan av Vore Stednavne (1965) nämns *Sunds herred* inte. Även Thorsten Andersson (1965 s. 43) betraktar primär dehydronymisk häradsnamnsbildning som det enklare alternativet men påpekar också att bildning via bygdenamn är »teoretiskt tänkbar» (s. 42). Det kan här erinras om att *Färs härad* liksom flera andra skånska häradsnamn är belagt relativt sent, först i början av 1300-talet. Även om det då från första belägget uppträder med elementet *härad* (fda. *hærath*) kan det inte uteslutas att det återgår på ett bygdenamn som i sin tur utgår ifrån ett vattennamn (jfr Andersson 1965 s. 110).

Om så skulle vara fallet vore häradsnamnet bara indirekt dehydronymiskt, då det ju vore bildat till ett bygdenamn och inte till ett vattennamn. Jfr Svante Strandbergs (2004a s. 27; jfr ds. 2004b s. 119) definition av dehydronymiska namnbildningar: »formal sekundäre Toponyme, deren lexikalischer Ausgangspunkt ein Hydronym ist». Då jag i denna uppsats har valt att använda termen *dehydronymisk* om häradsnamnet *Färs härad* bottnar detta i att jag i första hand tänker mig namnet som ett primärt häradsnamn, även om jag inte helt vill utesluta möjligheten att det återgår på ett dehydronymiskt bygdenamn (jfr avsnitt 5 nedan).

4. Ett forndanskt hydronympar

I sökandet efter vatten och vattennamn som kan läggas till grund för en tolkning av häradsnamnet får vi, som i förbigående framgått redan ovan, lämna

miljön runt tingsplatsen därhän. Den lilla bäck som rinner förbi Galgabacken är så pass obetydlig att det vore vanskligt att rekonstruera ett äldre namn på den i frånvaro av sekundärnamn som indirekt vittnar om ett förlorat vattendragsnamn. I stället ligger det närmast till hands att vända blicken dels mot Vombsjön, södra Skånes största sjö, dels mot Kävlingeån, en av Skånes tre största åar (jämte Helge å och Rönne å), och dennas biflöde uppströms Vombsjön, Björkaån. Vombsjön är belägen i de västra delarna av häradet men ändå i dess kärnbygd på centrala lerskifferslätten. Strandlinjen delas mellan Öveds och Vombs socknar i Färs hd och Harlösa socken i Frosta hd. Sjöns yta utgör nästan 12 km². Vid Vombsjöns sydöstra strand faller Björkaån ut i sjön. Den har sin huvudkälla på Linderödsåsen och sträcker sig i en vid båge genom häradet.

Namnet *Vombsjön* är belagt först i slutet av 1500-talet (Vomsö o. 1590 CS s. 28) och innehåller socken- och bynamnet *Vomb*. Björkaån bär genom häradet olika namn bildade till namn på de byar den passerar: *Sniberupsån* (*snībawnpāaun* 1934, Sniberupsån 1973 ek 2D 6e) eller *Sniberupsbäcken*, *Vollsjöån* (1917 ek, *vólseaaun* 1934), *Tolångaån* (Tolånga-ån 1917 ek, *tōlāgaæaun* 1934) och *Björkaån* (Björkaån 1915 bek, *bōwjsaaun* 1934), inget belagt före 1900-talet. Väster om Vombsjön fortsätter ån – först under namnet *Kävlingeån*, nedströms Kävlinge *Lödde å* – genom mellersta och västra Skåne för att småningom mynna i Öresund vid Bjärred.

Det är ett återkommande mönster i vattennamnsskicket i stora delar av Norden, bl.a. i Sydsandinavien, att äldre namn på sjöar och vattendrag fallit ur bruk och ersatts av yngre namn som ofta bildats till namnet på någon bebyggelse i vattnets närhet (se DSÅ 8 s. 198 ff. med litt.). Det är mot den bakgrunden troligt att både Vombsjön, Björkaån och Kävlingeån tidigare burit andra namn. Ett sådant äldre namn som bärs av Kävlingeåns nedersta lopp från Kävlinge till Öresund är det nyssnämnda *Lödde å*, återgående på ett fda. *Ludda* (lodda ca 1200 SnE 1931 s. 206, juxta Ludde 1255 APL s. 30) 'ån med tät gräsväxt', bildat till *ludd* i vegetationsbetecknande funktion (DSÅ 4 s. 350 f. med litt.). Ett namn fda. *Thōwa* har rekonstruerats av Bent Jørgensen (1977 s. 35) för Björkaån, eller åtminstone det parti av den som passerar Tolånga (Tolångaån). Namnet, som ingår i förleden i socken- och kyrkbynamnet *Tolånga*, är enligt Jørgensen (a.st.) bildat till roten i verbet fvn. *þefja* 'stampe' med grundbetydelsen 'sammentrænge, nedtrykke o.l.'. Med tanke på att ån inte är påfallande sammanpressad utan tvärtom jämförelsevis bred just vid Tolånga är det dock troligare att namnet fda. *Thōwa* är bildat till roten **teuh₂*- 'svälla, bli stark' och betyder 'den svällande' (SkO A: 5 s. 270). Längre uppströms har ett namn fda. **Frān* f. (< urn. **Frahno*) eller **Frāna* f. (< urn. **Frahno-*) rekonstruerats för det parti av ån som rinner genom Fränninge. Detta är bildat till ett adjektiv motsvarande fvn. *fránn* (< urn. **frahna-*) 'starkt glänsande' och ligger till

grund för bebyggelsenamnet *Fränninge* (Kousgård Sørensen i DSÅ 2 s. 136; jfr Ståhle 1946 s. 374).

Att äldre namn finns resp. har rekonstruerats för delsträckningar av Kävlingeån och källflödet Björkaån innebär i och för sig inte att ån inte kan ha burit ett annat namn. Det kan, jämte de ovan nämnda fda. *Ludda*, *Thōwa* och **Frān(a)*, burna av särskilda partier av ån, ha funnits ett med dessa samtida, särskilt namn som avsett ett större parti av ån, t.ex. hela Björkaån uppströms Vombsjön eller hela Kävlingeån nedströms Vombsjön – eller ett namn som sammanfattande använts om hela vattendraget inklusive biflödet Björkaån. Givetvis behöver de nyssnämnda fda. *Ludda*, **Thōwa* och **Frān(a)* och eventuella ytterligare rekonstruerade namn inte heller ha varit samtida med varandra.

Som ett led i ett försök att närma sig en tolkning av häradsnamnet *Färs härad* som ett dehydronymiskt häradsnamn ska i avsnitt 4.1 ett par rekonstruktionsmöjligheter för ett äldre namn på Kävlingeån med Björkaån dryftas. Det blir då naturligt att återknyta till Ola Svenssons (2015 s. 173) förslag att söka språkliga hållpunkter för en tolkning av Färs härad hos roten till verbet *fara*. Det föreligger nämligen flera nordiska vattendragsnamn, belagda såväl som rekonstruerade, som etymologiskt sammanhänger med verbet *fara*. I avsnitt 4.2 vänds uppmärksamheten mot Vombsjön, och ett förslag till rekonstruktion av ett äldre namn på denna, bildat till Kävlingeåns-Björkaåns äldre namn, förs fram.

4.1. Ett äldre namn på Kävlingeån och dess biflöde Björkaån

4.1.1. Nordiska vattendragsnamn innehållande roten *urie*.

**per- 'komma igenom, korsa': två rekonstruktionsmöjligheter*

Ett möjligt ånamn *Fara* möter i ånamnstulan i Snorres Edda (SnE 1931 s. 206; se Rygh NE s. 46). Strofen lyder i Finnur Jónssons utgåva från 1931 (s. 206):

pyn rin ok nið
þavll rimr ysia
dvn ogn dyna
dynholl fara
orvn ok bro
avðskialg lodda
mvn merkriþa
mein ok saxelfr

I strofen förekommer namn på flera större åar i Norden och Europa, bl.a. *Rín* (Rhen), *Nið* (Nidelva) och *Dyna* eller *Dyná* (Donau) – och *Lodda*, ett av de äldsta beläggen på *Lödde å*, Kävlingeåns nedersta lopp. Hur raden »dynholl

fara» ska delas upp är inte självklart. Codex Wormianus har »hollfara» ihopskrivet medan Codex Regius och Codex Trajectinus har »fara» för sig (se SnE 1931 s. 206 not 4^a). Om raden innehåller ett ånamn *Fara* är detta i nominativ formellt identiskt med infinitiven av verbet *fara* men snarast bildat med det i vattendragsnamn frekventa suffixet urn. *-ōn- (fnord. -a) till o-fullstadiet av roten i verbet *fara* (urie. *per- 'komma igenom, korsa'; se LIV s. 472; jfr Pokorny s. 816 f.). Oluf Rygh (NE s. 46) anför ett par norska vattendragsnamn *Faraa* som kanske är etymologiskt identiska med ånamnet i Eddan men epexegetiskt utvidgade med efterleden -ā (-aa).

Det är en spännande tanke att vi i ånamnstulans *Fara* skulle kunna ha ett belägg på ett gammalt namn på Kävlingeån – en pendang till det tidiga beläget *Ravgn* på Rönne å (se Fridell 2016 s. 23). Detta kan väl inte uteslutas, men frågan är hur troligt det är med tanke på att Kävlingeåns nedre lopp faktiskt omtalas (som *Lodda*) två halvraider längre fram i tulan.

En annan namnrekonstruktionsmöjlighet framskymtar emellertid vid betraktande av en grupp norska namn som av Rygh (NE s. 56 f.) återförs på fvn. *Før*, en sekundär ånamnsbildning till appellativet fvn. *før* f. 'resa, färd'. Det gäller bl.a. ånamnet *Forra* (också skrivet *Fora*), namn på ett biflöde till Stjørdalselva i Trøndelag, och bynamnet *For* i socknen Stod i Trøndelag, vilket Rygh antar är ett äldre namn på nuvarande Forneselva, som byn ligger vid. Det är emellertid svårt att utesluta att de norska namnen i stället är bildade till appellativet fvn. *for* 'fåra' (NSL s. 154 f.). Vattendragen i fråga rinner genom delvis djupa och trånga dalgångar som gör en sådan namnbildning tänkbar ur saklig synpunkt.

En sekundär ånamnsbildning fda. **Far* – identisk med fvn. *Før* – föreligger dock enligt förslag av Oluf Nielsen (i UBl 1 s. 184) i förleden i *Farris*, namn på en f.d. skog mellan Kongeå, Gram å och Ribe å i Jylland. Nielsen föreslår att **Far* är ett äldre namn på Ribe å. John Kousgård Sørensen i DSÅ (2 s. 74) ansluter sig till Nielsens tolkning och tillför att samma ånamn torde föreligga i *Nørre Farup* och *Sønder Farup*, belägna väster om Ribe och norr resp. söder om Ribe å: »Farris og Farup betyder 'skoven' henholdsvis 'torpet ved Far'» (jfr annorlunda la Cour i FoN 5 [1923] s. 58).

Samma namnbildning **Far* kan (i genitiv) föreligga i en grupp vattendragsnamn da. *Far(e)bæk*, sv. *Farabäck*. I Danmark har detta namn veterligen burits av fyra olika vattendrag. I Skåne är det indirekt belagt i sekundärnamnen *Farabäcksvad* och *Farabäckshus(et)* i Hjärnarps sn, Bjäre hd (DSÅ 2 s. 75 f.). Det kan dock inte uteslutas att det i stället är fråga om primära namnbildningar (fda. **Far* f. eller **Fara* f.; jfr det ovan nämnda fvn. *Fara* i Snorres Edda) till roten urie. *per- 'komma igenom, fara', som sekundärt utvidgats med ett epexegetiskt -bæk (-bäck).

Ett vattendragsnamn **Far* har också föreslagits föreligga i förleden i sjönamnet *Farlängen* i Ö. Göinge härad i nordöstra Skåne. Tolkningen är Elof Hellquists (1903–06 1 s. 112 f.), som dock håller öppet för att förleden i sjönamnet i stället kan innehålla motsvarande appellativ *far* f. Om det är fråga om ett namn **Far* ska detta ha burits av det vattendrag som passerar genom den avlånga sjön. Emellertid kan det inte heller här uteslutas att förleden i stället är en primär namnbildning fda. **Far* f. eller **Fara* f. till roten urie. **per-*. Troligast är väl dock att *Farlängen* i stället med Staffan Fridell (2004 s. 23) innehåller appellativet *far* n. 'farled i eller över vatten' (varom se utförligt Ståhle 1946 s. 459 f.), med motivet att själva sjön varit farbar, antingen med båt eller till fots när den varit istäckt.

Vad gäller förekomsten av vattendragsnamn innehållande roten urie. **per-* i Danmark och Skåne framstår framför allt ett äldre namn **Far* f. 'den farbara' eller möjligen 'den som far, färdas' på den stora Ribe å med biflöden som en ur semantisk synpunkt tilltalande rekonstruktion medan frågetecknen får sättas för de mindre vattendragen, som i lika mån kan vara primära namnbildningar till roten urie. **per-* eller vara bildade på annat sätt. Men inte heller i fråga om Ribe å kan en sekundär namnbildning fda. **Far* f. eller **Fara* f. alldeles uteslutas. Det framgår hur som helst av formen hos namnen i Danmark och Skåne att det i dessa fall inte är fråga om bildningar till fda. **for* 'fåra'. Om en sekundär namnbildning **Far* f. till appellativet *far* 'färd, resa' förelegat som namn på Ribe å skulle detta i sin mån tala för att åtminstone vissa av de norska namnen är bildade till appellativet *fōr*.

I valet mellan en primär namnbildning fda. **Far(a)* f. till roten urie. **per-* och en sekundär namnbildning till appellativet *far* f. 'resa, färd' måste morfologiska såväl som semantiska aspekter beaktas. En sekundär namnbildning är i princip att föredra om en sådan är möjlig; det är metodiskt korrekt att i första hand åberopa sig på belagt ordgods (t.ex. det i både väst- och östnordiskan belagda *fōr/far* f. 'färd, resa') och först i andra hand laborera med rekonstruerade suffixavledningar som måste gå mycket långt tillbaka i tiden, som ett fda. **Far* < urn. **Farō* f. eller, mindre troligt, **Fara* < urn. **Farōn-*.

Ur semantisk synpunkt är valet inte lika givet. En sekundär namnbildning till appellativet fsv. *far* f. 'resa, färd' kan ha haft betydelsen 'den farbara', eller som John Kousgård Sørensen (DSÅ 2 s. 74) uttrycker det, 'åen som egner sig til at færdes, rejse på'. Ett sådant namnmotiv torde a priori ställa ganska höga krav på vattendragets farbarhet. Det förutsätter dessutom att vattendraget verkligen fyllt en funktion som transportled, d.v.s. erbjudit den bästa framkomligheten antingen mellan bebyggelser eller mellan en bebyggelse och någon lokal för exempelvis handel, kult, rättsutövning, näringsfång (åker, äng, skog, fiskevatten eller liknande) eller nyodling och expansion (se härom avsnitt 4.1.2). Å andra sidan kan man hos ett till appellativet *far* f. 'resa, färd' bildat ånamn

troligen också tänka sig en betydelse 'den som far fram, den som färdas', även om detta tycks mig något mera långsökt.

En primär namnbildning **Far(a)* f. till roten urie. **per-* ger ett ur semantisk synpunkt ännu vagare intryck. *-ō-* och *-ōn-*suffixets förekomst i appellativa bildningar med mer eller mindre framträdande instrumental betydelse (se Olson 1916 s. 140 ff., 201 f.) öppnar för möjligheten att även en primär namnbildning **Far(a)* skulle kunna betyda 'den farbara, den man far på, den man tar sig fram med hjälp av'. Något närmare till hands ligger kanske ändå att se en sådan bildning som ett nomen agentis (se Olson 1916 s. 136 f., 197 ff.) med grundbetydelsen 'den farande'; jfr med avseende på namnsemantiken vattendragsnamnet *fda*. **Farandi*, som av John Kousgård Sørensen (i DSÅ 2 s. 75) anses föreligga i socken- och bynamnet *Farendløse* i Ringsted herred. Vid beaktande av en grundbetydelse 'den farande' inställer sig som namnmotiv två huvudalternativ. Det ena är ett häftigt, stritt lopp med stor andel strömmande vatten. Förutsättningarna för ett sådant motiv tycks i den huvudsakligen lugnflytande Kävlingeån ha varit begränsade, med undantag för åns nedersta lopp. Uppströms Vombsjön har förutsättningarna bättre överensstämt med ett sådant namnmotiv (se vidare avsnitt 4.1.2). Det andra alternativet är att åns storlek gjort skäl för ett namn med betydelsen 'den farande', eller mer specifikt 'den som (framför andra) far fram genom landskapet', och detta får sägas passa väl på Kävlingeån, vilken som nämnts är en av Skånes största åar, och även – ur ett geografiskt mer begränsat perspektiv – på biflödet Björkaån.

Sammantaget utkristalliserar sig två huvudalternativ för en rekonstruktion av ett äldre namn på Kävlingeån med Björkaån med utgångspunkt i roten urie. **per-*:

1. En primär namnbildning till roten urie. **per-* med suffixet *-ō* eller mindre sannolikt *-ōn-*.
2. En sekundär namnbildning till appellativet urn. **farō* f. 'färd, resa'.

Båda alternativen ger i princip samma namnsemantiska möjligheter; oavsett vilketdera alternativet man väljer kan namnet i princip förstås antingen som 'den farande' eller 'den farbara'. Som det mest tilltalande alternativet betraktar jag emellertid en sekundär namnbildning med betydelsen 'den farbara', varvid åns funktion som inre vattenväg i äldre tid utgör namnbildningsmotiv.

I nästa avsnitt dryftas de sakliga förutsättningarna för ånamnet närmare. Uppmärksamheten samlas då kring betydelsen 'den farbara' och åns användning som forntida transportled. De sakliga förutsättningarna för ett namn med betydelsen 'den farande' tarvar ingen närmare granskning.

4.1.2. *Urn. *Farō f. 'den farbara'*

Kävlingeån är som ovan nämnts en av Skånes tre största åar. Från mynningen i Lommabukten och Öresund sträcker den sig till de centrala delarna av Skåne, och via Vombsjön och biflödet Björkaån in i landskapets sydöstra delar och Färs härad. I den mån de skånska vattendragen haft någon betydelse som transportleder i äldre tid tycks alltså Kävlingeån med Björkaån ha goda grundförutsättningar för att kunna ha spelat en roll härvidlag.

De inre vattenvägarnas betydelse överlag i äldre tid i Norden har varit föremål för diskussion inom arkeologin. Vår direkta kännedom om forntida inre vattenvägar är begränsad p.g.a. en rad omständigheter. Vattentrafiken lämnar av naturliga skäl inte samma beständiga spår efter sig som trafiken på land, som kan beläggas med hjälp av t.ex. hålvägar och vadställen. Säkert belagda hamnar och seglingsrutter hör, liksom påträffade skepps- och båtvrak, till undantagen. I stället måste vattentrafiken merendels spåras indirekt genom t.ex. ortnamn och distributionen av gravar och bosättningar (Hårdh 1986 s. 45). Härtill kommer att vägnätet i Sydsandinavien var ganska väl utbyggt redan på 15–1600-talet (Ödman 2018 s. 180; jfr Larsson 2007 s. 54 med litt.). Trafiken i vattendragen har vid det laget troligen tappat mycket av sin betydelse och har därmed inte kommit att omnämnas i någon större utsträckning i skriftliga källor (Ödman 2018 s. 180). Till de inre vattenvägarnas minskande betydelse har säkert också ett under medeltiden sjunkande vattenstånd i sjöar och vattendrag bidragit. Man räknar med att vattnet omkring år 1000 stod ungefär en meter högre än idag i Sydsandinavien (Hårdh 1986 s. 46). – För Vombsjöns och Kävlingeåns del ska det här påpekas att sjön reglerades 1936, varvid vattennivån sjönk ytterligare ca 1 meter.

Under järnålder och tidig medeltid är det alltså a priori troligt att de inre vattenvägarna spelat en vida större roll än under senmedeltid och nyare tid. Birgitta Hårdh (1986 s. 45), som behandlar inre vattenvägar i Sydsandinavien i äldre tid, skriver:

Daß die See- und Flußwege in vorgeschichtlicher Zeit wie auch später eine außerordentlich große Rolle gespielt haben, ist wohl keine allzu gewagte Annahme. Für die Beförderung von Menschen und Waren, besonders über längere Strecken, waren Wassertransporte ohne Zweifel am bequemsten.

Berta Stjernquist (1963), som undersökt förekomsten av bronsåldersgravar kring Helge å i nordöstra Skåne, betonar att gynnsamma förhållanden för färd på vattendrag säkerligen förelegat på vissa håll men knappast överallt, och att man måste bedöma varje fall för sig. Upp till Knislinge har Helge å enligt Stjernquist varit farbar; för att nå hit vid färd motströms måste man bära (och eventuellt lasta om) båten bara vid ett större fall vid Torsebro. Uppströms Knislinge består ån däremot av mycket korta sel som avbryts av mer eller min-

dre utdragna strida partier. (Stjernquist utgår här från de undersökningar av vattenfall m.m. i Sveriges större vattendrag som publicerades 1912–45 inför utbyggnad av vattenkraften under titeln Förteckning över Sveriges vattenfall.) Stjernquist noterar dock att trakten kring Knislinge inte utgör någon sista utpost för bronsåldersgravarna längs Helge å; dessa finns även längre norrut. Hon drar slutsatsen (s. 232 f.) att man uppströms Knislinge måste ha färdats landvägen men i nära anslutning till ån. Ådalen har fungerat som orienteringspunkt och erbjudit en relativt lättframkomlig terräng.

De skånska vattendragens betydelse som transportleder under järnålder och tidig medeltid har dryftats närmare av Anders Ödman (2005 s. 147 ff., 2018 s. 179 ff.), som i synnerhet uppehåller sig vid vattendragens roll som transportleder för stenmaterial till medeltida borg- och kyrkobyggen. Till skillnad från Berta Stjernquist menar Ödman (2005 s. 150 ff.) att även Helge ås övre lopp kunnat användas för transportändamål. Han tar utgångspunkt i topografen Abraham Hülphers rapport om transporter längs Torneälven 1789 och jämför (s. 153) med Helge å:

Tekniskt bör förutsättningarna för båtfärd upp och ned för Helge å ha varit lika möjliga som för Torneälven eller andra vattendrag i vårt land. Från Åhus kom man helt obehindrat in till Torsebro där det fanns ett vattenfall likt det vid Kengis. Man fick här byta båt eller bära sin båt upp över forsacken. På många platser fick man stiga ur båten, men vid de flesta forsarna kunde man staka sig uppför genom att utnyttja bakvatten och hölJOR. Nedför ån har det däremot gått fort [...].

Ödman anför flera andra omständigheter som talar för att Helge å haft betydelse som transportled, bl.a. att ån hela vägen från Skeingesjön till Åhus varit en s.k. kungsådra. Det medeltida begreppet kungsådra innebär att utnyttjandet av vattendraget är reglerat, bl.a. för att främja samfärdselintressen. Sammantaget menar Ödman att Helge å spelat en central roll för placeringen och uppförandet av Skeingeborg och godsens Hemlinge, Osby och Björkeberga.

På liknande sätt menar Ödman (2018 s. 179 ff.) att Nybroån i sydöstra Skåne använts som transportled för stenmaterial till mynningen vid Nybro utanför Ystad för vidare förmedling sjövägen till bygget på domkyrkotomten i Lund på 1000-talet. Till bygget av den kyrka eller det kloster som stod på tomten innan den domkyrka som står där idag uppfördes har bl.a. Köpingsesandsten och Benestadstuff använts. Dessa bergarter har brutits på flera platser i anslutning till Nybroån (a.a. s. 183 f.). En förutsättning för att transporten ska kunna ha skett via ån är förstås att denna inte varit uppdämd. Köpinge mölla är belagd (som Kiöbinge mölle) i Palteboken 1514 (s. 361). Brevadsmölla ett par kilometer uppströms åmynningen nämns däremot redan 1397 (Bauurewadtz mølle DD 4 R 6: 456 s. 382), dock i en regist från ca 1570. På laga skifteskartan från 1851 (LMV 12–stk–61) syns kvarnen ligga i en separat kanal bredvid den

meandrande ån. Enligt Ödman (2018 s. 187) har ändamålet med detta varit att hålla ån öppen för båttrafik. Bruket att anlägga kvarnar i särskilda kanaler utan att dämna i ån, påpekar Ödman (a.st.), upphörde generellt under 1500-talet, då det i stället blev vanligt med dammvallar; jfr att vägnätet – som ovan nämnts – vid denna tid var så pass väl utbyggt att båttrafiken på de inre vattenvägarna tappat mycket av sin betydelse. – Det finns medeltida belägg för ytterligare en kvarn i Nybroån vid namn »Lawerwatsmölle» (1398 avskr. 1494 DD 4 R 6: 617 s. 534), men denna finns det inga spår av.

Låt oss återvända till Kävlingeån och de förutsättningar denna haft att fungera som transportled i äldre tid. Till att börja med kan konstateras att fallhöjden från utloppet från Vombsjön till mynningen i Öresund idag uppgår till relativt blygsamma 18 m. Utloppet är dock reglerat med hjälp av ett dämme, och sjöns yta står 20 m över havet. Man torde kunna utgå ifrån att fallhöjden från Vombsjön till Öresund för omkring 1 000 år sedan har legat runt 20 m – att jämföra med Helge ås dryga 70 meter räknat från Osbysjön till Hanöbukten och Rönne ås dryga 50 meter från Ringsjön till Öresund. Idag sker stigningen abrupt vid de åtta dämmen som finns mellan åmynningen och utloppet från Vombsjön (Tollgren & Walldén 2017a s. 82). Av dessa är sju belägna i åns nedre lopp mellan Håstads mölla och Högsmölla, en sträcka på ca 15 km (medan det åttonde utgörs av dämnet vid utloppet från Vombsjön). Här faller ån knappt 15 av de totalt 20 meterna mellan Vombsjön och åmynningen, och det är framför allt här man kan räkna med att det funnits naturliga fall och forsar innan ån dämades upp, i synnerhet på sträckan mellan Håstad och Lilla Harrie, där ån faller ca åtta meter på tre kilometer (se Tollgren & Walldén 2017a s. 82). I jämförelse med de fall och forsar som finns i Helge å (jfr ovan) framstår partiet dock som relativt beskedligt. Möjligen har vattnet även ned- och uppströms partiet mellan Håstads mölla och Högsmölla flödat något hastigare innan dämmena anlades (jfr Tollgren & Walldén 2017b s. 170).

Uppströms Vombsjön faller Björkaån sammanlagt ca 160 meter från sina källsprång på Linderödsåsen till utloppet i Vombsjön vid Vressel. Från Vollsjo, där ån blir påtagligt bredare, faller ån 85 meter på sin färd till Vombsjön. På denna sträcka är vattnet i ån till 34 % lugnflytande, till 30 % svagt strömmande, till 33 % strömmande och till 3 % forsande (genomsnitt efter uppgifter avseende deletapper av ån i Eklöv 2003). Den största andelen forsande vatten, som likväl är blygsam, 7 %, påträffas på sträckan mellan Tolånga och S. Åsum (a.a. s. 17). Vid Eggelstad svänger ån av västerut mot Vombsjön, där den faller ut sedan den passerat genom en ställvis djupt utmejslad isälvsdal (Kristoffersson 1924 s. 13).

Ett annat potentiellt hinder för båttrafiken än forsar och fall utgörs av broar och vad. Enligt Anders Ödman (2016 s. 65) har det åtminstone sedan medeltiden funnits broar över Kävlingeån vid Borgeby, Kävlinge, Vadmöllan och

Getinge; den sista bär namnet *Getingebro*, belagt första gången i slutet av 1400-talet (ved Gedinge Bro 1491 Rep 2: 6940). Det tycks dessutom rimligt att räkna med att det långt tillbaka i tiden funnits broar vid Södra Åsum och Tolånga. På Gerhard Buhrmanns Skånekarta från 1684 korsas ån här av landsvägar som är ritade så att de passerar över ån (vilket inte alltid är fallet då landsvägar korsar ån på kartan). Buhrmann redovisar på kartan också vagnvad – vad på omkring en halv meters djup där vagnar kunde dras över ån (Ödman 2016 s. 63) – vid Revinge, Harlösa och Vressel, således bara tre stycken i hela Kävlingeån med Björkaån. Ridevaden – vad med ett maximalt djup på ca 1,5 meter, där man kunde passera ån till häst (a.st.) – är talrikare men spelar sannolikt ingen roll för framkomligheten med båt i ån. Fig. 1 är baserad på ett utsnitt ur Buhrmanns karta, med broar (nedströms Vombsjön enligt Ödman 2016 s. 65) samt vagn- och ridevad markerade med symboler.

Till jämförelse kan nämnas att det i Rönne å enligt Buhrmanns karta finns fyra vagnvad från Ringsjön till Öresund. Ortnamnet *Tomaspång* (tomaspång 1684 Buhrmann) vittnar om en spång eller enklare bro där landsvägen korsat ån mellan Riseberga och Ö. Ljungby och *Hasslarödsbro* (haslarebro 1684 Buhrmann) om en bro vid Hasslaröd. Dessutom har det förmodligen funnits broar vid Ängelholm, V. Sönnarslöv och Billinge. I Helge å syns inga särskilt utmärkta vagnvad på Buhrmanns karta, men ån korsas på flera ställen av landsvägar. Broar lär ha funnits åtminstone vid Torsebro, Knislinge och Broby. Beroende på konstruktionen är det emellertid inte självklart att alla

Fig. 1. Björkaån-Kävlingeån från källsprången på Linderödsåsen norr om Färs härad via Vombsjön till utloppet i Lommabukten i Öresund efter Gerhard Buhrmanns Skånekarta (1684). Uppgifter om broar nedströms Vombsjön från Ödman 2016 s. 65. (Jfr Ödman 2016 s. 16 fig. 4a–b.)

broar utgjort hinder för båttrafik. Det kan ha räckt att fälla masten, om en sådan funnits.

På de skånska vattendragen liksom längre norrut i Norden bör man ha använt små, lätta och mycket grundgående båtar av samma typ som den s.k. Viksbåten (jfr Larsson 2007 s. 230), som kunde passera över ridevad och under högre broar och gängen och som dessutom kunde bäras förbi oframkomliga partier. För en järnåldersbåtfärd uppströms på Kävlingeån från mynningen i Öresund till Vombsjön är det framför allt sträckan mellan Högsmölla och Håstads mölla som framstår som potentiellt problematisk med hänsyn till topografi och vattenflöde. Det är också framför allt här, i åns nedre lopp, som det möjligen funnits broar. Här har man alltså sannolikt fått bära och lasta om sina båtar på några ställen, oklart hur många. Uppströms Håstads mölla bör ån ha varit lättseglad, men vid Revinge och Harlösa har man möjligen fått bära och lasta om båtarna för att komma förbi vagnvaden, beroende på vadens djup och båtarnas djupgående med hänsyn till last m.m. Väl ute på Vombsjön har farbarheten förstås varit god, förutsatt gynnsamt väder. Vid Vressel har man möjligen fått bära båtarna förbi det sista vagnvadet. Färden upp i Björkaån bör ha varit mer varierad och krävande än på andra sidan sjön, med ställvis strömande och (mera sällan) forsande vatten. Förmodligen har man på sina håll även här fått bära och lasta om båtarna. Gissningsvis har man kunnat ta sig så långt som till Vollsjö. Här smalnar ån av påtagligt, och man får nog räkna med att den uppströms bara kunnat förmedla småskalig, lokal trafik med mindre båtar.

Sammanfattningsvis framstår forntida båttrafik på Kävlingeån till Vombsjön och vidare upp i Björkaån som ett genomförbart om inte direkt bekvämt företag. Preferensen för vattenvägar framför landvägar i äldre tid bygger på att vattenvägarna varit mindre mödosamma, inte på att de varit alltigenom behagliga eller problemfria. Vid jämförelse med Skånes två andra stora åar, Helge å och Rönne å, framstår Kävlingeån med sina blygsamma nivåskillnader och begränsade forsande partier knappast som den minst farbara – tvärtom. Att anta att det kunnat förekomma båttrafik på ån i äldre tid ter sig oproblematiskt.

Vad har det då funnits för incitament för båttrafik på Kävlingeån, Vombsjön och Björkaån, fränsett kolonisering och persontransport? Ett sådant är fiske på Vombsjön, som kan ha lockat även människor bosatta på visst avstånd, och som förstås enklast nåtts via åarna. Vombsjön är rik på fisk, och än idag bedrivs det yrkesfiske på sjön. Ett annat är ved- och virkestransport. 1622 uppdrog Kristian IV åt Tage Ottesen Thott (senare riksråd), sjöofficeren Gabriel Kruse och ingenjören Gabriel de la Haye att undersöka möjligheterna att genom anläggande av slussar eller på annat sätt göra Lödde å segelbar för transporter av ved från Skånes inland till Öresund (Wickström 2021 s. 21). Även om företaget veterligen inte realiserades visar detta att skogen i Skånes inland betraktades

som en värdefull naturresurs och att Lödde å och Kävlingeån i början av 1600-talet sågs som en potentiell transportled. Det visar emellertid också att längre transporter på ån vid denna tid inte längre kunde genomföras utan att särskilda ingrepp först företogs, troligen p.g.a. fördämningar vid kvarnarna. Buhrmanns karta utvisar vidsträckta lövskogar i anslutning till Vombsjön och Kävlingeån vid 1600-talets slut. Dessa kan ha spelat en roll i ved- och virkesförsörjningen nedströms även längre tillbaka i tiden, när skogen avverkats i de tätbefolkade västra delarna av Skåne. Kävlingeån mynnar i Lommabukten, och härifrån nås bl.a. Malmö och Höje å, som kan nyttjas för transport till Uppåkra och Lund. Om förekomsten av skog runt Vombsjön vittnar socken- och kyrkbynammnet *Öved* 'skogen (på landet) vid vattnet' (se SkO A: 5 s. 366).

Det är också rimligt att tänka sig att man i ån och sjön företagit persontransporter av handels- eller officiell karaktär. Under medeltiden kan man tänka sig sådana transporter t.ex. mellan ärkesätet i Lund, kungsgården i Flyinge, församlingarna, godsens och Övedskloster (som var premonstratenserkloster från grundandet 1160 till reformationen); i äldre tid framstår Kävlingeån som en lämplig färdväg till och från den betydelsefulla järnåldersboplatsen Uppåkra. Rimligen har det också förekommit båttrafik av mera lokalt slag. Kanske har man via dessa vattenvägar i vissa fall färdats till åker och äng, och kanske har man transporterat kreatur mellan byn och betesmarkerna. Detaljerna i art och omfattning kommer vi inte åt idag, men Kävlingeån har rimligen inte saknat potential som transportled i äldre tid, och inte heller dess biflöde Björkaån.

Ett enkelt sätt att bilda sig en uppfattning om denna potential är att titta på de bebyggelser som ligger i åns närhet. Räknat från mynningen i Öresund är det fråga om följande kyrkbyar: Löddeköpinge, Borgeby, Hög, Stävie, Lackalänga, Kävlinge, V. Hoby, Lilla Harrie, Håstad, Örtofta, Getinge, Gårdstånga, Holmby, Hammarlunda, Revinge, Harlösa, Björka, S. Åsum, Tolånga och Vollsjo. Via Vombsjön har Vomb och Öved med Övedskloster nåtts. Av dessa kan följande med ledning av sina namntypers datering förmodas ha järnåldersursprung: *-by*: Borgeby, Holmby, V. Hoby; *-inge*: Flyinge, Getinge, Kävlinge, Revinge; *-lösa*: Harlösa, Vollsjo; *-stad*: Håstad. Därtill kommer att *Gårdstånga* är belagt (som **ṇ : karþ : stokum** i *Garðstangum*) redan på 1000-talet på Forshedastenen i Småland (Sm 52; se SkO A: 4 s. 102 f.).

4.1.3. Slutsatser

Naturliga och teknologiska förutsättningar för båtfärder på Kävlingeån, Vombsjön och Björkaån bör ha funnits åtminstone sedan järnåldern och tills ån på 1500-talet dämades upp för kvarndriftens skull. Närheten till flera viktiga bebyggelser, varav flera måste förläggas till järnåldern, och till skogarna runt Vombsjön, som sannolikt utgjort en viktig naturresurs, har troligen gjort ån och sjön till en betydelsefull transportled.

En sekundär namnbildning urn. **Farō* f. till appellativet **farō* f. 'färd, resa' låter sig efter morfologiska såväl som sakliga omständigheter rekonstruera som ett tänkbart äldre namn på Kävlingeån med biflödet Björkaån. Namnets betydelse kan ha varit 'den farbara' och namnmotivet åns användning som transportled. Tänkbart som äldre namn på ån är emellertid också en primär namnbildning urn. **Farō* f. eller **Farōn-* f., bildad med *-ō-* resp. *-ōn-* suffix till roten uric. **per-* och med betydelsen 'den som (framför andra) far fram genom landskapet' eller 'den farbara'. Det som ger den förstnämnda rekonstruktionen ett visst försteg är att en sekundär namnbildning ur principiell synpunkt är att föredra i detta fall.

I det följande avsnittet (4.2) riktas uppmärksamheten mot Vombsjön och möjligheterna att med utgångspunkt i de två här föreslagna rekonstruktionerna av äldre namn på Kävlingeån med Björkaån rekonstruera ett äldre namn på sjön, ingående i ett äldre hydronympar med ånamnsprioritet.

4.2. Urn. **Farjar* m.

Ett bekant mönster i äldre nordisk hydronymi är att hydronymer uppträder parvis, ofta på så sätt att ett vattendragsnamn uppträder sida vid sida med ett sjönamn såtillvida att det föreligger ett morfologiskt och ett sakligt förhållande mellan de båda namnen: både namnen och namnbärarna hänger ihop. Oberoende av varandra kan såväl den sakliga som den morfologiska relationen då vara av olika slag: vattendraget kan utmynna i eller avvattna sjön, och oavsett detta kan vattendragsnamnet vara bildat till sjönamnet eller vice versa. Om vattendragsnamnet är det primära talar man om ånamnsprioritet; är förhållandet det motsatta talar man om sjönamnsprioritet.

Sigurd Fries (1997 s. 121) har hävdad att norrländska hydronympar i stor utsträckning uppvisar ånamnsprioritet – d.v.s. ånamnet är det etymologiskt primära – medan det motsatta förhållandet gäller längre söderut i Sverige. Detta sammanhänger enligt Fries (a.st.) med att hydronymerna i Norrland är bildade i en tid då landskapet koloniserades; namnbildarna kom först i kontakt med vattendragen, som fungerade som farleder, och nådde först senare fram till källsjöarna. I mellersta och södra Sverige var det i stället sjöarna »som stod i centrum för intresset», menar Fries (a.st.), som farleder och för fiske.

Även om sjönamnsprioritet verkligen tycks vara vanligare i mellersta och södra Sverige än i Norrland (se Neumüller 2007 s. 33 med litt.) är Fries slutsatser om de bakomliggande realförhållandena alltför långtgående. Även mellersta och södra Sveriges »gamla bygder» – som Fries (1997 s. 121) uttrycker det – har en gång (eller flera) varit föremål för kolonisering, och då det är fråga om morfologiskt mycket ålderdomliga namnbildningar finns det ingen anledning att betrakta ånamnsprioritet som en belastning för en tolkning eller

rekonstruktion av ett mellan- eller sydsvenskt hydronympar. Man har t.ex. i regel betraktat *Rönne å* i nordvästra Skåne som primärt till *Ringsjön*, så senast Staffan Fridell (2016; jfr Sahlgren 1927–28 s. 119, 1959 s. 3 f., Palmér 1936 s. 52 ff., Ljunggren 1940–41 s. 7 ff., Widmark 1963 s. 72, Kousgård Sørensen i DSÅ 5 s. 430 ff.), som återför sjönamnet på ett urn. **Ragunar*, en maskulin *a*-stamsavledning till ånamnet urn. **Ragunō* f., i sig en sekundär namnbildning till det kollektiva appellativet urn. **ragunō*, fvn. *rōgn* f. 'gudamakter'. Att forntida kolonisatörer nått fram till Ringsjön efter färd inåt land på Rönne å förefaller inte a priori mindre troligt än motsvarande förlopp i norra Sverige.

Motsvarande gäller förstås även Kävlingeån och Vombsjön. Vid färd uppströms från Lommabukten i Kävlingeån nås Vombsjön efter knappt 50 km. Om ån burit namnet urn. **Farō* eller **Farōn-* är det högst tänkbart att Vombsjön burit ett namn som varit bildat till ånamnet. Det finns då flera tänkbara rekonstruktionsmöjligheter. Eftersom syftet här är att söka ett möjligt ursprung till häradsnamnet *Färs* är det i första hand aktuellt att överväga en bildning med ett suffix som kan ha framkallat *i*-omljud. Närmast till hands ligger då en bildning med *-ia*-suffix.

Det finns flera nordiska dehydronymiska vattennamn som är bildade med detta suffix till vattendragsnamn. Som exempel nämner Svante Strandberg (2004a s. 31 med litt.) tre norska fjordnamn som alla tolkats som bildade med *-ia*-suffix till älvsnamn: *Hvínir* m. till *Hvín* f. (Agder) samt *Fjōlnir* m. till *Fjelna* f. (Trøndelag) och *Lýsir* m. till *Lýsa* f. (Rogaland). Vidare har älvsnamnet *Måne* och sjönamnet *Møsvatnet* (Telemark) uppfattats som ett hydronympar fvn. **Marn-* f. : **Mernir* m. (a.st. med litt.).

I samtliga dessa fall uppträder *ia*-suffixet tvåstavigt efter lång rotstavelse. Efter kort rotstavelse skulle det i stället få den enstaviga formen *-ja-*. Ett i detta sammanhang synnerligen intressant fall av dehydronymisk avledning med denna suffixvariant, som också nämns av Strandberg (2004a s. 32), utgörs av namnet *Feren* på en sjö i Trøndelag, som av Jørn Sandnes (NSL s. 143, 154 f.) återförs på ett fvn. **Førr* m., bildat med *-ja*-suffix till älvsnamnet *For(r)a*, fvn. **For* eller **Fqr*. *-ja*-suffixet verkar här *i*-omljud och bortfaller (liksom i appellativ som t.ex. urn. **harjar* > fvn. *herr*, fda. *hær*). En avledning med *-ja*-suffix till något av de i avsnitt 4.1 föreslagna rekonstruerade äldre namnen på Kävlingeån med Björkaån, **Far* f. och (mindre troligt) **Fara* f., skulle i urnordiskan få formen **Farjar* m., vilket från urnordisk till forndansk tid i nominativ skulle utvecklas **Farjar* > **Færir* > **Færk* > **Færr* (i forndanskan skrivet **Fær*), i genitiv **Farjas* > **Færis* > **Færs*. Ett hydronympar fda. **Far* f. : **Fær* m., vilket får betraktas som det något troligare alternativet (se avsnitt 4.1), vore en ordbildningsmässig och ljudhistorisk nära parallell till det norska hydronymparet **For*/**Fqr* f. : **Førr* m. Om det norska älvsnamnet återgår på ett fvn. **Fqr* f. är det fråga om en fullständig parallell.

5. Avslutning

I ett primärt häradsnamn fda. *Færshærath* kan förleden innehålla genitiv av det i avsnitt 4.2 rekonstruerade sjönamnet fda. **Fær* m.

När man vid färd uppströms i Kävlingeån västerifrån når fram till Vombsjön kommer man samtidigt in i Färs härad. För den förmodade forntida trafiken på de inre vattenvägarna i mellersta Skåne kan Vombsjön således betraktas som en portal till häradet. Om den danska häradsindelningen och de primära häradsnamnen en gång tillkommit inom ramarna för en regional myndighetsutövning med utgångspunkt i ett maktcentrum i sydvästra Skåne är det en tilltalande tanke att Färs härad fått sitt namn just efter den sjö som dels markerar häradets västgräns vid färd på Kävlingeån, dels fungerat som en knutpunkt för samfärdseln i häradet (med närhet bl.a. till tinget mellan Araskoga och Brandstad), dels och slutligen utgör ett framträdande inslag i landskapsbilden i de centrala delarna av häradet (se fig. 2). Jfr Thorsten Andersson (1965 s. 43) beträffande namnbildningsmotivet hos dehydronymiska häradsnamn:

Sammanfattningsvis kan konstateras, att det förekommer en liten grupp primära häradsnamn med representanter på både gammalt svenskt och gammalt danskt område, där häradet har namn efter sitt läge omkring eller vid ett centralt vatten.

Fig. 2. Utsikt västerut över Övedskloster och Vombsjön från Fruallid. Foto: förf.

För Färs härads vidkommande är det den speciella kombinationen av omständigheter som utgör namnbildningsmotivet, och att denna kombination inte påträffas på så många andra platser kan vara en orsak till att andra häradsnamn bildade till just sjönamn inte påvisats – medan dehydronymiska häradsnamn bildade till sund, fjordar och åar är tämligen vanligt förekommande (jfr avsnitt 3).

Teoretiskt möjligt är emellertid också att fda. *Færshærath*, belagt först omkring 1300, återgår på ett dehydronymiskt bygdenamn **Fær* 'bygden kring sjön **Fær*' i sin tur bildat till ett äldre namn på Vombsjön (jfr avsnitt 3). Även om jag inte vill utesluta att *Färs härad* således är ett sekundärt häradsnamn tycks det mig enklare och därmed mera tilltalande att se namnet som ett primärt, dehydronymiskt häradsnamn (jfr Andersson 1965 s. 42, 110).

Den här framlagda tolkningen av *Färs härad* får givetvis betraktas som tentativ. Den bygger i två led på rekonstruerade hydronymer som inte är belagda i sekundärnamn (att *Färs härad* enligt tolkningen är ett sekundärnamn till sjönamnet fda. **Fær* kan förstås inte anföras som argument för tolkningen). Tolkningen är alltså långt ifrån säker. Emellertid har den, menar jag, avgjorda typologiska fördelar framför Jöran Sahlgrens (1920 s. 59) deantroponymiska tolkning och står på säkrare språklig grund än Ola Svenssons (2015 s. 173) tentativa anknytning av häradsnamnet till de på 1800-talet belagda ägonamnen »Färlet» och »Färletstufworne».

Källor och litteratur

- APL = Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem. Nov. ed. Curaverunt Alfred Krarup & William Norvin. 1932. Hauniæ.
- Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 14.)
- 1986: Personnamn i distrikts- och bygdenamn. I: Personnamn i stadnamn. Artikelsamling från NORNAs tolfte symposium i Trondheim 14.–16 mai 1984. Red.: Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Uppsala. (NORNA-rapporter 33.) S. 111–125.
- AöS = Atlas över Skåne. Sveriges Nationalatlas. Red. T. Germundsson & P. Schlyter. 1999. Uppsala.
- Buhrmanns karta = Karta över Skåne 1684 uppgjord på Karl XI:s befallning av ingenjörkaptenen Gerhard Buhrmann och av denne överlämnad till konungen. Utg. [i faksimil] av F. Wernstedt. 1927. Stockholm.
- CS = Cartographia Scanensis. De äldsta förarbetena till en kartläggning av de skånska provinserna 1589. Utg. av H. Richter. I: Svensk geografisk årsbok 1930. S. 7–51.
- Eklöv, Anders, 2003: Fiskevårdsplan Björkaån 2003. <https://viss.lansstyrelsen.se/ReferenceLibrary/8817/Fiskev%C3%A5rdsplan%20Bj%C3%B6rka%C3%A5n%202003.pdf> (2024-08-09)
- Elmevik, Lennart, 2006: *Frosta härad* och »*Dapra härad*». I: OUÅ 2006. S. 7–14.

- FoN = Fortid og Nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. 1 ff. 1914 ff.
- Fridell, Staffan, 2004: Sjönamn på *-lången* i Sverige. I: NoB 92. S. 19–48.
- 2016: *Rönne å och Regnaren*. I: OUÅ 2016. S. 23–35.
- Fries, Sigurd, 1997: Sängen och Sångan – är sjönamnet eller ånamnet det primära? I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red.: Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 117–124.
- Förteckning över Sveriges vattenfall. Utgiven av Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt och Kungl. Vattenfallsstyrelsen. 1–3. 1912–45. Stockholm.
- Hald, Kristian, 1950: Vore Stednavne. København.
- 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- Hårdh, Birgitta, 1986: See- und Flusswege in Südsandinavien aus der Sicht der Archäologie. I: Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie 4. S. 45–62.
- Jørgensen, Bent, 1977: Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne. København. (Navnestudier 14.)
- Kristoffersson, Anna, 1924: Landskapsbildens förändringar i norra och östra delen av Färs härad under de senaste tvåhundra åren. En kulturgeografisk studie. Lund.
- Larsson, Gunilla, 2007: Ship and society. Maritime ideology in late Iron Age Sweden. Uppsala. (Aun 37.)
- LIV = LIV. Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Aufl. bearbeitet von Martin Kümmel & Helmut Rix. 2001. Wiesbaden.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1940–41: Ringsjön. Ett tolkningsförslag. I: SOÅ. S. 3–9.
- Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.)
- NecrL = Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium utg. av Lauritz Weibull. 1923. Lund. (Monumenta Scaniae historica.)
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den svenska ordbildningsläran. Lund.
- Palmér, Johan, 1936: Skånska ortnamn av typen Kävlinge och Värpinge. I: ANF 52. S. 38–54.
- Palteboken = Palteboken. I: Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok utg. av Gösta Johannesson. 1953. Lund–Köpenhamn. S. 1–459. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 7.)
- Pokorny = Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. 1959. Bern–München.
- Sahlgren, Jöran, 1920: De skånska häraderna och deras namn. I: NoB 8. S. 54–62.
- 1927–28: Eddica et scaldica. Fornvästnordiska studier. Lund. (Nordisk filologi 1.)
- 1959: Gamla svenska ånamn. I: NoB 47. S. 1–54.
- Sm + nummer = inskrift i SmR.
- SnE = Edda Snorra Sturlusonar. Udg. efter Håndskrifterne af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson. 1931. København.

- Stjernquist, Berta, 1963: Om Göingebygdens bronsålder. I: Skånes natur. Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift 50. S. 211–233.
- Strandberg, Svante, 2004a: Dehydronymische Ableitungstypen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 27–44.
- Strandberg, Svante, 2004b: Dehydronymiska avledningstyper. I: Namn. Hyllnings-skrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av: Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 119–126.
- Styffe, Carl Gustaf, 1867: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin. Stockholm.
- 1911: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin. 3 uppl. Stockholm.
- Stähle, Carl-Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge. På grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Svensson, Ola, 2015: Nämda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning. Växjö.
- Tollgren, Josefin & Walldén, Julia, 2017a: En flödesanalys för Kävlingeån. HEC-RAS modellering med fokus på dämmens inverkan. Master Thesis. Division of Water Resources Engineering, Department of Building and Environmental Technology, Lund University.
- 2017b: En flödesanalys för Kävlingeån – HEC-RAS modellering med fokus på dämmens inverkan. I: Journal of Water Management and Research 73. S. 161–173.
- UBI = Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 1–2. København. 1881–1916.
- Widmark, Gun, 1963: Mørn och Mandalen. I: NoB 51. S. 49–89.
- Wickström, Ingemar, 2020: Kalksten. Händelser och personer kring kalkstenen i Limhamn under 500 år. Malmö.
- Ödman, Anders, 2005: Skeingeborg. Borgen som Saxo glömde. Lund. (Norra Skånes medeltid 4.)
- 2016: Kävlinges historia. Från istid till enskifte. Kävlinge.
- 2018: Domkyrkoentreprenaden – förspel, genomförande och avslutning. I: Vägar mot Lund. En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna. Red.: Maria Cinthio och Anders Ödman. 2018. Lund. S. 125–301.

Summary

Färs härad

By Mathias Strandberg

The Scanian district name *Färs härad* has hitherto not been satisfyingly interpreted. For typological reasons, the interpretation put forward by Jöran Sahlgren (1920) has been deemed improbable, as deanthroponymic district names are extremely rare in

Scandinavia (Andersson 1965). Sahlgren argues that the name contains the genitive of an Old Danish personal name **Fær*, ostensibly the Proto-Germanic **Fehuharjar* or *-warjar*. The district name *Färs härad* was last discussed by Ola Svensson (2015), who tentatively suggested that the name might somehow be related to the verb Old Norse *fara* ‘go; travel’.

Taking this suggestion as a point of departure, this article attempts to interpret the district name as a dehydronymic name, an approach that has not been tried before. The interpretation builds upon a reconstruction of a hydronymic pair consisting of old names related to the verb *fara* for Lake Vombsjön, and the Kävlingeån stream with its tributary Björkaån, the modern names of which are late formations, *Vombsjön* first being attested in 1590 and *Björkaån* and alternative stream names first in the 20th century. Björkaån flows in a wide arc through the district and into Lake Vombsjön, while Kävlingeån exits the lake to the west of the district and runs through western Scania to its mouth in the Öresund Strait. Many of the district’s settlements are concentrated around Björkaån and Lake Vombsjön.

An old name, the Old Danish **Fær* m. (Proto-Scandinavian **Farjar*) is reconstructed for Lake Vombsjön. The name is derived with the suffix *-ia/-ja-* from a reconstructed name Old Danish **Far* f. (Proto-Scandinavian **Farō*) for Kävlingeån with its tributary Björkaån. The stream name is conceived of as a secondary name formation to the appellative *far* f. ‘journey’ (Proto-Scandinavian **farō*), extant in Old Swedish, and is motivated by the stream’s likely function as a waterway in prehistoric and early medieval times, which is discussed at some length. The possibility of a primary stream name **Far* f. derived with the Proto-Scandinavian suffix *-ō* from the Proto-Indo-European root **per-* ‘to get through; to cross’ is also considered. Two possible senses are posited, both of which are, in principle, possible for both of the reconstructed stream names: ‘the navigable one’ and ‘the running (travelling; journeying) one’.

Tolkinga av nokre sørvestnorske skjergardsnamn

Av Inge Særheim

Namn och bygd 112 (2024), 47–58.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: Interpretation of some coastal names from south-western Norway.

Abstract

The author discusses previous interpretations of a handful of coastal names from Jæren (south-western Norway): *Gjøringane*, *Klakken*, *Raunen*, *Tjør*, *Alstein* and *Feisteinen*. Some onomasticians have previously provided a somewhat unsatisfactory explanation for these names, apparently due to certain methodological challenges and weaknesses. The author discusses the inherited local pronunciation, grammatical form, older forms, etymology, topography and possible meaning and background of the names. Significant emphasis is placed on reliable information about the pronunciation of the names in the local dialect.

Keywords: place-names, coastal names, Jæren, south-west Norway, toponymic interpretation.

Innleiing

I artikkelen Namnetolking i Maal og Minne (1987) drøftar Oddvar Nes tolkingfreistnader for nokre eldre norske gardsnamn «som eggjar til motlegg». Han nemner nokre grunnleggjande språklege krav som må stettast for å kunna tolka gamle stadnamn på ein fagleg tilfredsstillande måte, bl.a. klargjering av kva som er «den notidige uttalen», etablering av ei «eldre namneform», vurdering av «den lokale lydhistoriske voksteren» og ein etymologisk analyse (Nes 1987 s. 55). I tillegg kjem sjølvsaft realprøven – krav til drøftinga av den reale bakgrunnen for vedkomande namn.

Tilsvarande metodiske krav og føresetnader er viktige for analysen og tolkinga av gamle naturnamn. Ofte vantar det tidlege skriftlege belegg for naturnamna, så det må leggjast stor vekt på andre tolking grunnlag, bl.a. den nedervde lokale uttalen, den lydhistoriske voksteren og den reale bakgrunnen for namnet. I denne artikkelen vil det bli sett nærare på eit knippe skjergardsnamn frå Jæren der det tidlegare på grunn av metodiske utfordringar og metodesvikt er presentert språklege analysar og tolkingfreistnader som «eggjar til motlegg». Namna som blir drøfta, er *Gjøringane*, *Klakken*, *Raunen*, *Tjør*, *Alstein* og *Feisteinen*. Metodiske veikskapar ved tidlegare tolkingar av desse namna er

drøfta i mi upubliserte hovudfagsavhandling om stadnamn frå sjøen på Jæren (Særheim 1978), der det også er lagt fram nye tolkingsfreistnader for desse namna. I boka Jærstrendene (Særheim 2015), som inneheld korte leksikon-artiklar om stadnamna frå dette området, er også dei nemnde seks namna tekne med.

Gjøringane

Om holmenamnet *Gjøringane* /'jø:ringane/, som er nytta om to små holmar, *Søre* og *Nordre Gjøringen*, sør for Fladholmen ved Tananger (Sola), skriv Per Hovda (1942 s. 76) at «den vanlege uttala» er /'kjø:ringane/, medan uttalen /'jø:ringane/ skal ha bakgrunn i «ei yngre skriftform uttala på grunnlag av kartnamnet *Hjøringerne*». Han set namnet i samband med gardsnamnet *Tjora* (gno. *Þjórar*), altså gno. **Þjóring-*, med tydinga «holmane som høyrer til Tjora» (loc. cit.). Det kan leggjast til at ein på offisielle kart både finn skrivemåten *Hjøringane* (sjøkart frå 1938, 1955, 1958, 1974, 1980), *Gjørdingen* (landkart, M711-serien, 1967, 1975), *Tjøringane* (sjøkart frå 1970), dessutan *Gyrdingen* og *Gyrdingane* på Kartverkets noverande digitale Norgeskart. Det kan her nemnast at Hovda tidlegare vart mykje nytta som namnekonsulent for kartverket, noko som truleg forklarar skrivemåten *Tjøringane* på sjøkartet frå 1970.

Under mitt hovudfagsarbeid i nordisk ved Universitetet i Bergen om namn frå sjøen og stranda på Jæren (Særheim 1978) vart det registrert ca. 2 600 skjergardsnamn frå dette området (mellom Tunge i nord og Sirevåg i sør); det vart intervjuet ca. 60 informantar (op. cit. s. 222). Ingen av informantane som hadde tilknytning til Tjora eller grannegardane, kjende til eller hadde høyrte den uttalemåten som ifølgje Hovda skulle vera «den vanlege», og som han baserte tolkinga si på. Alle gav opp den same nedervde uttalemåten av dette holmenamnet, nemleg /'jø:ringane/. Ei uttaleform /'kjø:ringane/ kunne ev. vera nytta av folk som ikkje visste kva holmane heitte, vart det sagt. Dei fleste informantane var eldre fiskarar og bønder som hadde budd på vedkomande stad heile eller mesteparten av livet sitt. Mange av dei var fødte før Hovda (fødd i 1908).

Hovda har ikkje gjeve opp namnet på lokale informantar som han har nytta for dette namnet, og som han byggjer tolkinga si på. Dette må seiast å vera ein klar metodesvikt, som heftar ved tolkinga. Med dei uttaleopplysningane som lokale tradisjonsberarar samstemt gjev opp for dette holmenamnet, synest det ikkje vera grunn til å ta omsyn til den uttaleforma som Hovda fører opp, og følgjeleg må ein stilla seg kritisk til det som han skriv om den språklege bakgrunnen for holmenamnet. I drøftinga si peikar Hovda elles på at holmane ligg etter ein annan og «lagar som eit livdarbelte for havet som står hardt på der»,

Fig. 1. *Søre Gjøringen* (Sola). Namnet har kanskje samband med verbet gno. *gyrða* ‘klemma, trykkja’ og substantivet gno. *gjørð* f. ‘band, reim’ med bakgrunn i at holmen er nedtrykt på midten. Foto: Inge Særheim.

og han er også inne på mogleg samband med gno. *gjørð* f. ‘belte, gjord’, men han går ikkje inn for denne tolkinga fordi han, som nemnt, byggjer på ein lokal uttale som ikkje samsvarar med det som lokale informantar opplyser.

Namnetolkinga må her sjølvstøtt byggja på den uttaleforma som dei lokale heimelsfolka samstemt gjev opp. Den største holmen, *Søre Gjøringen*, har to små, fint avrunda puklar eller kuler. Mellom desse er det ei avrunda for-djuping (jf. fig. 1). Det er freistande å setja namnet i samband med nettopp gno. *gjørð* f. ‘band, reim’ og *gyrða* vb. ‘klemma, trykkja’, med bakgrunn i den nemnde innsnevringa og nedtrykkinga mellom dei to små og runde toppane, jf. også appellativet *gyrding* ‘stramming, ombinding’ m.m. og gno. *gyrðingr* ‘belte’ (Særheim 1978 s. 140, 2015 s. 102). Albert Kjær har gjeve ei liknande forklaring på føreleddet i eit tapt gardsnamn gno. *Gyrðingarvik* frå Vevring (Sunnfjord), skrive i *Gyrðingarvik* ca. 1360, no kjent som naturnamn, *Gjøringevika* /jø:ringe'v i:kja/. Han reknar med at det kan vera brukt om eit terreng som er innsnevra og samanklemt (som ved eit belte), i dette tilfellet eit eid (NG 12 s. 351). Det kan sjølvstøtt også tenkjast at namnet *Gjøringane* har real bakgrunn i at dei to langstrekte holmane ligg i ei rekkje (line) og dannar eit vern mot sjøen vestanfor, men dette synest vel vera mindre rimeleg.

Klakken og Raunen på Ognabukta

I boka Norske fiskeméd (1961) skriv Hovda under grunnenemnet *krakk* m. at han har funne namnet *Krakken* på ein grunne i nordvestre kanten av Ognabukta. Han fører opp uttalen /'krakjen/ og peikar på at grunnen har to hausar. Heller ikkje her er det opplyst kven som er informant for den nemnde namnebruken. Også på sjøkart (nr. 14, 1970) finn ein *Krakken* som namn på denne grunnen.

Fiskarar og bønder frå dette området fortel at desse opplysningane ikkje samsvarar med deira namnebruk. Den grunnen det her er tale om, kallar dei *Klakken*, uttala /'klakjen/ (Særheim 1978 s. 78, 2015 s. 129). Fiskarar og bønder på alle gardane i området er samstemde på dette punktet. Namneforma på sjøkartet er med andre ord ikkje i tråd med den lokale namnebruken. Det skulle her såleis ha stått *Klakken* på kartet, ikkje *Krakken*. Hovda har her nytta same namneforma som står på sjøkartet, og dessutan ført opp ei uttaleform som samsvarar med den «range» kartforma. Fiskarane fortel at grunnen har ein topp, ikkje to, og at han går jamt av på sidene.

Denne grunnen blir også kalla *Vestre klakken* for å kunna skilja han frå fjellgrunnen og fiskeplassen *Skodaklakken* lenger aust på Ognabukta. Ordet

Fig. 2. Fjellet *Klakken* på Ognå (Hå) er méd for fiskeplassen på *Klakken* på Ognabukta. Den eine médlina lyder «Bjørndalen (dvs. Bjørndalsniba) på *Klakken*». Ordet *klakk* m. er fleire stader langs jærkysten brukt om (fiske)grunnar, gjerne om bratt fjellgrunn i sjøen. Foto: Inge Særheim.

Fig. 3. *Raunen* på Kvalbein (Hå), sett frå Kyrkjetangen. Ordet gno. *hraun* n. ‘steingrunn, ur, røys’ er her brukt om ei øy av rullestein som ligg ute i sjøen. Tre stader langs jærstrendene finn ein namnet *Raunen*, nytta om samling av rullestein. Foto: Inge Særheim.

klakk (gno. *klakkr* m.) er også brukt om fiskegrunnar lenger nord på Jæren og andre stader på Vestlandet. Ordet er dessutan nytta om bratte fjell inne på land (Hovda 1961 s. 79 ff., NSL s. 258), t.d. *Klakken* i Ognalandet (jf. fig. 2). Dette fjellet er médpunkt for fiskeplassen *på Klakken* på Ognabukta. Den eine médlina lyder: «Bjørndalen (dvs. Bjørndalsniba) på Klakken». Denne fiskeplassen har altså namn etter fjellet *Klakken* i Ognalandet som fiskegrunnen blir méda frå, ikkje etter grunntilhøva på fiskeplassen.

Dette dømet viser kor viktig det er å henta inn pålitelege opplysningar om namneform, namnebruk m.m. frå lokale heimelsfolk som grunnlag for analysar av namna og namnebruken. Eit anna døme frå dette området kan minna om det nyss nemnde. Namnet *Raunen* /'raud'n/ er tre stader langs jærkysten nytta om samling av rullestein i sjøen eller i strandkanten: *Børaunen*, *Nærlandsraunen* og *Kvalbeinraunen* (jf. fig. 3). Ein finn dette ordet også i *Raunatangen*, ei samling av rullestein på Sele.

Hovda skriv (1961 s. 230, 305) at ein nyttar fleirtalsforma *Rauna(r)* /'rauna/ om *Raunen* på Ognabukta, dvs. om *Kvalbeinraunen*, dessutan om ein liknande lokalitet utfør Lista. Forma *Rauna* er også ført opp for namnet frå Ognabukta på sjøkart nr. 14 frå 1970. Men dette stemmer ikkje med den forma som fiskarar og bønder frå dette området nyttar. Dei opplyser samstemt at dei nyttar forma

/ˈraudˈn/ (Særheim 1978 s. 69, 2015 s. 173). Også i ordboka til Ross frå 1895 finn ein den sistnemnde forma: «Kvælbei-Röudˈn» (Ross 1895 s. 589). Hankjønnsforma finn ein også i En Stavangersk Cicerone (Lous 1868 s. 15): «Raunen». Også i dette høvet kan det sjå ut som namneforskarer som grunnlag for namneanalysen har nytta ei form som også står på kartet, og ført opp ei uttaleform som høver med kartforma. Heller ikkje i dette høvet er det opplyst om kven som er nytta som heimelspersonar for uttaleopplysningane.

Dette nemnet svarar til gno. *hraun* n. ‘steingrunn, ur, røys’ og har i dei nemnde namna fått genusendring til hankjønn, jf. også ordet *kaun* m. ‘byll’ (gno. *kaun* n.) og nemnet *mol* m. (gno. *mōl* f.), som i fleire skjergardsnamn frå Jæren er nytta om belte av rullestein, t.d. *Molen*. Trenemnet *raun* m. ‘rogn’ (jf. gno. *reynir* m.), med lokal uttale /ˈraudˈn/, kan også ha spela inn ved genusendringa.

Det kan nemnast at Hovda i avhandlinga frå 1961 tek med nokre méðvers, bl.a. eitt frå Ognabukta som gjeld fiskeplassen Klakken og Gamla méð – her nyttar han altså forma *Klakken*, ikkje *Krakken* (Hovda 1961 s. 229 f.)! Det lyder «Kval i Møl mitt méð du finne’ når far du føre’ innan Foten Den blå». Verset er ifølgje Hovda laga i det gammalnorske versemålet fornyrdslag, og han viser at det lett kan overførast til norrønt språk. Heller ikkje her gjev forskaren opp namnet på heimelspersonar. Han skriv at det var «[e]in gamal fiskar i Sirevåg» som fortalde dette. I forteljinga er det tale om «Ein mann nord i stranda» som «kom ein kveld og skulle heim langs (Ogna)Sanden», han hjelpte ein mann «som drogst på livet atti sjømålet», og til takk fekk han oppgjeve dette médet ute på bukta. Hovda legg til at fiskaren hadde høyrte verset i sin ungdom av «ein husmann og fiskar i Ogna». Namna på desse personane er ikkje tekne med. Ingen av informantane frå dette området i Særheim 1978 (s. 222) hadde høyrte om denne hendinga, eller kjende til dette méðverset.

Tjør

Holmegruppa (øya) *Tjør* ligg eit godt stykke ute i sjøen, vel 2 nautiske mil sør-vest for øya Rott i Sola kommune. På kart er namnet ofte skriva *Kjør*. Amtmann Bendix Christian de Fine (1952 s. 40; frå ca. 1745) skriv namnet *Tiør*. Kunnskapsforlagets Store Norgesatlas frå 2003, utarbeidd i samarbeid med Statens kartverk, har skrivemåten *Tjør*. Holmegruppa er delt i fire hovuddelar, frå sør til nord: Hengsøyna, Storetjør, Røya og Nordtjør.

Per Hovda, som drøftar namnet i MM (1942), er først inne på om det kan ha med adjektivet gno. *kyrr* ‘still, roleg’ å gjera, med tydinga «staden som gjev livd, ro (etter dei har fare over Jæren)». Men han har meir tru på ei anna forklaring, med bakgrunn i at staden er kjend for fiskerikdom og har vore ein

rik «matplass» (Hovda 1942 s. 77). Han set namnet i samband med gno. *kør* (*kjør*) n. ‘val’ og verbet gno. *kjósa* ‘velja’, med tydinga «staden det held seg utvald mat, eller der dei valde seg mat» (loc. cit.). Han nemner moglege parallellar som *Matskallen* (fiskegrunne i Hjelmelandsfjorden) og *Mathopen* (vik, Bergen).

Det er her tale om ein vêrhard stad med mange farlege skjer og grunnar, så ei tyding ‘still, roleg’ høver dårleg. Heller ikkje språkleg samband med ord som gno. *kjósa* vb. ‘velja’ og *kjør* n. ‘val’ synest høva. Dette innhaldet er lite konkret, og høver kanskje betre som karakteristikk for ein forskar som ser attende på tidlegare verksemd på denne staden. Fiskarar og fangstfolk ville nok velja meir konkrete uttrykk enn ‘velja’, ‘val’ og ‘utvald’ når dei skulle karakterisera og namngje fiske- og arbeidsstadene sine. Fråseigna «staden det held seg utvald mat» ville elles vera lite utmerkjande; det kunne høva for mange stader i dette området.

Språkleg høver det – som nemnt munnleg av Oddvar Nes (Særheim 1978 s. 141) – å setja det gamle øynamnet *Tjør* til den indoeuropeiske rota **ter-* ‘riva (opp)’, som ei feminin *ō*-stamme, germansk **peruō*, som ved bryting og omlyd vil gje gno. **bjør*. Denne tolkinga høver også godt realt. Som nemnt, er øygruppa sterkt oppdelt, med fire hovudlokalitetar (Særheim 1978 s. 141, 2015 s. 219 f.). Ola Stemshaug meiner at denne rota også ligg føre i det trøndske øynamnet *Tarva* (Bjugn) (NSL s. 447 f., Stemshaug 1997 s. 255 ff.). Namn som liknar på det sistnemnde, finst også andre stader i Noreg og Sverige, men tolkinga av dei er noko omstridd (jf. Stemshaug loc. cit.).

Alstein

Namnet *Alstein* /*ˈalstei/* er nytta om ein større holme (ei lita øy) som ligg for seg sjølv mellom Randaberg (Nord-Jæren) og Kvitsøy. Dette er eitt av døma på gamle skjergardsnamn frå Jæren der ordet *stein* m. er nytta om ein større holme eller ei mindre øy. Andre døme er *Håstein* og *Feisteinen*. Namna *Håstein* /*ˈhåstei/* og *Alstein* /*ˈalstei/* viser elles at utlydande *-n* er synkopert i den nedervde lokale uttalen. Dette finn ein også i nokre gardsnamn med dette ordet, t.d. *Raustein* /*ˈraustei/* og *Bråstein* /*ˈbråstei/*, og i nokre andre gardsnamn frå området, t.d. i namn på *-heim*, som *Grødheim* /*ˈgrø:dei/*, gno. **Grjót(h)eimr*.

Hovda (1961 s. 326) set føreleddet i *Alstein* til eit germ. adjektiv med tydinga ‘høg’, svarande til lat. *altus* ‘høg’ (og ‘djup’), altså ‘høgsteinen’. Fleire øy- og fjellnamn på Vestlandet og i Nord-Noreg, t.d. *Alden* (Askvoll, Sunnfjord), *Batalden* (Flora, Nordfjord) og *Aldra* (Lurøy, Nordland), inneheld gno. **ald-*, som har blitt sett i samband med lat. *altus* adj. ‘høg’, med bakgrunn i

Fig. 4. *Alstein* (Randaberg). Føreleddet *Al-* siktar kanskje til det djupe søkket som nesten deler øya i to separate delar. Foto: Inge Særheim.

at lokalitetane er høge. Hovda og Grønvik (1959 s. 236) set også appellativet gno. *alda* f. ‘bølgje, alde’ til denne rota, noko som synest uvisst (jf. Pokorny 1959 s. 31 f.). I ei utgreiing om norske fjellnamn skriv Hovda og Grønvik (1959 s. 165) at «das Wort *alda* in Norwegen wie auf den Inseln im westlichen Meer nur die Bedeutung ‚hohe Welle‘ hat, niemals die Bedeutung ‚Wellental‘». Om *Alstein* skriv Hovda (1961 s. 326): «Etterdi *Alstein* er så høg og godt synleg til alle leier, er det rimeleg å sjå namnet m.a. i samanheng med *Håstein*, ca. 5 n. mil lenger sør.» Det er likevel nærliggjande å trekkja ein annan konklusjon av ei slik jamføring. Av di *Alstein*, som «berre» er 31 m høg, har blitt jamført med *Håstein*, som er «heile» 55 m høg, har *Alstein* ikkje blitt rekna for spesielt høg. Særmerkt for *Alstein* er eit djupt søkk som går tvers over holmen om lag på midten, og nesten deler holmen i to (jf. fig. 4). Det kunne såleis høva betre med ei tyding ‘søkk, fordjuping’ (Særheim 1978 s. 64 f., 2015 s. 68).

I drøftinga av det opphavlege fjordnamnet *Olden* i Stryn (Nordfjord), gno. *Aldi* m., har Nes i NSL (s. 343) vurdert samband med gno. *alda* f. ‘bølgje, alde’, med mogleg real bakgrunn i utsett leie, men han peikar også på at fjordnamnet kan setjast til rota **alð-* ‘trau, (inn)søkk’ med bakgrunn i forma på dalen. Denne rota finn ein ifølgje Pokorny (1959 s. 31 f.) både i appellativet *olde* f. ‘stort trau’ og det omtala *alde* f. ‘bølgje, alde’, dessutan i det svenske dialektordet *ålla* (*olla*) ‘avlang fordjuping’ (t.d. i berg eller mark), jf. også Torp

1919 s. 474. Det kunne vera freistande å setja føreleddet *Al-* i namnet *Alstein* i samband med slike ord med innhaldet ‘fordjuping, søkk’, med bakgrunn i fordjupinga som nesten deler holmen i to separate delar.

Feisteinen

Den vesle øya – eller rettare: holmen – Feisteinen ligg ca. 1,5 nautiske mil ute i sjøen vest for matrikkelgarden Sele i Klepp kommune. Det er fyrstasjon på holmen, Feistein fyr. Nedervd lokal uttale er /'feisteid'n/; ofte seier ein lokalt berre *Steinen* /'steid'n/. I En Stavangersk Cicerone (Lous 1868 s. 21) er namnet skrive *Feiesten*. På Juels sjøkart frå 1708 finn ein skrivemåten *Fésteen*. På nokre gamle sjøkart, bl.a. Aubert, Wibe og Groves sjøkart over dette området frå 1798, er elles øya Håstein (Sola) langt ute i skjergarden utanfor Nord-Jæren kalla *Feysteenen* e.l., noko som truleg skuldast samband med – og påverknad frå – *Feisteinen* lenger sør.

I NG 10 (s. 169) sluttar Magnus Olsen seg til eit munnleg framlegg frå Ludvig Daae om at holmenamnet *Feisteinen* er samansett med elvenamnet *Figgjo* (gno. **Figg*), i så fall gno. **Figgjarsteinn*. Elva Figgjo renn ut i sjøen i skiftet mellom gardane Sele (nord for elva) og Vestra Bore (sør for elva). Dette elvenamnet har no bestemt form, *Figgjo*. Det svarar til elvenamnet *Figgja* i Nord-Trøndelag, og synest vera språkleg skyldt adjektivet *feit* og substantivet *fet* f. ‘grasrik eng’, vel med tydinga ‘storelva’ eller liknande.

Holmen Feisteinen ligg eit godt stykke ute i sjøen, nesten 2 nautiske mil nord-vest for munningen av elva Figgjo. Det synest lite truleg at denne holmen skal ha fått namn etter ei elv som munnar ut i sjøen så langt borte. Det er heller ikkje rimeleg at den rekonstruerte namneforma gno. **Figgjarsteinn* skal ha utvikla seg til den lokale uttalen /'feisteid'n/. Olsen nemner ikkje parallellar til ei slik lydhistorisk utvikling. I denne samanhengen kan det nemnast at sandstrekninga ved sjøen på båe sider av elvemunningen frå gammalt er kalla *Figgjasanden* /'figjasa:en/, der føreleddet svarar til gno. **Figgjar-*, altså genitivform av elvenamnet. Også denne namneforma talar mot den lydhistoriske utviklinga som er føreslått i NG. Både språkleg og realt må ein avvisa tolkingsframlegget for *Feisteinen* i NG.

Føreleddet i *Feisteinen* kan vera det same som ein finn i øynamnet *Fedje* /'feie/ frå Nordhordland, skrive *Fedhiar* 1427, dvs. gno. *Fedjar* (fleirtal) (NG 11 s. 425 f.). Nærskylde er også elvenamna gno. **Fqð* (Lysakerelva) og **Feð*, det førstnemnde svarande til gotisk *faba* ‘gjerde, skiljevegg’. Gno. **Fedjarsteinn* kan då tolkast som ‘holmen som ligg som eit gjerde (i ei rekkje)’, noko som høver godt realt (Særheim 1978 s. 67, 2015 s. 91 f.). Både frå sørenden og

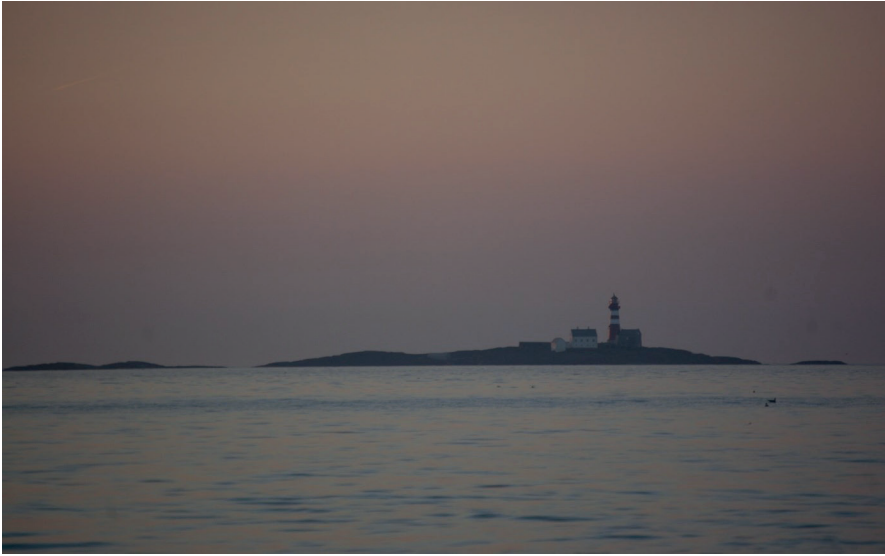

Fig. 5. *Feisteinen* (Klepp), gno. **Fedjarsteinn*. Føreleddet, som truleg er skyldt gotisk *fapa* 'gjerde, skiljevegg', kan sikta til at holmen ligg i ei bein rekkje av skjer og grunnar.
Foto: Inge Særheim

nordenden av holmen strekkjer det seg ut ei rekkje med skjer og grunnar (jf. fig. 5). Frå sør til nord finn ein: Litlegrunnen, Søre boen, Habboen (Havsboen), Løyndagrunnen, Spretten, Skarvaskjeret, Feisteinen, Floskjeret, Steingrunnen, Kroken og (litt ut til sida) Hausen. Alle desse skjera og grunnane ligg etter einannan i ei nokså bein line.

For øynamnet *Fedje* og dei skyldte elvenamna er det også føreslått at namnetydinga kan sikta til fiskestengsel (NSL s. 141), noko som i NSL vert rekna som den rimelegaste tolkinga. Ei slik tyding kan sjølvstøtt heller ikkje utelukkast for føreleddet i *Feisteinen*, men det høver påfallande godt at namnet har real bakgrunn i at holmen ligg i ei rekkje av skjer og grunnar. Ein parallell i så måte er holmenamnet *Gjerdholmen*, som finst to stader på Kvitsøy (Særheim 1989 s. 50); båe stadene er det tale om holmar som ligg som eit gjerde og stengjer for grov sjø og båtferdsel.

Etterprøving av opplysningar om namna som grunnlag for tolkingar

Av namnedrøftingane ovanfor går det fram at fleire tidlegare tolkingar av skjergardsnamn – og andre naturnamn – treng å revurderast. Det går dessutan fram at

ein ikkje alltid kan stola på opplysningane på kart eller i namnefaglege avhandlingar når det gjeld namnebruk og namneformer. I slike høve er det tryggast å byggja på opplysningar frå eit utval av lokale heimelsfolk og tradisjonsberarar på staden. Dette gjeld ikkje minst den nedervde lokale uttalen av namna, som er eit sær s viktig grunnlag for tolkinga og normeringa av namna – bl.a. for fastsetjinga av den offisielle skrivemåten. Når det ikkje er gjeve opplysningar om kva for informantar som er brukte, har ein mindre høve til å etterprøva opplysningar og tolkingar som er lagde fram. Også andre skjergardsnamn frå Jæren kunne vore nemnde og omtala i denne samanhengen.

Litteratur

- Aubert, B., Wibe, N.A. & Grove C.F., 1798: Speciel Kaart over en Del af den Norske Kyst, Bergen tilligemed Indløbet til Stavanger. 1:50 000. Museumskart 279. www.kartverket.no
- de Fine, Bendix Christian: Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse. Med eit tillegg. Utg. av Per Thorson. 1952. Stavanger.
- Grønvik, Ottar & Hovda, Per, 1959: Über norwegische Gebirgsnamen. I: NoB 47. S. 149–160.
- Hovda, Per, 1942: Nokre holmnamn (Tjuvholmen, Kjør, Tjøringane). I: MM. S. 71–77.
- 1961: Norske fiskeméd. Landsoversyn og to gamle médbøker. Oslo–Bergen.
- Juel, R., 1708: Kyststrekningen fra Sireåen til Tungenes, nordre del. 1:20 000. Museumskart 72. www.kartverket.no
- Kunnskapsforlagets Store Norgesatlas. 2003. Oslo.
- Lous, Carl, 1868: En Stavangersk Cicerone. Faksimileutgåve 1968.
- M711 = Norges geografiske oppmåling. Topografisk kart. 1:50 000. Oslo.
- Nes, Oddvar, 1987: Namnetolking. I: MM. S. 55–66.
- Norgeskart. www.kartverket.no
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Ross, Hans, 1895: Norsk Ordbog. Kristiania.
- Sjøkart = Den norske kyst. Norges sjøkartverk. Stavanger.
- Stemshaug, Ola, 1997: Vegens namn – kva er det? I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 22.) S. 253–265.
- Særheim, Inge, 1978: Stadnamn frå sjøen på Jæren. Upublisert hovudfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- 1989: Kvitsøy. Namn og stader. Stavanger.
- 2015: Jærestrendene. Namn og stader. Stavanger. (AmS-Varia 57.)
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

Summary

Interpretation of some coastal names from south-western Norway

By Inge Særheim

The author discusses previous interpretations of a handful of coastal names from Jæren (south-western Norway). Due to methodological challenges and weaknesses the names discussed have been analysed and interpreted in an unsatisfactory way by some onomasticians. The author of this article discusses the local pronunciation, as well as the grammatical form, older forms, etymology and the meaning and background of the names. Reliable information about the inherited local pronunciation of the names forms one crucial point when analysing and interpreting place-names. The researchers should mention the informants to enable other researchers to check (control) the information and analyses presented. The toponyms discussed in this article are *Gjøringane*, *Klakken*, *Raunen*, *Tjør*, *Alstein* and *Feisteinen*.

Runstenen U 109 från Bisslinge i Eds socken

En nyfunnen runstensteckning och något om namnet *Guðfast*

Av Magnus Källström

Namn och bygd 112 (2024), 59–76.

Magnus Källström, Swedish National Heritage Board, Stockholm/Visby: The runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish. A newly discovered runestone drawing and somewhat about the name *Guðfast*.

Abstract

The long-lost U 109 runestone from Bisslinge in Ed Parish, Uppland, has previously only been described in a collection of notes and a copper engraving by Johannes Bureus. Using a previously overlooked source from the second part of the 18th century, this article illustrates that the inscription can be completed with the name of the deceased, *Guðfast*. It has also been suggested that the U 110 fragment from the same location originally belonged to this stone. In addition, the article discusses the geographical distribution of the name *Guðfast* in the Viking Age and medieval sources. It explores the relationship with other names compounded using the element *Guð-*, resulting in the discovery of a previously overlooked woman's name *Guðfast* in the runic corpus.

Keywords: runestones, personal names, Viking Age, history of runology.

Runstenarna erbjuder en till synes outtömlig källa till kunskap om vikingatidens namnskick och då framför allt personnamnen. Eftersom det nästan alltid handlar om minnesmonument, där någon har rest en sten till minne av någon annan, innehåller de för det mesta minst två namn, men i regel betydligt fler. Varje nytt runstensfynd ger därför – om stenen är någorlunda oskadad – ofta ett nytt bidrag till den vikingatida namnskatten. Intressanta upptäckter görs emellanåt också i arkiven, där tidigare förbisedda avbildningar och uppteckningar av numera försvunna inskrifter kan bidra med nya upplysningar (se t.ex. Källström 2008, 2023a, 2023b).

Från Bisslinge, som ligger på Edssjöns södra strand i Eds socken och dagens Upplands Väsby kommun, finns i det första bandet av Upplands runinskrifter (UR) tre runstenar upptagna. En sitter inmurad inuti en källare (U 108), en annan fanns på 1600-talet vid gården men är sedan länge försvunnen (U 109),

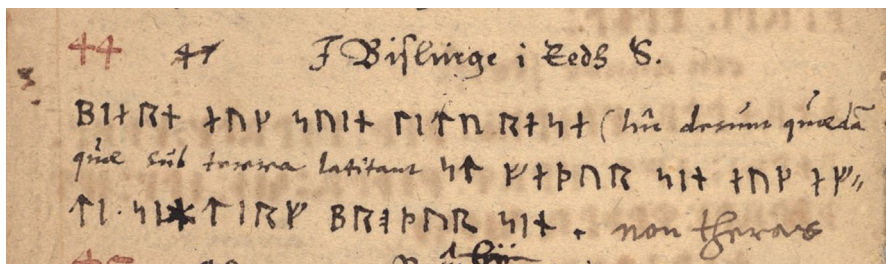

Fig. 1. Johannes Bureus återgivning av inskriften på runstenen U 109 i handskriften F.a. 6 (KB). Foto: KB.

en tredje utgörs av ett fragment som först 1939 uppmärksammades i en terrassmur i trädgården (U 110).

Den numera försvunna runstenen U 109 behandlas mycket kortfattat av Elias Wessén i UR (1 s. 156) och beskrivningen bygger uteslutande på Johannes Bureus uppgifter. Förutom ett par uppteckningar av inskriften med runor i handskrifterna F.a. 5 och F.a. 6 är stenen också avbildad på ett kopparstick i handskriften F.f. 6 (nr 43). Platsen uppges i F.a. 6 (s. 50, nr 44, se fig. 1) vara »I Bislinge i Eedh S.», medan kopparsticket (fig. 2) är försett med överskriften: »Edz sochn wid Bisslinge Byen.»¹

I UR (1 s. 156) återges inskriften på följande sätt efter uppteckningen i F.a. 6:

biarn auk suin litu rasa... st faþur sin auk afti · sihtirf broþur sin

Biörn ok Svæinn letu ræisa ...[-fa]st, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, broður sinn.

»Björn och Sven läto resa ... -fast, sin fader, och efter Sigdjärv, sin broder.»

Efter ordet **rasa** har Bureus antecknat »hic desunt quædam quæ sub terra latitant». Det som saknas i uppteckningen har alltså varit dolt under marken och den raka avslutning som stenen har nedtill på kopparsticket är följaktligen inte en brottkant utan markerar markytan. Av faderns namn har bara de två sista runorna varit synliga. Wessén gissar att det har rört sig om ett namn på *-fastr*, även om det ju teoretiskt sett också kan ha handlat om namn som exempelvis *Æistr* eller *Tafæistr*.

Om man får tro Bureus uppteckning i F.a. 6 (fig. 1) ska inskriften nästan helt ha saknat ordskillnad, vilket är förhållandevis ovanligt i senvikingatida runinskrifter. Kopparsticket återger i stort sett samma läsning förutom att ordet *æftir* här har formen **ifti** med en inledande *i*-runa och att kryssformiga skilje-

¹ Enligt Wessén (i UR 1 s. 155) ska i renskriften F.a. 5, där inskriften finns upptagen (s. 37, nr 93), ordet »byen» ha funnits på en inklitrad lapp, som nu verkar saknas på detta ställe i handskriften.

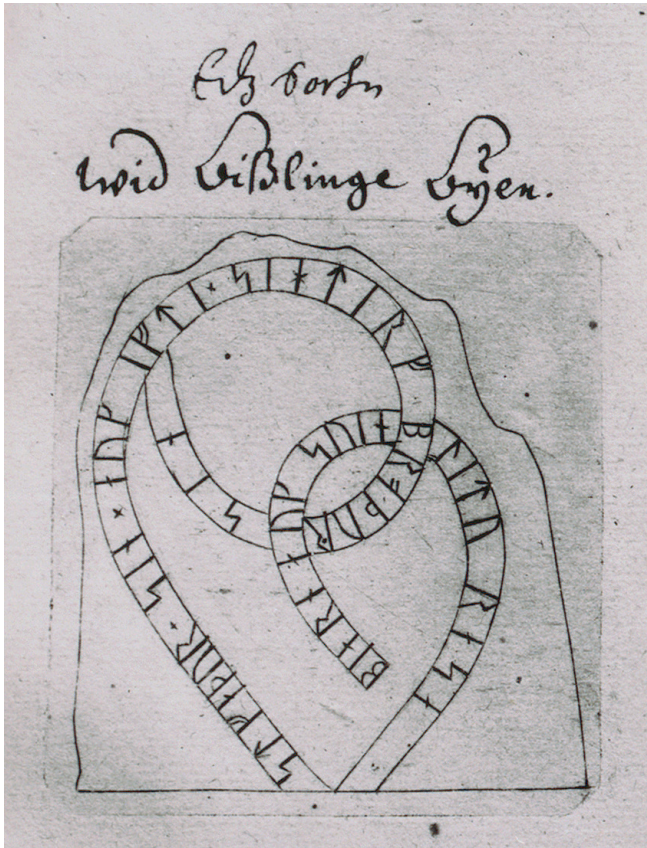

Fig. 2. Johannes Bureus kopparstick av U 109 i F.f. 6 (KB). Foto: ATA.

tecken förekommer på tre ställen (fig. 2). Bureus kopparstick är som bekant inte stuckna av honom själv, utan utförda av kopparstickaren Sigismund Vogel inför ett planerat verk om svenska runstenar som Bureus sysselsatte sig med mot slutet av sitt liv. Sammanlagt lär mer än två hundra plåtar ha framställts och en stor del av dessa finns fortfarande bevarade och förvaras i Riksantikvarieämbetets arkiv. (Om detta arbete se vidare Svärdström 1936 s. 15 ff. och Norris 2016 s. 422 ff.)

Enligt Svärdström (1936 s. 16) återfinns många av de avbildade runstenarna också »som handteckningar i F a 10:1 och F a 10:2». Detta är dock inte hela sanningen. För ett par år sedan uppmärksammade jag av en tillfällighet att det i ett interfolierat exemplar av träsnittssamlingen Bautil (Göransson 1750) med signum F.m. 65 i KB finns en hel del inklistrade originalteckningar, som har utgjort de direkta förlagorna till dessa kopparstick. Det nämnda exemplaret

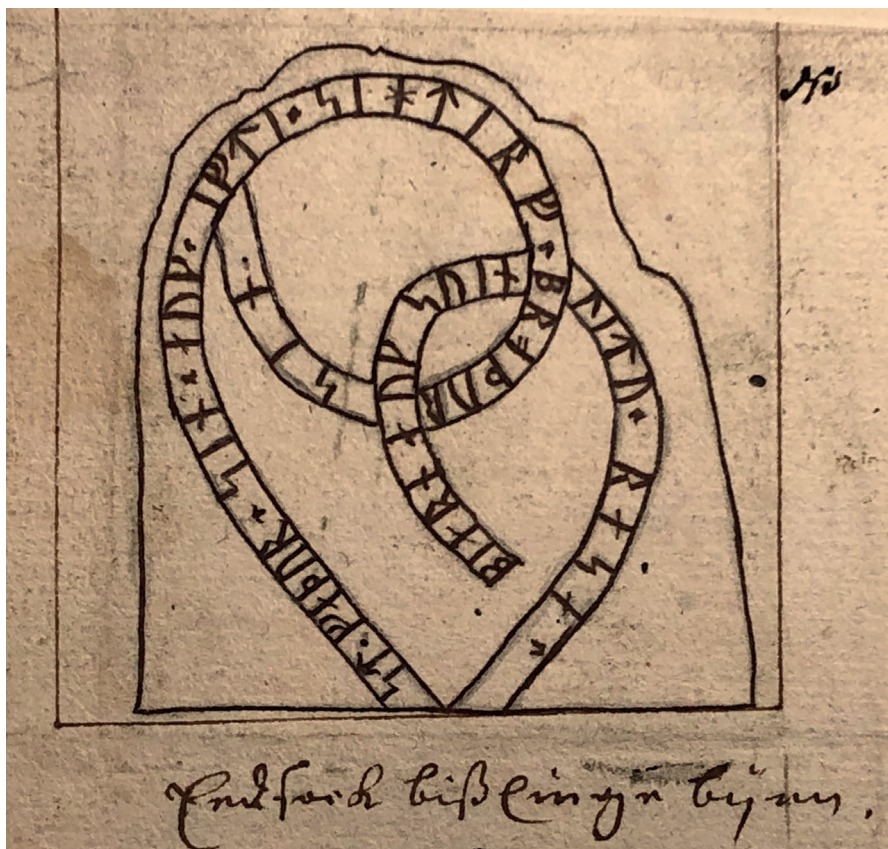

Fig. 3. Den inklistrade teckningen av U 109 i F.m. 65, som sannolikt är utförd av Jonas Håkansson Rhezelius. Efter original i KB.

har tillhört antikvarien Nils Wessman (1712–1763), men verkar med undantag för de där förekommande avbildningarna av skånska runstenar inte alls ha använts av runforskningen. Sammanlagt rör det sig om ett sextiotal förlagor till de nämnda kopparsticken. De flesta härrör från Bureus själv, men några måste av stilen att döma vara utförda av hans medhjälpare Jonas Håkansson Rhezelius. I några fall har Bureus dessutom bearbetat och renritat teckningar av Rhezelius.

På den interfolierade sidan efter s. 40 finns en teckning av runstenen U 109, som är försedd med påskriften »Eed soch bissslinge byen» (fig. 3). Enligt teckningen ska stenen ha burit följande inskrift:

biarn auk suin litu + rasa × ...st • faþur × sin × auk + ifti × sihtirf × broþur sin •

Uppenbarligen handlar det om den direkta förlagan till Vogels kopparstick. Teckningsmanéret är inte Bureus utan liknar mer Rhezelius och det kan i så fall röra sig om en självständig avbildning, vilket också kan förklara varför teckningen liksom kopparsticket har läsningen **ifti** i stället för Bureus **afti**. Dessutom ser det ut som om inskriften till största delen har varit orduppdeldad med övervägande kryss- eller korsformiga skiljetecken, av vilka bara ett fåtal av någon anledning har kommit med på kopparsticket.

Att få tillgång till en originalteckning i stället för en avbildning som har gått genom kopparstickarens händer är ju naturligtvis mycket tacknämligt. Av ännu större intresse är att det på samma sida finns en anteckning gjord av bokens ägare Nils Wessman (se fig. 4):

NB. 1760. röides hagen mitt emot stora byggningen, twärt öfwer gården i Bisslinge, då det stycket som fattas i denna steen fans igen och lästes namnet Gudfa därpå, hwar till de 2de Runorne **h↑** höra, at fadrens namn blir Gudfast.

Rimligtvis har det rört sig om den nedre delen av stenen som på 1600-talet befann sig under marken och som då var oåtkomlig. Anteckningen ger också en uppfattning om stenens ursprungliga plats, som alltså var i en hage mitt emot huvudbyggnaden i Bisslinge. Enligt en karta från 1769 (LSA A20-3:1, se fig. 5) fanns på huvudbyggnadens sydsida och strax söder om gårdsplanen då en trädgård (nr 10 på kartan). Kanske var det i samband med att denna trädgård anlades som fotstycket kom i dagen. Åtminstone skedde ett ägarbyte just år 1760, då en Peter Niclas Gramstorff övertog gården (Söderberg 1967 1 s. 76).

Genom Wessmans anteckning får vi veta att det defekta namnet på runstenen har varit *Guðfastr*. Wesséns gissning att runorna **st** utgjorde slutet av ett sammansatt namn på *-fastr* har alltså visat sig vara riktig. Tyvärr återger Wessman den nytillkomna delen av namnet bara med latinska bokstäver, vilket gör att vi inte helt säkert kan avgöra om den inledande runan har varit **k** eller **g**. I äldre antikvarisk litteratur translitterades runorna inte alltid på ett konsekvent sätt, utan man valde gärna det alternativ som låg närmast runans antagna ljudvärde i det aktuella ordet. Runan **ʃ** kunde alltså återges med såväl *k* som *g* beroende på sammanhanget. Att initialt */g/* återges med den stungna runan **g** är under vikingatiden förhållandevis ovanligt (se Lagman 1990 s. 95, 175 ff.) och det är därför kanske troligast att det har stått **kupfast** på stenen. Så länge vi inte har en uppteckning med runor är det dock säkrast att behålla Wessmans **G** och återge namnet som **gupfast**.

Tack vare den nu uppmärksammade anteckningen har vi fått ett fullständigt namn på den som runstenen U 109 har tillägnats, men det går faktiskt att komma ytterligare en bit med denna inskrift. När Elias Wessén besökte Bisslinge i samband med fältarbetena för Upplands runinskrifter fick han upplysningar om ett tidigare okänt runstensfragment, som sedermera fick beteck-

Nr. 1760. nådsk pågav mitt nuot / Rone
 byggningen, tecknat öfver spindne
 i Bistinge, så det siges som fattal
 i denna stann som sigar, av luffat
 namnet Gudska Sörge, somer lue
 de Lur Runorne 4T för, ut fundera
 rikedomer den Gudsfast.

Fig. 4. Nils Wessmans anteckning från 1760 om U 109 i F.m. 65. Efter original i KB.

Fig. 5. Detalj ur geometrisk karta över Bisslinge från år 1769 (LSA A20-3:1).
Foto: Lantmäteriet.

ningen U 110. Han skriver (UR 1 s. 156): »Sommaren 1939 omtalade fru Tora Nordström-Bonnier vid mitt besök på Bisslinge, att det fanns ett litet stycke av en runsten i en terrassmur i trädgården. Fragmentet var av grå granit, 0,43 × 0,30 m.»

Inskriften återger Wessén (ibid.) på följande sätt:

...-tan × ift...

... [s]tæin æft[ir] ...

»... sten efter ...»

Av planschen i UR (1 pl. 69), som bygger på ett fotografi av Harald Faith-Ell från 1939 (se fig. 6), framgår det tydligt att det framför den första **t**-runan inte har funnits några spår av någon runa. Det inledande ordet bör alltså i stället återges som ...**tan**. Dessutom ser det ut som om det vid den övre kanten finns den nedre delen av ett par runor, som har varit placerade utanför slingan och som förslagsvis kan läsas **bū**.... Dessa är dock inte alls omnämnda i texten.

Wessén framhåller att »[d]et förefaller icke alldeles uteslutet, ehuru föga sannolikt, att fragmentet kan ha hört samman med den av Bureus avbildade runstenen (U 109)». Denna slutsats är inte så märklig. Till skillnad mot avbildningen av U 109 är fragmentet prytt av flera mindre slingor och har ett tydligt kryssformigt skiljetecken, vilket ju stenen enligt Bureus uppteckning helt skulle ha saknat. Nu vet vi att sådana har funnits och att de dessutom i flera fall just har haft formen av ett kryss. Dessutom svarar ju texten [s]tæin æft[ir] »stenen efter» exakt mot de ord som vi saknar på U 109. Givetvis är det inte nödvändigt att runföljden ...**tan** har återgett just ordet *stæin*. Det skulle också kunna handla om namnet *Dan* eller kanske slutet av det längre *Halfdan*, men det faktum att prepositionen æft[ir] följer direkt därpå talar i första hand för den traditionella tolkningen.

Anmärkningsvärt är att ordet *stæin* måste ha haft formen [s]**tan**, alltså med diftongen /æi/ återgiven med enbart runan **a**. Detta har också varit fallet med verbet *ræisa* på U 109 som ju både Bureus och Rhezelius har läst som **rasa**. En sådan beteckning tillhör inte de allra vanligaste sätten att återge diftongen /æi/ och är ett starkt argument för att U 110 har varit en del av U 109. Runföljden ...**tan** bör då ha följt direkt efter ordet **rasa** på U 109. Det nu bevarade fragmentet kan i så fall ha tillhört den del av stenen som enligt Wessman grävdes upp i hagen vid Bisslinge 1760. Denna del måste i så fall senare ha slagits sönder och återanvänts i en terrassmur i trädgården, vilket tyder på att resten av stenen kan ha rönt samma öde. Anordningen av runslingorna på U 109 skulle stämma mycket bra med ett sådant antagande, även om man måste anta att Rhezelius har stiliserat sin teckning och underlåtit att ta med de mindre slingor som i så fall även måste ha funnits på denna del av stenen.

Fig. 6. Fragmentet U 110 från Bisslinge. Foto: Harald Faith-Ell 1939 (ATA).

Om U 109 och U 110 verkligen har tillhört samma sten kan den samlade inskriften nu i stället återges på följande sätt:

[**biarn auk suin litu + rasa** ×] ...**tan** × **ift**... [**gupfast · faður × sin × auk + ifti**
× **sihtirf × broður sin ·**] | **þu**...

*Biörn ok Svæinn létu ræisa [s]tæin æft[ir] Guðfast, faður sinn, ok æftir Sigdiarf,
bróður sinn ...*

»Björn och Sven lät resa stenen efter Gudfast, sin fader, och efter Sigdjärv, sin broder ...»

Huruvida faderns namn har haft formen **gupfast** eller **kupfast** går inte att avgöra med de nu tillgängliga källorna, inte heller om den andra förekomsten av ordet *æftir* har inletts med en **a**- eller **i**-runa. Om fragmentet U 110 har tillhört stenen framstår det senare alternativet som något troligare, även om **afti** representerar en svårare läsart. Hur de nytillkomna runorna **þu**... ska uppfattas är högst osäkert. Närmast till hands ligger väl att tänka på ordet *bōandi*, som kan ha ingått i en apposition motsvarande den på U 121 *bōanda Ingibōru* »Ingetoras make» eller som kanske har inletts ett berömmande epitet liknande det på U 56: *bōndi gōðr, byggi ī Ulsundi* »en god bonde, bodde i Ulvsunda». Ett tredje alternativ är att det kan ha handlat om en form av verbet *bōa* 'bo'.

Kombinationen av **rasa** och **stan** uppträder i åtminstone sju vikingatida runinskrifter: två i Södermanland (Sö 128, Sö 203) och fem i Uppland (U 421, U 590, U 599, U 749, U 770). Tre av dessa (Sö 203, U 749, U 770) är utförda av runristaren Balle, som även har använt skrivningen **stan** i ytterligare tio inskrifter. U 599 är signerad av runristaren Torfast, medan ristaren bakom U 590 sannolikt har burit namnet Östen (se Källström 2007 s. 128). U 421 bör som Per Stille (1999 s. 168 not 14) har framhållit vara ett verk av Torgöt Fotsarve.² Att döma av runformerna och ornamentala detaljer på fragmentet U 110 kan stenen knappast ha varit utförd av någon av dessa ristare.

Namnet *Guðfastr* tillhör den stora gruppen av namn sammansatta med adjektivet *fastr* 'fast, stark', som uppträder som både förled och efterled i såväl mansnamn som kvinnonamn. Redan Wessén (1927 s. 101) konstaterade att dessa namn tillhörde »de för det centralsvenska området mest typiska personnamnen» och att de utgjorde »ett mycket betydande inslag» i det uppländska namnförrådet, samtidigt som de var sparsamt belagda i övriga Norden.

Just *Guðfastr* verkar ha varit ett förhållandevis vanligt namn. I NRL (s. 85 s.v. *Guðfastr*) upptas 19 belägg från vikingatida runinskrifter, samtliga från Sverige. Av dessa är inte mindre än 11 uppländska. Trots att det handlar om ett

² Detta framgår förutom av de typiska runformerna och ornamentala drag som t.ex. korstypen även av den för honom typiska skrivningen **efta** för *æftir*. Formen **rasa** finns också belagd på den av Torgöt signerade U 746.

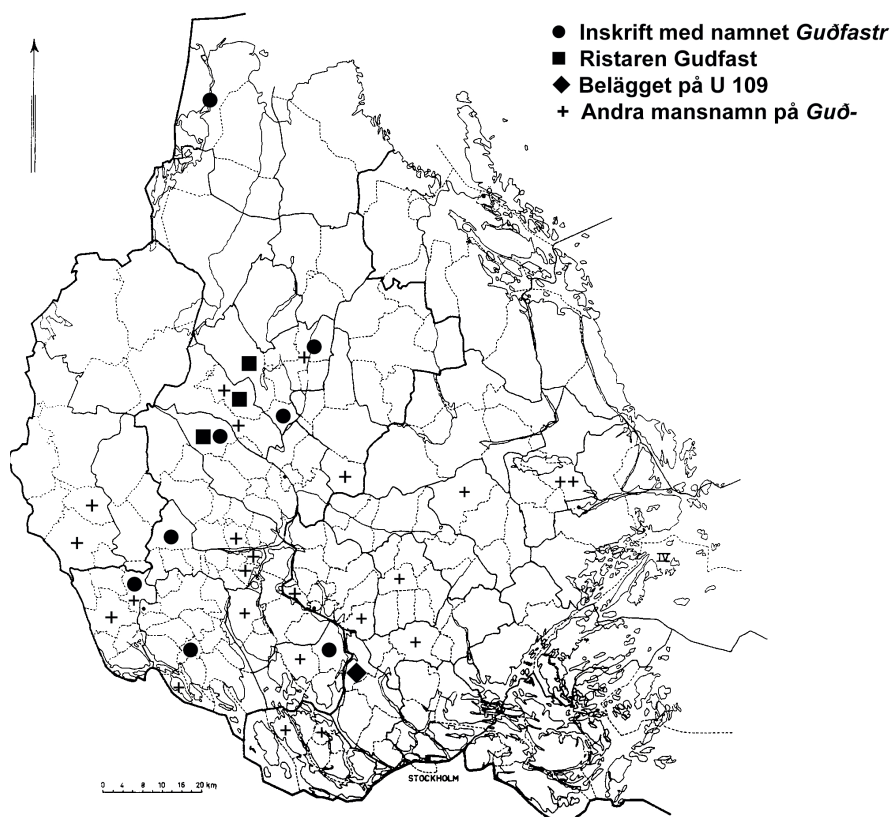

Fig. 7. Fördelningen av runbelägg för namnet *Guðfastr* och andra mansnamn på *Guð-* i Uppland. Karta: förf.

variationsnamn av vanlig typ uppvisar detta namn en speciell spridning och det uppträder framför allt i landskapets västra och norra delar (se fig. 7). Det bör dock framhållas att tre av beläggen (U 918, U 1054, U 1116†) avser en och samma person, nämligen en runristare som var verksam i området norr om Uppsala. En av dessa stenar (U 918) står vid Blacksta i Jumkils socken och är ristad av Gudfast till minne av hans son Kättilmund. Vid samma bebyggelse finns ytterligare en runsten, U 919, som enligt inskriften är rest av Gudfast och Trond efter fadern Hals. Anknytningen till Blacksta ger goda skäl att tro att det handlar om samme Gudfast, som i så fall finns representerad på fyra av de uppländska runstenarna. U 919 är dock inte ristad av Gudfast, utan signerad av en runristare Tord. (Om ristaren Gudfast och hans verksamhet, se vidare Källström 2007 s. 273 ff.)

Det nu nytillkomna belägget för *Guðfastr* på U 109 är tillsammans med det som finns på den försvunna U 606 från Västra Ryds kyrka det enda av de uppländska runbeläggen som tillhör det gamla Attundaland. Beläggen utanför Uppland kommer från Småland, Öland, Östergötland, Södermanland och Jämtland. Flest är exemplen i Småland (3 belägg), följt av Södermanland (2 belägg), medan övriga landskap har ett belägg vardera. Det jämtländska exemplet finns inte oväntat på Frösöstenen (J RS1928;66), Jämtlands enda runsten, rest av *Austmaðr, Guðfastar sunn* »Östman, Gudfasts son», som lät kristna Jämtland.

Det sistnämnda belägget har väckt ett visst intresse, eftersom man genom det har försökt bestämma Östmans härkomst. Hos Lind (sp. 371 f.) anføres namnet på Frösöstenen som det äldsta västnordiska belägget på fvn. *Guðfastr* (»omkr. 1050») samtidigt som det påpekas att »samtliga yngre bärare av detta namn» är från Jämtland. Senare (Lind. Suppl. sp. 320) har han tillfogat två belägg från Norge, vilka dock båda är så sena som 1520. Nils Ahnlund (1947 s. 5) tillägger att namnet *Gudfast* »så vitt man vet» har levt längre kvar i Jämtland än på annat håll och han nämner särskilt en Erik Gudfastsson (född 1797) i Myckelgård i Mörsil, som vanligtvis kallades *Erik Gufassa* eller *Gufassen*. Han betonar också (ibid.) att namnet »visar stark anknytning till såväl Jämtland som 1000-talets Uppland» och att Östman Gudfastsson »genom sin ätt och sitt ursprung representerar en förbindelseled mellan dessa landsändar» (jfr även Williams 1996 s. 52 ff.).

De svenska medeltidskällorna visar vid första anblick en annan spridning av detta namn än runinskrifterna. Enligt SMP (2 sp. 331 f.) finns fsv. *Gudhfast* representerat i Skåne, Halland, Småland och Dalarna, men framför allt i Jämtland. Att namnet verkar saknas i Mellansverige liksom i Götalandskapen beror på att det här antagit formen *Gudhvast* och därför i stället redovisas under denna uppslagsform (sp. 408 ff.). Ett intressant konstaterande är att de uppländska beläggen för detta namn samtidigt har en tydlig dragning mot de norra delarna av landskapet. I 1312 års markgäldslängder från Norduppland förekommer det i inte mindre än nio av socknarna: (Öster-)Våla, Vendel, Huddunge, Alunda, Morkarla, Västland, (Öster-)Lövsta, Hållnäs och Valö, medan ett par andra medeltida belägg kan knytas till andra nordligt belägna socknar som Viksta (1343) och Tierp (1413). De belägg som har anknytning till Attundaland inskränker sig till en Gudvast (dat. *Gudhwasto*) som tilldöms gods i bl.a. Östuna socken (1309, SD 2 s. 569, SDHK 2283) samt en *Gudhuastus de Sudhirby* (1343, SD 5 s. 106, SDHK 4777) som uppträder som faste rörande jord i Skå socken och där Söderby troligen avser en bebyggelse på Mälaröarna (i Lovö eller Munsö sn; i DMS 1:7 s. 169 förs den till Lovö, på s. 121 med tvekan till Munsö). Även om källäget säkert kan spela en roll, påminner namnets medeltida utbredning i Uppland om den som förekommer på runstenarna. Vi har här i så fall ett exempel på hur en vikingatida namngivningstradition har fått sin fortsättning långt in i medeltid.

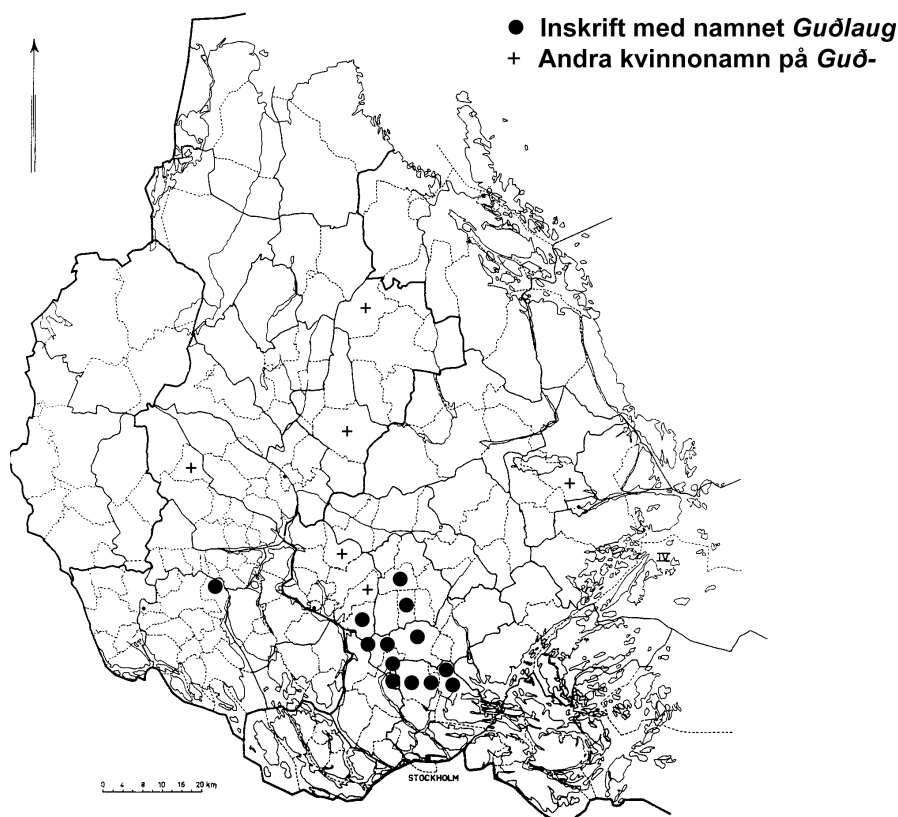

Fig. 8. Fördelningen av runbelägg för namnet *Guðlaug* och andra kvinnonamn på *Guð-* i Uppland. Karta: förf.

Varför namnet *Guðfastr* inte tycks ha nått samma popularitet i den östra delen av landskapet är inte lätt att säga. Namn på *-fastr* är annars vanliga här och inte heller förleden *Guð-* tycks ha undvikits. Samtidigt kan det noteras att de namn som är sammansatta med denna förled till stor del utgörs av kvinnonamn, framför allt genom de talrika beläggen på *Guðlaug*, som har en tydlig tyngdpunkt i denna del av Uppland (12 av 13 uppländska belägg uppträder här inom ett mycket begränsat område, se fig. 8).

Frågan är om denna geografiska fördelning mellan *Guðfastr* och *Guðlaug*, som av runbeläggen att döma har varit de populäraste sammansättningarna med *Guð-* i Uppland, beror på tillfälligheter eller om den ska tillskrivas en djupare mening. En tanke är att namnleden *Guð-*, även om den har ett förkristet ursprung, under missionsskedet i Uppland företrädesvis kom att tillskrivas

Tabell 1. Namn på *Guð*- på de uppländska runstenarna fördelade på mans- och kvinnonamn och sorterade efter stilbestämningarna i Samnordisk runtextdatabas. Även mer osäkra stilbestämningar (märkta med frågetecken i databasen) har medtagits. När ristningar har karakteriserats som övergångsformer (t.ex. Pr 3–4), har de i tabellen förts till den senare stilgruppen.

	RAK	Pr 1	Fp	Pr 2	Pr 3	Pr 4	Pr 5	Obest.
<i>Guðbiörn</i>				1		2		
<i>Guðfastr</i>				1		8	1	2
<i>Guði</i>				1				
<i>Guðlæifr*</i>						1		
<i>Guðmarr</i>	1				1			
<i>Guðmundr</i>	1	1				2		
<i>Guðrīkr</i>	1		1	2		2		1
<i>Guðstæinn</i>						2		
<i>Guðvarr</i>					1			
<i>Guðvēr</i>			1					
<i>Guðfrīðr</i>		1						1
<i>Guðlaug</i>		2		1	5**	3	1	
<i>Guðrūn</i>					1			
<i>Guðvi</i>						1		
<i>Guðvǫr</i>	1							
<i>Guðælfr</i>						1		
Summa:	4	4	2	6	8	22	2	4

* Belägget nom. **kuplef** på U 595 har inte medtagits, eftersom detta är en medeltida inskrift och en imitation av en vikingatida runsten (stilbestämd som »Pr 3?» i Samnordisk runtextdatabas).

** Hit har räknats U 141† som saknar stilbestämning i databasen, men som av äldre avbildningar att döma tillhör Pr 3 (även parsten till U 133 som har denna stilbestämning). Beläggen avser en och samma person.

en kristen innebörd och att det därför tog några generationer innan den vann popularitet.

Ställer man förekomsten av dessa namn i relation till vad vi vet om åldern på de uppländska runstenarna baserad på framför allt den kronologi som har upprättats av Anne-Sofie Gräslund (se t.ex. Gräslund 2006, jfr Källström 2007 s. 64 ff.) går det att göra vissa iakttagelser (se tabell 1). Namn på *Guð*- finns visserligen på de allra tidigaste uppländska runstenarna, de s.k. oornamente-

rade stenarna som restes i början av 1000-talet (motsvarande Gräslunds stilgrupp RAK), men beläggen inskränker sig till två namn: *Guðríkr* på U 355† och *Guðmarr* på U 512.³ I den därpå följande gruppen med runstenar med enklare djurornamentik (Gräslunds stilgrupp Pr 1) förekommer namn som *Guðlaug* (U 238, U 430), *Guðfríðr* (U 474) och *Guðmundr* (U 785). Ytterligare några namn kan knytas till de stilgrupper som antas tillhöra 1000-talets första hälft (Fp och Pr 2), men huvuddelen tillhör de sena stilgrupperna Pr 3 och Pr 4, som dateras till 1000-talets senare hälft. Beläggen för namn på *Guð-* är i de sena stilgrupperna Pr 3–5 dubbelt så många som i de tidiga (32 gentemot 16). Denna typ av ristningar är också dominerande i de västra och norra delarna av Uppland.

Av de nu 12 beläggen på *Guðfastr* har bara en sten (U 606† i Västra Ryds kyrka) bestämts som Pr 2, medan övriga tillhör stilgrupperna Pr 4–5, dit U 109 förmodligen också ska räknas. Många av de personer som förekommer på dessa stenar måste ha fötts först efter att kristendomen hade blivit mera allmän i Uppland. Det är frestande att tänka sig att man i de namn där den senare leden utgörs av ett adjektiv också har velat läsa in en mening i namnet som helhet och det gäller ju inte minst namn sammansatta med *-fastr*, där ju betydelsen måste ha varit helt genomskinlig.

Det kan i detta sammanhang också vara värt att uppmärksamma att ett av beläggen på *Guðfastr* (**kupfast** U 836 Alsta, Nysätra sn) saknar ändelse trots att det står i nominativ och därför teoretiskt sett skulle kunna återge ett kvinnonamn **Guðfast* (*-fōst*). Någon sådan tolkning har mig veterligen aldrig övervägts, kanske för att namnet står mitt i en sekvens av fyra mansnamn: **kisl hulfastr kupfast styrfastr þorkisl** *Gīsl*, *Holmfastr*, **kupfast**, *Styrfastr*, *Þorgīsl*. Dessa har rest stenen efter sin fader och man har uppenbarligen utan vidare utgått från att det handlar om fem bröder. Det märkliga är att två av bröderna har namn på *-fastr* och att dessa återges med ändelsen *-r*, vilket borde vara ett tecken på att **kupfast** ska uppfattas annorlunda. U 836 är osignerad, men det råder ingen tvekan om att ristningen, som redan Kyle Robert Crocker (1983 s. 298 f.) har argumenterat för, ska tillskrivas ristaren Torgöt Fotsarve (se även Stille 1999 s. 168, 197 och passim). I de ristningar som antingen har signerats av denne ristare eller med säkerhet kan knytas till honom finns inga exempel på att han skulle ha utelämnat nominativ-*r* i personnamn, vilket är ett starkt argument för att skrivningen **kupfast** ska tas på allvar.⁴

³ Ytterligare ett par runstenar, U 235 (med namnet *Guðmundr*) och U 1133† (med *Guðvör*), har i Samnordisk runtextdatabas förts till stilgruppen RAK, men ortografiska skäl, bl.a. **o**-runan som tecken för /o(:)/, talar för att de tillhör en något senare tid än den karakteristiska gruppen av ornamenterade runstenar i Uppland.

⁴ På U 306, som av Brate (1925 s. 85) har attribuerats till Torgöt, förekommer namnet *Ingríðr* i nominativ både i formen **ikriþ** och **ikriþr**. Som Crocker (1983 s. 295 f.) har framhållit kan orna-

I uppräknningar av syskon är det visserligen vanligast att bröderna nämns först, men det finns som Judith Jesch (1994 s. 150 ff.) har visat exempel på att syskon kan redovisas i en annan ordning. Ett sådant är runstenen U 231, rest av *Heðinvī ok Øystæinn ok Ulfr ok Ólafr* till minne av deras far, ett annat U 623 med namnräcken *Gyrðr, Sigviðr och Sigfast(r)*.

Något kvinnonamn **Guðfast* är annars inte belagt, varken från runinskrifter eller medeltida källor, men det skulle utan problem ha kunnat uppstå antingen som en moving till mansnamnet *Guðfastr* eller genom variation. Man kan jämföra med *Heðinfast(r)* och *Ingifast(r)* som uppträder som både mans- och kvinnonamn (se Peterson 1981 s. 28). Om detta stämmer har vi i och med denna studie inte bara fått ytterligare ett belägg på mansnamnet *Guðfastr*, utan kanske också det första på ett kvinnonamn *Guðfast*.⁵

Referenser

- Ahnlund, Nils, 1947: Kring Frösöstenens personnamn. I: Festskrift till Iwan Wikström på hans 60-årsdag den 19 september 1947. Red. av Janrik Bromé. Lund. S. 1–10.
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar N.F. 13:5.)
- Crocker, Kyle Robert, 1983: 'Fotr risti'. A runographer's style in the context of eleventh-century Uplandic memorial art. Ann Arbor, Michigan. (University Microfilms International.)
- F.a. 5 = Bureus, Johannes, u.å. Runahäfd eller Monumenta Runica (KB).
- F.a. 6 = Bureus, Johannes, u.å. Collectanea Runica (KB).
- F.f. 6 = Bureus, Johannes, u.å. Runstenar i kopparstick och träsnitt (KB).
- F.m. 65 = Exemplar av Johan Göransson's Bautil (1750), som har tillhört assessorn Nils Wessman och försetts med omfattande anteckningar, tillägg, tolkningar m.m. (KB).
- v. Friesen, Otto, 1928: Runorna i Sverige. En kortfattad översikt. 3 omarbetade och utvidgade uppl. Uppsala. (Föreningen Urds skrifter 4.)
- Gräslund, Anne-Sofie, 2006: Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. I: Runes and their secrets. Studies in runology. Ed. Marie Stoklund & al. Copenhagen.
- Göransson, Johan, 1750: Bautil. Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar ... Stockholm.
- J RS1928;66 = inskrift från Frösön i Jämtland publicerad i v. Friesen, 1928, s. 66, jfr Williams 1996 s. 46.

mentiken i ristningen ha inspirerats av den närbelägna av Torgöt signerade U 308, men såväl runformer (t.ex. förekomsten av kortkvistrunan **t**) som ortografi och ordval (t.ex. formen **hkua haggva**) talar bestämt emot att han skulle ha ristat denna sten.

⁵ Det kan noteras att det tredje namnet i namnräcken på den ovan nämnda U 623 (**kurip̃ · auk · sikuiþr · auk sikfast**) också saknar den förväntade nominativändelsen. Wessén (i UR 3 s. 48) diskuterar om det skulle kunna röra sig om ett kvinnonamn *Sigfast*, men föredrar att tolka det som mansnamnet *Sigfastr*, eftersom det följande ordet **raistu** börjar på *r-*. Mot bakgrund av det ovan anförda exemplet på **kupfast** på U 836 bör möjligheten av ett kvinnonamn även här hållas öppen.

- Jesch, Judith, 1994: Runic inscriptions and social history. Some problems of method. I: Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed. by James E. Knirk. Uppsala. (Runrön 9.) S. 149–162.
- Källström, Magnus, 2007: Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43.)
- 2008: En tidigare okänd österledsfarare från Rasbo. Till tolkningen av inskriften på Frötunastenen U 1003. I: Fornvännen 103. S. 233–244.
- 2023a: En misskänd runsten från Salmunge och en uppländsk stormannasläkt. I: Fornvännen 118. S. 32–51.
- 2023b: Gammalt och nytt, inhemskt och lånat. Några namnfrågor på de runristade gravhällarna vid Hejnums kyrka. I: OUÅ. S. 43–65.
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 4.)
- Norris, Matthew, 2016: A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650. Lund. (Ugglan. Lund studies in the history of ideas and sciences. Minerva series 19.)
- Peterson, Lena, 1981: Kvinnonamnens böjning i fornsvenskan. De ursprungligen starkt böjda namnen. Uppsala. (Anthroponymica Suecana 8.)
- Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <<https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>> (även tillgänglig genom söktjänsten Runor <<https://app.raa.se/open/runor/search>>).
- Stille, Per, 1999: Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Uppsala. (Runrön 13.)
- Svärdström, Elisabeth, 1936: Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter. Stockholm.
- Söderberg, Bengt G. 1967: Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Uppland. 1–2. Malmö.
- Wessén, Elias, 1927: Nordiska namnstudier. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3.)
- Williams, Henrik, 1996: Runjämtskan på Frösöstenen och Östmans bro. I: Jämtlands kristnande. Red.: Stefan Brink. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4.) S. 45–63.

Summary

The runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish
A newly discovered runestone drawing and
somewhat about the name *Guðfastr*

By Magnus Källström

For a long time, our knowledge of the now lost runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish in Uppland has been based solely upon a collection of notes and a copper

engraving by Johannes Bureus from the 17th century. In the first fascicle of *Upplands runinskrifter* from 1940, the inscription is rendered as follows:

biarn auk suin litu rasa ... st faður sin auk afti • sihtirf broður sin

Biörn ok Svæinn letu ræisa ...[-fa]st, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, broður sinn.

“Björn and Sven had raised ... -fast, their father, and in memory of Sigdjärv, their brother.”

However, some overlooked information about this stone remains in a copy of *Bautil* (1750), originally belonging to the antiquarian Nils Wessman (1712–1763), which is now in the possession of the National Library of Sweden, Stockholm (F.m. 65). Not only does it include the original drawing on which the copper engraving is based, but also some notes about a second fragment of the stone, which is reported to have been unearthed when a garden was created at Bisslinge in the year 1760. According to these notes, the inscription contained some runes completing the rune sequence ...**st** on the previously known part of the stone. This revealed the name of the deceased father, *Guðfastr*.

In 1939 one of the editors of *Upplands runinskrifter*, Elias Wessén, was shown a runestone fragment that was said to have been discovered in a terrace wall in the garden. The fragment bears only two words, *ræisa stæin*, and was given the number U 110 in the edition. It is likely that this fragment is a part of the fragment discovered in 1760 and that it originally belonged to the same stone as U 109. The full inscription can then be rendered as:

[biarn auk suin litu + rasa ×] ...tan × ift... [gupfast • faður × sin × auk + ifti + sihtirf + broður sin •] | þu...

Biörn ok Svæinn lētu ræisa [s]tæin æft[ir] Guðfast, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, bróður sinn ...

»Björn and Sven had this stone raised in memory of Gudfast, their father, and in memory of Sigdjärv, their brother ...»

The name *Guðfastr* belongs to the large group of names formed with the name element *fastr*, identical to an adjective meaning ‘firm; strong’. Names containing this element are common in Viking Age runic inscriptions in central Sweden and are distinctive for the naming in this area during the period. In Upplandic runic inscriptions from the Late Viking Age, most of the examples of the compounded male name *Guðfastr* can be found in the western and northern parts of the region, a distribution that appears to continue into the medieval period. Not only was the name element *-fastr* adopted in the formation of male names but it can also be found in female names such as *Heðinfast* and *Ingifast*. It is therefore suggested that the rune sequence **kupfast** on the runestone U 836 from Alsta in Nysätra Parish, which lacks the expected nominative ending *-r*, should be reinterpreted as a woman’s name.

Bland fånskallar och fjös

Till tolkningen av **labus** på U 751 Viggeby

Av Henrik Williams

Namn och bygd 112 (2024), 77–86.

Henrik Williams, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Among muttonheads and sheep sheds. Towards the interpretation of **labus** on U 751 Viggeby.

Abstract

The rune stone U 751, undoubtedly carved by Balli, was erected by three men for their father. The name of the second commemorator is **labus**. No interpretation has been suggested, reading the name as it is written. This article discusses three possible interpretations, the first two (**Lambhauss* and **Lambhøss*) would not be consistent with the writing habits of Balli. The third alternative, *Lambhüss* (cf. Old Icelandic *lambhús* ‘byre; sheep shed’), fits runologically and is onomastically also possible.

Keywords: runic inscriptions, Viking Age, personal names, Viggeby, U 751, Balli, *Movierung*.

Lena Petersons Nordiskt runnamnslexikon från 2007 (NRL) är en ovärderlig resurs i forskningen rörande tidigt fornnordiska namn. Här återfinns långt över tusen belägg på enskilda personnamn och drygt hundralet på ortnamn. Uppslagsformerna kompletteras med uppgifter om medeltida namnparalleller i Norden samt ofta med etymologier. Här finns mycket för onomasten att lära sig av och material att hämta inspiration från till nya namntolkningar. Av särskilt intresse är de två listorna med belägg på personnamn (s. 297–303) och ortnamn (s. 326) utan etablerade tolkningar. De många förstnämnda kompletteras ibland med tidigare tydningsförslag, och sedan publiceringen av NRL har inte så få namn (ny)tolkats antingen i publicerade skrifter eller vid olika seminarier och kollokvier.

Ett av de belägg för vilka inget tolkningsförslag alls redovisas är nominativformen **labus** på U 751 (s. 300). Jag har funderat på denna runföljd ända sedan Svante Lagman och jag skrev in de svenska runstensinskrifterna i vår databas läsåret 1986/87 (Lagman & Williams 1989). Det kan vara dags att belägget får sin tolkning.

Namnet **labus** återfinns på en av runstenarna vid Viggeby, tidigare Viggby, i Husby-Sjutolfts socken, Trögds härad och Enköpings kommun. Enligt Sven B. F. Jansson (i UR 3 s. 300) lyder inskriften i translitterering och transkription (den senare av mig kompletterad med vokallängd) samt översättning:

hulmkir · auk · labus · auk · lafsi · þair · litu · raisa stain · at aib-rn · faþur sin kopant...

Holmgæirr ok labus ok Lafsi þeir lētu ræisa stæin at Åbiörn(?), faður sinn góðan...

»Holmger och **labus** och Lafse de läto resa stenen efter Åbjörn(?), sin gode fader ...»¹

Tyvärr är inskriftens avslutning svårt skadad. Jansson (a.st.) skriver: »Ristningsytan är upptill och t. v. starkt vittrad, varigenom stora partier av inskriften ha blivit fullkomligt oläsliga.»

Om läsningen av det aktuella belägget skriver han vidare att runorna »11—15 **labus** förefalla säkra» och fortsätter (s. 301): »Runföljden 11—15 **labus** skall tydligen återge ett mansnamn. Vilket detta har varit, är tyvärr ännu omöjligt att fastställa.»

Samma läsning som Jansson hade enligt sammanställningen i hans artikel även Hadorph & Helgonius, Richard Dybeck och Olof Celsius (a.st.). Om läsningen av inskriftens andra personnamn har det alltså aldrig rått något tvivel. Detta till trots tolkas det av Carl Säve i UFT (1 s. 43, 5 s. 88) som *Laurentius* och av Erik Brate (1925 s. 58) som *Larus*(?). Eftersom runa 13 helt klart är ett **b** måste dessa tolkningsförslag avvisas kategoriskt.

Om ristaren av U 751 skriver Jansson: »Redan Brate har antagit (i *Svenska runristare*), att U 751 har ristats av Balle. Allt talar för att antagandet är riktigt.» Flera runologer har instämt i attributionen, se Svante Lagman (1990 s. 108), Jan Axelson (1993 s. 20 m. litt.) och Per Stille (1999 s. 158 not 5, 194), och det finns inget skäl att betvivla detta. Inte minst **b**-runans öppna fickor är ett tydligt indicium på att det är Balle som har utfört ristningen (jfr Philippa 1977 s. 31). Attributionen är viktig och skall visa sig vara avgörande vid tolkningen av det i denna uppsats behandlade namnet.

Vid ett första påseende ger kanske **labus** ett närmast latinskt intryck men det finns inte något ord på latin eller andra relevanta språk som kan dölja sig bakom den aktuella runföljden. Även om man utgår från det mycket stora antalet alternativ som det »teoretiska ljudunderlaget» erbjuder (jfr Salberger 1978

¹ Stille (1999 s. 48) läser **hulmkir** eftersom det enligt honom är tillräckligt mycket bevarat av **k**-runan för en säker identifikation. Jansson har (i NÄR s. 39) utan vidare kommentar fört upp runföljden **aib-rn** som ett belägg på namnet *Æibiörn*, en tolkning som borde ha varit evident redan vid behandlingen av U 751.

s. 59), i detta fall /(**h**)l + a(:)/æ(:)/e(:)/æi/ǫ + b(:)/p(:)/mb/mp/ + u(:)/o(:)/y(:)/ø(:)/ǫ/ au/øy + s(:)/, är det svårt att hitta någon tolkningsmöjlighet för ett simplex-namn. Det finns därför anledning att undersöka om vi kan ha att göra med ett namn bestående av två element, och i så fall sannolikt en sekundär namnbildning som utgår från en redan existerande sammansättning.

Om **labus** skall delas upp måste gränsen gå antingen före eller efter **b**-runan. Eftersom **la-bus** inte syns resultera i någon framkomlig väg får ett försök utgå från **lab-us**. Av de morfem som kan dölja sig bakom **lab** är fornnordiskans *lamb* n. 'lamm, får' ett lockande alternativ. Det förutsätter att /m/ såsom ofta lämnas obetecknat framför /b/ (jfr Williams 1994b s. 219–221) och det gör också Balle i det enda fall morfeminternt /mb/ återfinns i hans ristningar, nämligen i **kubl** *kumbl* 'kummel, minnesmärke' på den honom med säkerhet tillskrivna runstenen U 735 Långarnö (se Axelson 1993 s. 19 m. litt.).

Ordet *lamb* är inte okänt som element i fornnordiska namnbildningar. Det finns belagt som både huvudnamn och binamn i de olika fornnordiska dialekterna: som simplex *Lam(b)* och avledningen *Lambi/Lambe* samt i de sammansatta namnen *Lambafot*, *Lambatunga*, *Lambelan*, *Lambeshovudh* (SMPs), *Lambeshowet*, *Lammehaue* (DGP 2) samt *Lambkárr* och *Lambaleikr* (Lind). Dessa tvåledade bildningar är alla sekundära som namn, det vill säga de utgår från appellativa sammansättningar.

Om förleden i **labus** är *Lamb-* blir frågan vad som döljer sig bakom **-us**. Någon direkt kandidat om man utgår från denna exakta skriftbild anmäler sig inte och bara den i runöstnordiska belagda namnefterleden *-fūss* skulle sluta på samma sätt, som i U 232 **sihus** *Sigfūss*. Två argument talar dock emot ett **Lambfūss*. I de fall *-fūss* skrivs utan beteckning av /f/ sker detta i *Sigfūss* efter [y] och i U 766 **kupastr** *Guðfastr* efter [ð], alltså i båda fallen efter frikativa konsonanter. I **Lambfūss* skulle det vara frågan om bortfall efter ett klusilt /b/ och därmed en osannolik assimilation. Se också UR 6 s. 385. *Sigfūss* betyder rimligen 'begärlig efter seger'. Att semantiken bakom ett antaget **Lambfūss* inte är jämförbar är uppenbart.

Efterleder i runsvenska namn kan dock skilja sig från samma ord som förled eller i simplexbildningar. Detta har troligen att göra med ställningen i svagton. En vanlig utveckling är monoftongering, eller i alla fall representation av diftonger som monografer. Det skulle innebära att **u** här kunde beteckna /au/ eller /øy/. Ett annat utmärkande drag är att initialt /h/ försvinner, alternativt inte representeras, i svagtoniga efterleder (Salberger 1958 s. 133–135). Det är också högst rimligt att i en Balle-ristning räkna med en efterled där initialt /h/ lämnas obetecknat; beläggen U 729 **uipugsi** *Viðhugsi* och U 740 **aruatr** *Arn-hvatr* (båda i signerade inskrifter) uppvisar just detta fenomen.

Sammantaget skulle det öppna för att efterleden **-us** är en skrivning för *-hauss* (monoftongerat som fsv. *-hōss*) 'huvud', vilket är en synonym till det

belagda *-hǫfuð* i de nyss omnämnda *Lambeshovudh* och *Lambeshowet*. Även om just efterleden *-hauss* inte syns ingå i runsvenska namn² skulle en tolkning av **labus** som *Lambhauss* rimma väl med namnbildningar i fornvästnordiska med djurbeteckningar som första element, bland dem *Hrafnhauss* (Lind Bin.), bokstavligen 'korphuvud'. Denna till synes evidenta tolkning faller dock på att en monografisk skrivning av /au/ inte stämmer med Balles ristarvanor; han har alltid digraf för /au/ och /øy/. Bland av honom signerade ristningar kan nämnas namnbelägg som U 647 **kilnuk** (för **kilauk**) *Gillaug* och U 744 **kupuaucar** (för **kuplaucar**) *Guðlaugar* (gen.). Dessa exempel rör efterleder men mönstret gäller även andra positioner i såväl signerade som till Balle attribuerade inskrifter.³ Däremot betecknar Balle ibland diftongen /æi/ med monograf, som i det inledande namnet på U 751 **hulmķir** *Holmgæirr*, men detta skrivsätt gäller alltså av någon anledning inte /au/ eller /øy/, vare sig som gammal diftong eller i monoftongerad form.

Man kan i stället tänka sig att **u**-runan betecknar /ɔ/ *q*. Därmed skulle tolkningsalternativet *Lamb(h)ǫss* 'grå som ett lamm (eller får)' aktualiseras, även om ett sådant namn eller annat adjektiv inte är känt. Dock kan *-hǫss* förekomma som led i kombination med en djurbeteckning och namnelementet är också belagt i några runsvenska inskrifter (Andersson 1998b m. litt.): U 337 **uarkas** och U 357 **uarhas** *Varghǫss* samt Vs Fv1988;36 **kitilas** *Kætilhǫss*. Därtill kommer namnbildningen *Hǫsvi* 'den gråe' i U 77 **haosui** och U 78 **[hasui]**. Som synes skrivs inget av dessa belägg /ɔ/ med **u**-runa, men ett sådant beteckningssätt förekommer inte sällan i andra inskrifter, t.ex. Vg 105 och Vg 127 **ut** *qnd* (ack.) samt Sm 52, Sm 108 och U 341 **fupur** *fǫður* (ack.). Se vidare Mathias Strandberg (2004 passim). Även namnelementet *-(h)ǫss* skrivet **-us** måste dock stryka på foten eftersom Balle aldrig syns representera *q* med **u** utan bara med **a**, respektive *iq* med **io**.⁴

² Runföljden [**naus**] på den försvunna runstenen Sö 282 † har av Roland Otterbjörk tolkats som *Hauss* men förs i NRL (s. 301 m. litt.) upp under otolkade belägg.

³ Balle har tillskrivits även Sö 200 med belägget **ystin** *Øystæinn* och Vs 15 med **kuplug×u** *Guðlaugu* (ack.) men dessa attributioner avvisas övertygande av Stille (1999 s. 168 not 4, 178 not 22, resp. a.a. s. 158 not 4 m. litt.).

⁴ Belägget **fopur** *faður* [fǫður] på U 34 som har knutits till Balle kan avvisas eftersom han inte ansvarar för denna ristning (jfr Stille 1998 s. 158 not 4). Vad beträffar Sö 197 **byrn** *Biörn* där den stungna **u**-runan kan beteckna *q* (om [børn]) och möjligen **hauka** *hǫggva* om [hǫg:a] är situationen mer komplicerad. Svante Lagman (1990 s. 108) avvisar attributionen till Balle medan exempelvis Magnus Källström (1997 s. 39) menar att den är säker. Runföljden **hauka** beror sannolikt på en omkastning, jfr **hakua** på den av Balle signerade U 756. Vad beträffar **byrn** redovisar Lagman belägget tillsammans med U 809 **burn** som de endast två fallen av monograf »för väntad brytningsdiftong i tryckstark ställning» (1990 s. 35) och senare (s. 91) det förra som ett belägg »för [q] uppkommet genom brytning»; men därefter (a.st.) håller han öppet för att **y** också kan beteckna /ø/ (och /o/). Eftersom urnordiska **bernur* har en skiftande utveckling i runsvenskan med obrutna former, labialiserade former samt en osäkerhet om **io** betecknar [iɔ] eller [iø] kan

Som en tredje utväg försöker jag därför följa skriftbilden ännu närmare och se om **-us** kan tänkas representera *-(h)ūs*. I förstone kan detta synas vara en oväntad efterled i ett personnamn men alldeles okänd är den inte om man ska döma av *Sverðhús-Grani* (Lind Bin.) och ett ganska stort antal fornsvenska binamn innehållande *-hus(en)*. Nu är säkerligen de allra flesta av de senare burna av immigranter med inbyggarbeteckningar även om *Darahus* 'dårhus', *Hus* och *Stenhus* (SMPs) väl utgör undantag, tillsammans med ytterligare några exempel till vilka jag återkommer nedan.

Som ingående i ett egentligt binamn kan efterleden *-hūs* behålla sitt neutrala genus, som i fallet *Skald* (jfr fvn. *skáld* n.), buret av ett par runristare. I absolut ställning, använt som huvudnamn, verkar detta dock inte vara fallet. Neutrala ord moveras till maskulint genus när de används som mansnamn (Larsson 2003 s. 55 f. m. litt.); runsvenska exempel utgör *Næfr* ~ fvn. *nef* n. 'näbb, näsa', *Ofrāðr* ~ *ofráð* n. 'oråd' (a.st.) och *Upplaupr* ~ *upphlaup* n. 'opplau, oppstyr' (s. 56 f.). Om genus följer sexus bör det aktuella namnet på U 751 få maskulin form, *Lambhūss*. Med tanke på att det skrivs utan **h**-runa har uttalet sannolikt varit [lambu:s:], [lambus:] eller [lambus], men oavsett vilketdera utgår normaliseringen från den etymologiska och morfologiska grundformen.

Runologiskt har tolkningen av **labus** som *Lambhūss* visat sig vara invändningsfri och i överensstämmelse med ristaren Balles skrivvanor. Även ordsemantiskt är tolkningen utan problem med tanke på det belagda ordet fvn. *lambhús* 'lammehus' (Norrøn ordbok). Därmed återstår den namnsemantiska aspekten: kan verkligen en fårkätte vara namnlåtande?

Det fisl. binamnet *Lambi* bars av bl.a. landnámsmannen Þorgeirr Lambi á Lambastöðum (Lind Bin.). Namnet har enligt Lind bildats av *lamb* n. och även övergått till huvudnamn. Samtidigt kan det knappast vara en tillfällighet att Þorgeirrs gårdnamn har innehållit samma ord. Det är hypotetiskt möjligt att *Lambhūss* på U 751 är en inbyggarbeteckning, jfr denna möjlighet för namn som *Bergr*, *Fugli*, *Holti*, *Kiūli* och *Stæinn*, vilka kan vara bildade till ortnamn (NRL).

Oavsett vilket skulle ett runsvenskt namn *Lambhūss* visserligen vara unikt, men inte konstigare än det ovan nämnda binamnet *Lammehaue* 'fårhage', vilket kan vara en inbyggarbeteckning eftersom det finns ett flertal danska *Lammehave* (DGP 2). Man kan också jämföra med de fornsvenska binamnen *Vedhus* och *Visthus* samt *Fæhusit* (SMPs). Särskilt det sistnämnda bildar en direkt semantisk parallell till *Lambhūss*. De fornöstnordiska exemplen är dock alla senmedeltida men som namnelement används *hūs* också under vikingatid. *Bjarni húslangr* sägs i Landnámabók ha fört virke från Norge för att bygga ett

knappast **byrn** tas som intäkt för att Balle, om det nu är han som har ristat Sö 197, skulle kunna använda en *u*-runa, stungen eller ej, för /s/.

eldhús och därav fått sitt binamn som skulle betyda 'Den långe mannen med eldhuset' (Lind Bin. m. litt.). I runsvenskan har vi *Hūskarl* (från det homonyma appellativet) och troligen *Hūsbjörn* (NRL s. 124 f.). Eftersom *hūs* inte annars förekommer som förled i ditematiska namn (a.a. s. 124) borde det senare belägget snarast tolkas *Hūs-Björn* (jfr dock Williams 1994a s. 14 f.).

Det bör slutligen påpekas att namnbärarens yngre broder heter *Lafsi*, också ett namn som sannolikt har binamnskaraktär, mest troligt utgående från det svenska dialekt verbet *lafsa* 'gå tungt och illa, dra benen efter sig' (jfr NRL m. litt.). Detta mönster stämmer också med det som Marco Bianchi (2000 s. 25) kunde urskilja i sin studie av namnledsvariation. Det äldsta syskonet tenderar att bära ett variationsnamn men de som följer binamn, på U 751 alltså *Lafsi* och *Lambhūss* som också allitererar med varandra (avsiktligt eller ej).

En bedömare av denna uppsats tror inte på min namntolkning och skriver: »Man kan inte heller mekaniskt anta att alla binamn utan vidare kan fungera som huvudnamn.» Bedömaren föredrar i stället *Lambhūss*, vilket påstås vara det uppenbara alternativet. Den andra bedömaren vill hålla öppet för namntolkningen *Lambhauss*. Visst kan en ristare frånga sina vanor vid skrivningen av ett visst ord, och även felristningar förekommer. Som jag har försökt visa i ett annat sammanhang (Williams 2010) bör emellertid just namn skrivas mest noggrant och läsarna mest tvingas lita på vad som faktiskt står. En tolkning som är förenlig med en ristares skrivvanor, är runologiskt och semantiskt invändningsfri samt inte strider mot vad som är känt om det fornnordiska namnförrådet bör därför vara att föredra framför tolkningar som bygger på felristningar eller avvikande skrivsätt.

Med tanke på hur litet vi vet om det runsvenska onomastikonet synes det mig förmätet att sätta gränser för vilka binamn som kunde användas som huvudnamn. Vid ett namnkollokvium den 25 augusti 2008 höll jag ett föredrag betitlat »Kunde man heta vad som helst under vikingatiden?» Svaret tycks vara ja, i stort sett med något undantag, vilket en del märkliga binamnsbildningar nämnda ovan illustrerar. Att egentliga binamn av sådan karaktär kan övergå till att användas absolut i runnordiskan är också uppenbart. Ur NRL hämtar jag bland andra följande föremålsrelaterande exempel, ofta avledningar, som troligen inte karaktäriserar personer eller deras ägodelar: *Gnūpr* 'brant, lutande fjälltopp'; *Haki* 'hake, krok'; *Holmr* 'holme'; *Iarni* (jfr fvn. *jarn* 'järn'); *Kaflī* 'långt, rundat trästycke'; *Kani* 'skål', 'båt'; *Kassi* 'korg'; *Klintr* 'klint, klippa, höjd'; *Knaggr* 'framskjutande trästycke, knast, knuta'; *Krōkr* 'krok'; *Kulli* 'kulle'; *Māni* 'måne'; *Ræfli* (jfr fvn. *rēfill* 'strimla, smalt stycke'); *Skagi* 'spets, udde'; *Skakli* (jfr fvn. *skøkull* 'skakel'); *Skōgr* 'skog'; *Staki* 'stång, stake'; *Stāli* (jfr fvn. *stāl* 'stål'); *Sviðbalki* 'ett svett stycke trä' och *Tiarvi* (jfr fvn. *tjara* 'tjära').

På något sätt har alla dessa namn relaterat till sina bärare och vissa av dem kan mycket väl vara beskrivande. *Kaflī* och *Staki* kanske är namn på långsmala män och flera av de andra är säkert på något sätt också karaktäriserande. Vi lär aldrig få veta. Inte känner jag till varför mannen med namnet *Lambhūss* benämndes så. Säkert var det från början ett egentligt binamn, på honom eller någon han uppkallades efter, kanske för att han hade sin syssla i en färkätte eller där hade upplevt något anmärkningsvärt eller kanske för att han bodde på eller kom från en plats som hette *Lambhūs* även om inget sådant ortnamn verkar vara belagt i Sverige.

Om min namntolkning stämmer är den bevarade inskriften på runstenen U 751 vid Viggeby att normalisera och översätta som följer:

Holmgæirr ok Lambhūss ok Lafsi þæir lētu ræisa stæin at Æib[iq]rn, faður sinn gōðan...

’Holger och Lammhus och Lafse, de lät resa sten till minne av Ebjörn, sin gode fader ...’

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 1998: *Varg-as* och *Ulfas*. Till frågan om gudabeteckning som efterled i fornnordiska personnamn. I: SAS 16. S. 21–25.
- Axelson, Jan, 1993: Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. Uppsala. (Runrön 5.)
- Bianchi, Marco, 2000: Siglög lät resa stenarna efter Sigvid. Om namnledsvariation i uppländska runstensinskrifter. C-uppsats vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-157894>. Nerladdad 21 december 2023.
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. N.F. 13:5.)
- Källström, Magnus, 1997: Runstenen Sö 204 i Överselö kyrka. Ett rekonstruktionsförslag, ett namnproblem och en ristarattribuering. I: Blandade runstudier 2. Uppsala. (Runrön 11.) S. 13–58.
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 4.)
- & Williams, Henrik 1989: Beskrivning av datorlagringen av det vikingatida runmaterialet. I: Projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat. Uppsala. (Runrön 1.) S. 13–26.
- Larsson, Patrik, 2003: Ett problematiskt personnamn 3. Till tolkningen av runföljden [ub]lubr. (Sö 174). I: SAS 21. S. 51–61.
- Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
- Philippa, Marlies, 1977: Die Inschriften des schwedischen Runenmeisters Balli. I: Amsterdam Beiträge zur älteren Germanistik 12. S. 23–45.

- Salberger, Evert, 1958: Anuatr. Ett namn på Åsby-stenen i Närke. I: ANF 73. S. 129–139.
- 1978: Runsvenska namnstudier. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in philology. NS 13.)
- Sm = Runristning i SmR.
- Stille, Per, 1999: Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Uppsala. (Runrön 13.)
- Strandberg, Mathias. 2004: U-omljud i runösnordiska steninskrifter. Utbredning och grafisk representation. C-uppsats vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-425744>. Nerladdad 26 juli 2022.
- Strid, Jan Paul, 1988: Jädra runsten. I: Västmanlands fornminnesförenings och Västmanlands läns museums årsskrift 66. S. 7–20.
- Sö = Runristning i SöR.
- UFT = Upplands fornminnesförenings tidskrift. 1871 ff.
- U = Runristning i UR.
- Vg = Runristning i VgR.
- Williams, Henrik, 1994a: Runsvenska namnproblem 2. Det runsvenska namnet *Øysl* (?) och det fornsvenska *Asle*. I: SAS 12. S. 5–31.
- 1994b: The non-representation of nasals before obstruents. Spelling convention or phonetic analysis? I: Proceedings of the Third international symposium on runes and runic inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed.: James E. Knirk. Uppsala. (Runrön 9.) S. 217–222.
- 2010: Read what's there. Interpreting runestone inscriptions. I: Futhark. International journal of runic studies 1. S. 27–39.
- Vs Fv1988;36 = Runinskrift publicerad av Strid, Jan Paul, 1988 (se detta).

Summary

Among muttonheads and sheep sheds Towards the interpretation of **labus** on U 751 Viggeby

By Henrik Williams

U 751 Viggby (now *Viggeby*) bears an inscription defective towards the end. The beginning is undamaged, however, and reads **hulmkir · auk · labus · auk · lafsi · þair · litu · raisa stain · at aib-rn · faþur sin koþan · ...t... Holmgæirr ok labus ok Lafsi þeir lētu raisa stæin at Æibiörn, faður sinn gōðan ...** ‘Holmgæirr and labus and Lafsi, they had this stone erected in memory of Æibiörn, their good father...’. As is clear from the word *þeir*, we are dealing with three brothers who erected the stone, but the name of the second has never been interpreted. This article explores three possibilities: *Lambhauss* ‘sheep head’, *Lambhoss* ‘sheep-grey’, and *Lambhüss* ‘sheep shed’. The inscription is attributed to the carver Balli, whose writing habits are the clue to the solution. He never represents ancient /au/ with the **u**-rune alone, nor does he use this rune for *q* (/ɔ/). Thus *Lambhüss* (cf. Old Icelandic *lambhús*) remains the best interpretation, presupposing the loss of initial /h/ in the second element which

is also consistent with Balli's orthography. *Lambhūs* is otherwise unattested, although it has a semantic parallel in the Old Swedish byname *Fæhusit* 'the shed (or shieling) for small livestock or cattle', cf. also the Old Danish byname *Lammehaue* 'enclosed sheep pasture'. The neuter noun *hūs* is a transferral (*Movierung*) to masculine gender, a regular practice in names.

Examples are also given of other Runic Swedish names that allude to elements or factors that were not related to a person's appearance, character or possessions, suggesting that the people in the Viking Age could be named after almost anything.

Smärre bidrag

Rottne och Ullavi

År 1350 utfärdades ett arvskiftesbrev (30/3 u.o. UUBp, SD 6 s. 180) där fäderne och möderne i Småland delas mellan fyra syskon. Notabelt är att de tre bröderna ger sin syster Ingeborg »fullan broþurlut oc jamnan wíþar os» ('hel broderslott och lika stor som vår'). De fyra arvslotterna är tydligt geografiskt definierade. Sålunda får Rangvald Puke »alt þet sum i wæstra hæraþe i niuþungge liggar» ('allt det som ligger i Västra härad i Njudung'). Filip Eringisleson erhåller Kianäs och Hohult i Älghults socken samt ett torp Kimramåla i Kråksmåla socken och en del av Ålem, alltså sammantaget i östra delen av Älghults socken samt öster därom. Ingeborgs arvegods blir Källefåga, Nyanäs och Mörtelek i Åseda socken samt Möcklehult i Lenhovda socken, alla gårdarna i Uppvidinge härad, tydligt väster om Filips innehav. Dessutom får hon sig tilldelat en gård *Asmopabopahult*, troligen identisk med Bohult i Lenhovda socken (SD 6 s. 891 och Peterson 1981 s. 23 reserverar sig med »möjl.» resp. frågetecken). Den sistnämnda gården ges med förbehållet att om någon av broderslotterna befinns orättvist mindre än de övriga ska *Asmopabopahult* nyttjas för jämkning. *Bohult* (*bodhult* Smålands handlingar 1538:1), som ligger strax intill Möcklehult, är sannolikt ett ursprungligt *Bodhahult*. *Asmopabopahult* betyder alltså sannolikt 'gården med namnet *Bodhahult* som kvinnan Asmodh äger'.

Den fjärde arvsloten, som nämns först i brevet, tilldelas Peter Bonde som får »Wllauí oc Røtne meðh ennum kuernnastrøm och tuuem landbom oc Løppanæs meðh ennum landbo oc Karlstorp» ('*Wllauí* och *Røtne* med en kvarnström och två landbor och Löpanäs med en landbo och Karlstorp'). *Røtne* är endera av byarna Södra eller Norra Rottne (nu *Söraby* och *Norraby*) i Söraby socken i Norrvidinge härad i Småland. Kvarnströmmen fanns vid nuvarande Rottnekvarn (i Rottneån) som liksom Löpanäs och Karlstorp också ligger i Söraby socken. Ullavi antas i registret till SD 6 (s. 1012) med frågetecken ligga i Norrvidinge härad (i SDHK utan frågetecken). Jag menar nu att det kan göras troligt att bebyggelsen Ullavi är identisk med Norra Rottne/Norraby och att följaktligen *Røtne* här i brevet motsvarar Södra Rottne/Söraby.

När jag 2011 behandlade namnet *Rottne* skrev jag följande (s. 54):

Förhållandet mellan de två bynamnen [*Södra Rottne* och *Norra Rottne*] är [...] oklart. De utbyggda namnen *Sydhra* respektive *Norra Rytne* är belagda nästan samtidigt (1357 resp. 1358). Eftersom Södra Rottne varit den större byn av de två (10 gårdar vid 1500-talets början att jämföra med 5 gårdar för Norra Rottne) och dessutom haft ett mer centralt läge i en äldre, odelad socken, så verkar det sannolikast att se Södra Rottne som den primära bebyggelsen **Rytnir* [...]

Om Södra Rottne alltså är den primära namnbäraren blir det närmast oundvikligt att anta att Norra Rottne äldst haft ett annat namn och formuleringarna i brevet 1350 talar för att detta namn varit *Ullavi*. Peter Bondes arvslott blir därmed geografiskt mycket väl samlad (fig. 1).

Fig. 1. Trakten kring Rottne med de gårdar som ingick i Peter Bondes arvslott.

Förhållandet mellan namnen *Södra Rottne* och *Norra Rottne* ska sannolikt förklaras så här: Under tidig medeltid har det funnits en socken Rottne som fått sitt namn från kyrkbyn (sedermera Södra Rottne/Söraby). I den socknen har även legat byn Ullavi (sedermera Norra Rottne/Norraby). Senast på 1350-talet har en ny kyrka byggts vid Ullavi och Rottne socken har delats i två: Södra Rottne socken och Norra Rottne socken. Byn Rottne har därefter börjat kallas *Södra Rottne* efter sockennamnet och genom regula-

detri har man också börjat kalla kyrkbyn i Norra Rottne socken (dvs. Ullavi) för *Norra Rottne*. Så småningom har det namnet överflyglat och ersatt det ursprungliga *Ullavi*. Långt senare – 1779 – slås de två socknarna samman igen och den sammanslagna socknen får då namnet *Söraby* efter kyrkbyn.

Detta *Ullavi* är därmed det sydvästligaste **Ullarvi* i Sverige. Närmast är *Ullevi* i Gamleby i Tjust i nordöstra Småland och *Ullevi* i Gårdby på södra Öland. Dessa är också de närmaste namnen över huvud taget med gudanamnet *Ull* i förleden. Däremot finns både *Odensvi* och *Frövi* i Högsby socken i östra Småland endast 7 mil österut.

Källor och litteratur

Fridell, Staffan, 2011: Rottne. I: NoB 99. S. 51–57.

Peterson, Lena, 1981: Personnamnelementet *-modh*. Ett bidrag till dess härledning. I: NoB 69. S. 15–41.

Smålands handlingar, K.A.

Staffan Fridell

Uttalet av *Agunnaryd*

Agunnaryd heter en socken i Sunnerbo härad, Småland. Ämnet som rubriken ovan anger kan tyckas marginellt och ointressant, men det inrymmer åtskilligt av namnteoretiskt intresse. Namnet har utvecklats i flera riktningar och det har funnits en ovanligt stor variation med många olika formvarianter samexisterande under flera sekler. Det är därmed ett särdeles intressant exempel på ett ortnamn i stilistisk variation (se Fridell 2006). *Agunnaryd* har också blivit känt som A:et i IKEA, eftersom den världsberömda akronymen ska utläsas *Ingvar Kamprad, Elmtaryd, Agunnaryd*, vilket var adressen till den unge entreprenörens startföretag. Egentligen kunde företaget heta IKÄA eftersom bynamnet enligt den av Lantmäteriet fastställda formen ska stavas *Älmtaryd*. Förleden är nämligen ett sjönamn fsv. **Elmpte* på nuvarande Älmtarydssjön bildat till fsv. *ælmpt* 'svan'.

Agunnaryd har givits två olika tolkningar med den gemensamma nämnaren att det är fråga om ett namn på nuvarande Agunnarydssjön och att detta namns efterled är det *unde* med betydelsen 'sjö' som är särskilt vanligt i Småland (jfr Nyman 2000 s. 165). Enligt Lennart Moberg (1989 s. 18 ff., 2003) är det fråga om ett **Avgundarydh* vari ingår sjönamnet **Avgunde*. Förleden antas utgöra svag form *avge* < *avughe* av adjektivet *avugher* 'avog' i en specialbetydelse som syftar på bakströmmande vatten. SOL (s. 17) utgår från samma adjektiv men räknar i stället med betydelsen 'motsträvig'. Själv (Fridell 2001) har jag föreslagit att sjönamnet är ännu ett av många svenska sjönamn med svag form *avlge* < *avlughe* av adjektivet *avlugher* 'frodig, ymnig' i förleden med tanke på fiskrikedom (varom se Moberg 1989 s. 10 ff., Nyman 2000 s. 166 ff.). Jag antar alltså en utveckling **Avlgunde* > **Avgunde* > *Agunde* medan Moberg menar att **Avlgunde* > *Algunde* – som i sjönamnet *Allgunnen* – är den enda möjliga.

Båda tänker vi oss alltså att **Avgundarydh* varit en föregångare till det rikligt belagda fornsvenska *Agundarydh* (så stavat t.ex. 1341 25/3 u.o. SRAp, SD 5 s. 26). Moberg (1989 s. 21) anser att utvecklingen varit *Avg-* > *Agg-* > *Ag-*, där den senare skrivningen antingen beror på »ordlängdsbalans» (Moberg 1989 s. 22) eller på fornsvenska ortografiska konventioner, där lång konsonant i slutställning i förled i sammansättningar brukar enkeltecknas (Moberg 2003 s. 10). Ingendera förklaring övertygar eftersom den initiala vokalen åtminstone under senmedeltiden bör ha varit lång (se nedan). Kanske man i stället ska anta bortfall av *v* och åtföljande ersättningsförlängning av *a*.

Den nuvarande officiella skriftformen *Agunnaryd* är nästan identisk med den fornsvenska med enda väsentliga skillnaden assimilationen *nd* > *nn* som är belagd tidigast med *j agunnaryd sokn* 1388 (2/5? Tynnelsö Bergshammarssp). Det är alltså fråga om en yngre fornsvensk ljudförändring som så småningom helt slår igenom både i tal och skrift. Ungefär vid 1500-talets slut tappar man i uttalet den slutljudande tonandental frikativan *dh* och får därmed uttalsformen *Agunnary*. Denna förändring märks praktiskt taget inte alls i skrift. Högstilsformen, både i tal och skrift, har ännu bevarat *d* som en rest av det gamla uttalet, medan *d* inte hörs i vardagliga former.

En annan utveckling som också den verkar äga rum under yngre fornsvensk tid men som inte tidigare har uppmärksammats av forskningen är en diftongering *Agunnarydh* > *Augunnarydh*. Det tidigaste belägget är från Gustav Vasas registratur: *Agunnaryd sockn*, *Augunnarydz sockn* Riksregistraturet 1544 f. 286 v (GFR 16 s. 593). Därefter återfinns man *Agunnaryd* ofta i Sunnerbo härads dombok under 1600-talet. En sökning på hemsidan www.sunnerbo.nu (som innehåller utskrift av

1600-talsdomböcker för häradet) ger 30 träffar. Äldst som *Augunnarytt sochn* 1608 f. 3r, senast som *Augundarydh sochn* 1690 pag. 84. Sökning efter *Augunnaryd* på Google ger två slumpmässiga träffar via släktforsarsidor: *augunnarydz sochn* 1753 Virestads sn, födelse- och dopbok C1 s. 249, *augunaryd* 1827–35 Jämshögs sn, husförhörlängd A1:5 s. 749, 783. Beläggen visar sammantaget på ett dialektuttal med diftong *au* från i alla fall 1540-tal till 1830-tal. Däremot finns inga spår av en sådan diftong i Ortnamnsarkivets uppteckningar från tidigt 1900-tal.

Det finns ett ensamstående belägg *j affgundarit sokn* 1437 (27/10 Hamneda SRAp), där stavningen *aff* skulle kunna tolkas som ett sätt att återge diftongen *au*. Jfr att prepositionen *av* i dialekten uttalas *ao*. Det skulle stämma med vad man tror om dateringen av äldre långt *a* > *au/ao* i sydsvenska dialekter, nämligen senmedeltid. Agunnaryd ligger inom det område som har denna övergång (Hedström 1932 s. XXXVIII, Benson 1965–70 3 s. 6). Diftongen förutsätter med andra ord att det initiala *a*:et i fornsvenska *Agunnarydh* varit långt vid den tiden.

Det är inte sannolikt att *affgundarit* innehåller ett från äldre fornsvensk tid bevarat **Av-*. Sockennamnet har ett stort antal skriftliga belägg från 1330 och framåt som skrivs *Ag-* (se Fridell 1992 s. 15).

Ännu en dialektal förändring som påverkar namnets uttalsformer och sker under senmedeltid är slutjudsskärpning *dh* > *t*. Skrivningarna *j agunderyt soken* 1402 (4/4 u.o. SRApp avskr., SDns 1 s. 1169) och *j affgundarit sokn* 1437 (27/10 Hamneda SRAp) ska sannolikt ses som tidiga belägg på detta. Detta är första steget i en utveckling som leder fram till de upptecknade uttalsformerna *ågñat*, *åggenat*, *aggunat* 1920 (OAU Gunnar Hedström 1920). Utvecklingen bör ha varit *Agunnarydh* > *Agunnaryt* > *Agunnarit* > **Agunnaret* > **Agunnart* > *Agunnat* > *Agenat* > *Agnat* (Fridell 1987 s. 123 ff.).

Samtliga hittills dryftade namnformer förutsätter betoning på första stavelsen. Men det helt dominerande uttalet idag är *agúnary* med betoning på andra stavelsen och akut accent. Förklaringen torde vara analogisk påverkan från prosodin i de tre-staviga namnen på de omgivande socknarna *Göteryd* och *Pjätteryd* som båda har akut accent (varom se Fridell 1987 s. 128 ff.). Äldsta belägg med betoning på andra stavelsen är en uppteckning av 1938 av Ove Segerbäck (OAU) av ett uttal *agónary*. Men vid samma tid (1939 OAU) upptecknar Sten-Bertil Vide från grannsocknen *Göteryd* uttalet *ågøñary*, så båda varianterna har samexisterat vid denna tid.

Utgående från fsv. *Agundarydh* har namnet alltså utvecklats enligt nedanstående uppställning (där alla former utan accentmarkering har betoning på första stavelsen med grav accent, → anger analogisk förändring, † försvunnen form och H, M och L betyder hög-, mellan- resp. lågstilsform; se Fridell 2006 s. 11 f., 17 f.):

$$\begin{array}{c}
 \text{Agunnary}(d) \text{ (M)} \rightarrow \text{Agúnary}(d) \text{ (H)} \\
 \wedge \\
 \text{Agundarydh} > \text{Agunnarydh} > \text{Agnat} \text{ (L)} \\
 \vee \\
 \text{Augunnarydh} > \text{*Agnat} \text{ (L}^\dagger\text{)} \\
 \vee \\
 \text{Augunnary} \text{ (M}^\dagger\text{)}
 \end{array}$$

Källor och litteratur

- Benson, Sven, 1965–70: Südschwedischer Sprachatlas 1–4. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15.)
- Bergshammarsp = pergamentsbrev i Bergshammarsamlingen, SRA.
- Fridell, Staffan, 1987: Ljudutvecklingen *-rydh* > *-(e)t* i ortnamn i Sunnerbo härad i Småland. I: NoB 75. S. 117–140.
- 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2001: *Agunnaryd*. I: SOÅ. S. 19–21.
- 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- Hedström, Gunnar, 1932: Sydsmåländska folkmål 1. Inledning, studier över vokaler i starktonig ställning. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 1.)
- Jämshögs socken, Kyrkoarkivet, Husförhörlängd AI:5 (1827–1835).
- Moberg, Lennart, 1989: Algö och Allgunnen. I: SOÅ. S. 5–24.
- 2003: *Agunnaryd* i stöpsleven. I: SOÅ. S. 7–15.
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Riksregistraturet, SRA.
- Sunnerbo härads dombok = Sunnerbo häradsrätt AIa:1 (1608–1624) [originaldombok], Göta hovrätt, Advokatfiskalen i Kronobergs län EVIIAAAD:38 (1687–1690) [renoverad dombok]; avskrifter: www.sunnerbo.nu.
- Virestads socken, Kyrkoarkivet, Födelse- och dopbok C:1 (1738–1753).

Staffan Fridell

Till tolkningen av ett personnamn på Bökstastenen (U 855)

Det inledande personnamnet på U 855 från prästgården i Balingsta i Uppland – den så kallade Bökstastenen – återges i UR (3 s. 508) som **inki-...** och tolkas där som ett namn med förleden *Ingi-*. Elias Wessén (i UR s. 509) menar att eftersom den femte skadade runan »sannolikt har varit **m**, ligger det närmast att tänka på **inki[mutr]** *Ingi-mundr*». I sin avhandling har Patrik Larsson (2002 s. 60 ff.) underkastat partiet en noggrann granskning och kommit fram till att den femte runan inte kan ha varit **m**, utan att det i stället rör sig om en **α**-runa med en huvudstav som lutar åt vänster. Av runan återstår i dag den övre delen av huvudstaven samt den högra delen av bistaven (se bild i Larsson 2002 s. 61). Namnet bör alltså läsas **inkiα...** och Larsson föreslår (s. 62) att det troligen rör sig om det välbelagda mansnamnet *Ingialdr*.

Larssons läsning och tolkning har tyvärr inte upptagits i NRL, där runbelägget **inki-...** i stället har förts till defekta namn med förleden *Ingi-* (NRL s. 136). Den föreslagna läsningen och tolkningen får dock ett starkt stöd av en teckning utförd av studenten C. M. Bolm 1878 (ATA, se fig. 1). Teckningen finns omnämnd under äldre avbildningar i UR (3 s. 505), men utan årtal och den refereras i övrigt inte i artikeln om U 855.

Bolm har endast avbildat början av inskriften, där han läser:

inkiα-...r α auk
5 10

Av runa 5 **α** har Bolm tecknat hela huvudstaven samt den högra delen av bistaven, medan bistavens vänstra del endast är prickad. Det bör dock påpekas att runans huvudstav i detta fall är återgiven som helt lodrät och inte lutande som den är i verkligheten. Därefter har Bolm ritat en rak huvudstav, där den övre delen är täckt av en skraffering. Denna huvudstav följs av ett skrafferat parti med plats för en runa, varefter Bolm har återgett bistaven till en **r**-runa samt även antytt huvudstaven till denna genom prickning. Före ordet **auk** har han dessutom ett skiljetecken i form av ett kort lodrätt streck.

Med denna läsning kan det första namnet inte ha varit något annat än det av Larsson föreslagna *Ingialdr*. Med stöd av Bolms teckning kan alltså inskriftens början återges på följande sätt (med nu försvunna runor inom hakparentes):

• **inkiα[-...r α]uk : iukir [:] pau : osv.**

Ingia[ld]r ok Iōgærōr pau osv.

»Ingjald och Jogärd de» osv.

Det bör särskilt framhållas att Bolm av de efterlämnade teckningarna att döma verkar ha varit en mycket skicklig och skarpögd runläsare (se t.ex. UR 2 s. 162 not 1), vilket gör att det finns all anledning att ta hans iakttagelser på allvar.¹

¹ Jag hoppas kunna återkomma till Bolms runologiska verksamhet i något annat sammanhang.

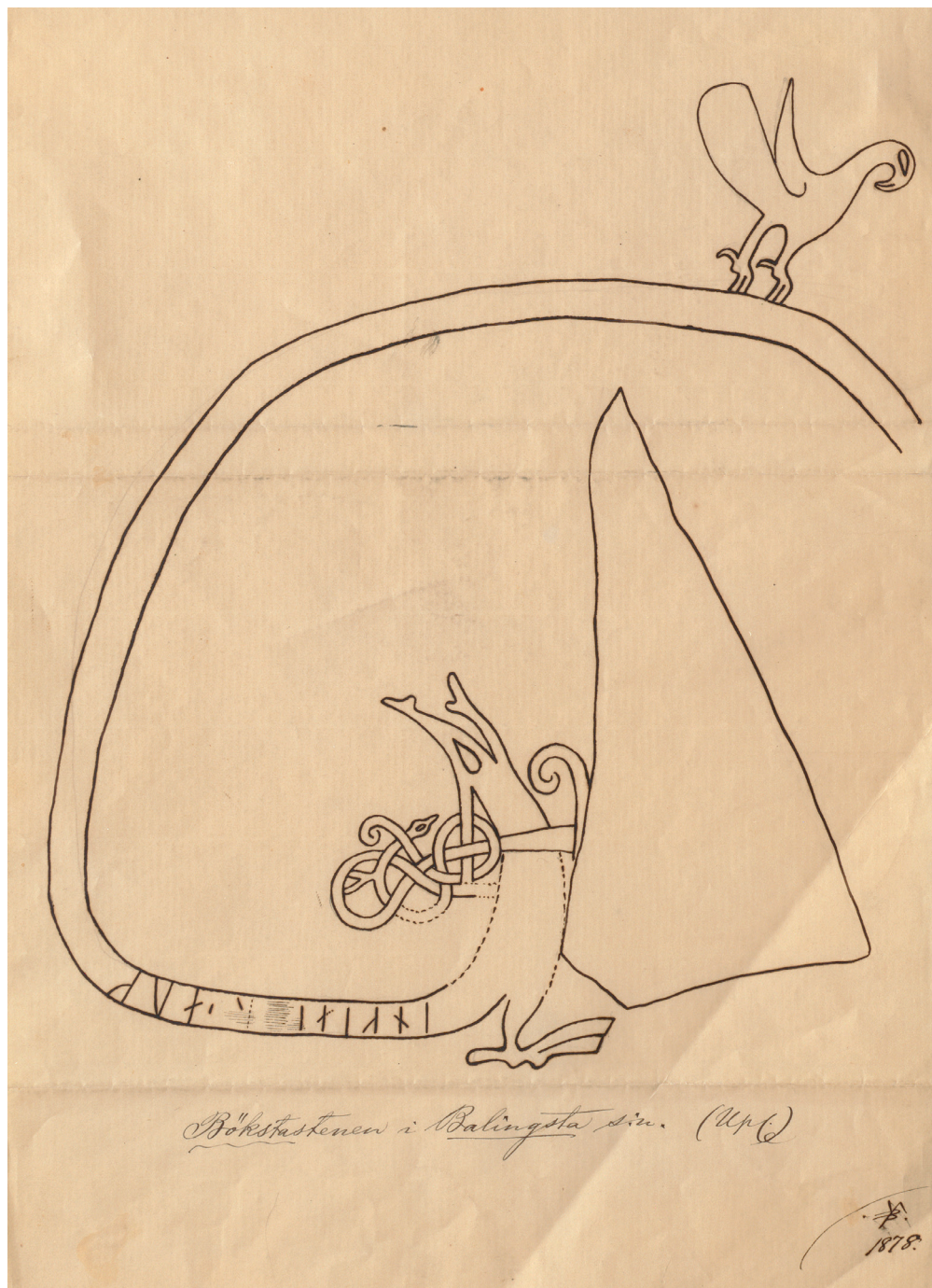

Fig. 1. Runstenen U 855 avbildad av C. M. Bolm 1878 (ATA). Foto: Arkivsök, ATA.

Referenser

Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter.
Uppsala. (Runrön 17.)
U + nr = nummer i UR.

Magnus Källström

Rankil och Rankhyttan

I *Rankhyttan* i Vika sn, Dalarna, ingår enligt Harry Ståhl (1960 s. 123 f.) genitiv av ett fornsvenskt mansnamn *Ranke* (*a rankka hytto* 1475 u.d. SRAp SDHK 29868, DDal suppl. s. 18). *Ranke* förklaras i sin tur som en kortform av *Rankil*, som är känt från ett patronymikon med belägg från Torsånga, Stora Tuna och Vika socknar i Dalarna, tidigast 1435 u.d. (*iönis ranchilsson*, SRAp SDHK 22273, DDal 1 s. 267). Ståhls tolkning av ortnamnet och av personnamnet *Ranke* är övertygande. Det stöds också av flera medeltida belägg på detta *Ranke* i sammansättning med *måg* (fsv. *magher* 'släkting genom gifte'), bl.a. 1481 u.d. (*mykyl rankkemager*, SRAp, DDal 3 s. 212), 1483 7/10 (*Michel rankamagh* SRAp, DDal 3 s. 215) och, odaterat, *Michel rankka mogh* (SRApp I SDHK 29877). Mickel Rankesmåg uppträder som nämndeman just i Vika socken och anges i det odaterade brevet vara granne med en Olaff Jönsson på Rankhyttan. Av kronologiska skäl kan Mickels svärfar(?) inte vara identisk med Jöns far *Rankil*; det måste finnas ytterligare en (annars obelagd) namnbärare *Ranke* (*Rankil*). Att namnen har brukats inom samma släkt, och att en medlem i släkten har varit namnlåtare åt Rankhyttan är ändå mycket troligt.

Ståhl tar upp två belägg från landskapshandlingarna 1539 och förmodar att de hör till en och samma person, vilket säkerligen är riktigt. Skrivningarna är *Rankell* (skattlagd under Rankhyttan) och *Ranke på Rankhytthen* (DH 1539 uppslag 43 f. och p. 117). Ståhl (s. 123) nämner ytterligare ett belägg, från ett dombrev 1547 28/3, *Ranke pålsson på Rankehyttone* (DDal 3 s. 64).

Däremot finns det skäl att ifrågasätta om Ståhl (och i hans efterföljd SOL) träffar rätt när han ser *Rankil* som en form av det fornvästnordiska namnet *Hrafnkell*. *Hrafnkell* är ett isländskt, litterärt namn, som inte är känt från Norge eller från senare tiders Island förrän det i blygsam skala återupplivas under 1900-talet (se Lind samt Kvaran & Sigurður Jónsson 1991).

Det fvn. *Hrafnkell* visar sig vara belagt i England (se Insley 2023 s. 129 ff.). Det förefaller som om namnet inte är ovanligt där, och även *Hrafnhildr* är känt, åtminstone som element i ortnamn (se t.ex. Fellows Jensen 1968 s. 212 f.). Förhållandet är märkligt och intressant men gör det inte särskilt mycket troligare att det dalska *Rankil* skulle motsvara *Hrafnkell*.

I SMPs har det ovannämnda *Rankil* förts till *Ragnkil*, ett namn som för övrigt är okänt. Varken ortnamnsforskare eller personnamnsforskare tycks ha noterat motsättningen till Ståhls *Hrafnkell*. Trots mina invändningar ovan har *Hrafnkell* försteget framför *Ragnkil* att det är ett belagt namn. När det gäller *Ragnkil* måste vi föreställa oss att namnet, efter att ha bildats under vikingatiden eller möjligen tidig medeltid, har traderats vidare i befolkningen men inte kommit att uppträda i skrift i bevarade källor förrän i ett patronymikon från 1400-talet. Jag vill här hävda att en sådan utveckling är fullt tänkbar och relativt sannolik. En utgångspunkt är Lena Petersons (2003) konstaterande att »hapaxbelägg» av tvåledade personnamn är relativt frekventa i de sen-vikingatida runinskrifterna. I viss mån gäller detta även för svensk medeltid.

Förleden *Ragn-* är mycket produktiv; den ingår i 13 sammansatta namn i NRL. Även i samlingarna till SMP är elementet väl företrätt, med 10 namn som även tas upp i NRL och fyra (förutom *Rankil*) som inte är kända från de vikingatida nordiska

inskrifterna. Både under vikingatid och medeltid är kortformerna *Ragna* och *Ragnil/Ragne* väl företrädde.

Intressantast här är de medeltida svenska namn på *Ragn-* som inte är belagda tidigare. *Ragnmund* är tidigast belagt 1347 11/3, Södermanland (*Ragmundus in forsby*, SD nr 4151) och har därefter fem belägg i original fram till 1399 9/10, Västmanland (DRA SDHK 15212, BSH 2 s. 86, 89); namnet kan dessutom troligen återfinnas på den gotländska medeltida runhällen G 22 (se Källström 2022 s. 37 ff.). *Ragnolf* är belagt 1349 7/6 (*Ragnolfus*, SD nr 4445) och två gånger i skattelängden 1371 (SDHK 10085), allt i Västmanland. *Ragnvardh* är endast känt från en odaterad förteckning över Askeby klostrets ägor i Norrköping (1378–84, *raghwardar*, nom., SRAp SDHK 11140). Kvinno-namnet *Ragnø*, slutligen, är endast känt från ett åländskt brev 1438 3/7 (SRAp, FMU 3 nr 2252, se Peterson 1981 s. 95). Även *Ragnbiorn* kan vara värt att nämna, såsom ett namn med endast ett belägg vardera i NRL och SMPs (U 590 och 1399 7/10 Västerås, BSH 2 s. 82). Som synes spelar Västmanland, med sina starka band till Dalarna, en framträdande roll bland de ovanstående beläggen. Namnbärarna tillhör typiskt relativt breda lager av befolkningen.

Efterleden *-kætil*, som i alla kända fornsvenska fall är enstavig, är även den mycket produktiv. Här vill jag peka på två namn som endast är kända från medeltida svenska källor: *Frøkil*, Västmanland och Östergötland (SMP 2 sp. 130, Wahlberg 1987 s. 40) och *Ronkil* 1412 21/3, Småland (SDns nr 1548). Det senare är troligen ett *Runkil*, ett namn som tas upp av Ivar Modéer (1964 s. 22, 28), sannolikt med stöd av detta belägg.

Hrafnkell innehåller förstas fv. *hrafn* 'korp'. Jag hävdar ovan att spridningsbilden för detta namn talar emot att det skulle uppträda hos en isolerad namnbärare i det sen-medeltida Dalarna. Men hur är det med möjligheten att ett motsvarande namn nybildats i Norge eller Sverige, på samma sätt som jag tänker mig för *Ragnkil*?

Förleden *Hrafn-* ingår förutom i *Hrafnkell* endast i kvinno-namnet *Hrafnhildr* (Janzén 1947 s. 79). Detta namn har tre kända namnbärare, tillhörande en och samma isländska litterära släkt (Lind, Lind suppl.; se även Kvaran & Sigurður Jónsson 1991). Det är värt att tillägga att NPL endast tar upp det enkla *Ravn*, med anmärkningen »Allment på Island i mellomalderen, sjeldnare her i landet». Inte heller finns några kända sammansatta östnordiska personnamn innehållande (fsv.) *ramn* (men se nedan). Förleden spelar alltså en mycket perifer roll i variationssystemet.

Det skall dock nämnas att de enledade fsv. *Ramn* och *Ramne* är relativt väl belagda, liksom fda. *Rafn* (DGP 1). Åtskilliga belägg som har förts till tvåledade namn på *Ragn-* skulle också, sett endast med utgångspunkt från skriftbilden, lika gärna kunna föras till en förled **Ramn-* (jfr t.ex. Källström a.a. s. 37). Det finns till och med ett delvis utplånat namn som i SMPs har lästs [...]fñwlf och med tvekan har tolkats om ett [*Ra*]mnolf¹ (1461 9/6 SRAp SDHK 27788). Här skulle vi alltså kunna ha ett fsv. namn på *Ramn-*, även om det första synliga tecknet knappast är ett säkert <f>.

Sammantaget förefaller det oproblematiskt att utgå från att formen *Rankil* motsvarar ett fsv. *Ragnkil*. Att det skulle motsvara ett fv. *Hrafnkell* är osannolikt.

¹ Min normalisering. Bokstavsföljden <rafn> förekommer både för appellativet *ramn* och personnamnen *Ramn*, *Ramne*.

Referenser

- DH = Dalarnas [landskaps]handlingar. KA.
- Fellows Jensen, Gillian, 1968: Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 7.)
- G = Runristning i GR.
- Insley, John, 2023: *Lox(h)am* revisited. I: NoB 111. S. 125–136.
- Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: Personnamn. Utg. av Assar Janzén. København–Oslo–Stockholm. (NK 7.) S. 22–186.
- Kvaran, Guðrún & Sigurður Jónsson frá Arnarvatni, 1991: Nöfn Íslendinga. Reykjavík.
- Källström, Magnus, 2022: Några namnfrågor på gravhällen G 22 i Öja kyrka på Gotland. I: OUÅ. S. 31–50.
- Modéer, Ivar, 1964: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Lund. (AS 5.)
- Peterson, Lena, 1981: Kvinnonamnets böjning i fornsvenskan. De ursprungligen starkt böjda namnen. Uppsala. (AS 8.)
- 2003: *Arnnjótr, Dýrgeirr, Vígbörn* and others – A bouquet of rarities from the personal name flora of Viking Age Scandinavia. I: Runica – Germanica – Mediaevalia. Red. Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl. Berlin–New York. S. 581–594.
- SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek. <https://sok.riksarkivet.se/sdhk>
- Ståhl, Harry, 1960: Ortnamnen i Kopparbergslagen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.)
- U = Runristning i UR.
- Wahlberg, Mats, 1987: En östgötsk skattelängd från 1300-talet. I: SAS 5. S. 31–52.

Lennart Ryman

Från *Biärklunda* till *Bjättlunda*

Tankar kring ett ortnamn i Timmele socken

Bjättlunda är namnet på en by i Timmele socken och Redvägs härad i Västergötland. I ett tidigare skede användes byns namn också om en socken; denna ingår numera i Timmele (Lundahl 1961 s. 168 f.). I SOÄ 10 s. 216 f. anförs bl.a. följande äldre belägg (på grund av dispositionen i SOÄ här redovisade i skilda grupper):

Bierlwnda 1540, Bierlwndha 1546, Bierluna (Biä-) 1545, 1578, -lunna 1573, -lunda 1573, 1588. — Bierklunda (Biä-) 1542, 1584, -lunde 1542, 1551, -lund 1548, 1567, -lun 1548, -lunna 1573. — Bietlunda 1546, Bietlunda (Biä-) 1590, 1777, Biettlunda (Biä-) 1600, 1761, Biettlunde 1615, 1650, -luna 1605, Biättlunna 1670. — Berchlundhe 1550. — Bielunda (Biä-) 1608, 1737, Biellunda (Biä-) 1654, 1676.

I OAU (DOR) påträffas medeltida, i SOÄ 10 (a.st.) ej föreliggande belägg för *Bjättlunda*; de anförs här efter excerpter i OAU: *j bærglwndha* 1473 18/11 Halle UUBp or., *i bærkkelundha* 1488 4/1 Vinsarp UUBp or., *j byærklwndha* (2 ggr) 1491 29/1 Kølaby UUBp or.

Det i SOÄ angivna uttalet är *bjättlunna* med huvudtryck (grav accent) på första stavelsen.

Någon säker skrivning av *Bjättlunda* med *Biät-* äldre än 1590 känner jag inte till. Den äldsta i SOÄ (a.st.) anförda beläggformen med *-t* i förleden, *Bietlunda* 1546, uppges härröra från Carl Gustaf Styffe. Då SOÄ 10 har tryckåret 1908 kan det inte vara fråga om tredje upplagan av Styffes bekanta arbete *Skandinavien under unions-tiden* men däremot andra upplagan (1880), där en form *Bietlunda* (1546) förekommer (s. 111). Vad Styffe grundat denna form på är mig förborgat. I Prostarnas tionderäkn-skaper 1546 har jag funnit skrivningen *Bierlwndha ssogn* (s. 305); förleden innehåller ett *r*-tecken, men detta skulle kanske ha kunnat missuppfattas som ett *t*.

Om förleden i *Bjättlunda* sägs i SOÄ (10 a.st.) att den »är urspr. ordet *björk* i dess fsv. biform *biärk*». Sigurd Fries (1957 s. 61) anför *Bjättlunda* bland ortnamn som enligt hans bedömning synes innehålla ordet *björk* i förre leden. Jfr härtill Holmberg (1984 s. 120).

Förändringen från *Bjærk-* till *Bjätt-* är påfallande. Beror skriftformen *Bjätt-* på att det skrivna språket rättat sig efter en äldst i talspråket uppkommen form, eller har en förvrängd skriftform efterhand föranlett uttalsformen med *bjätt-*?

En högst möjlig förklaring till *Bjätt-* är felläsning. I VH 1590:4 B påträffas skrivningar av *Bjättlunda* med *Biät-* (f. 157 v. och 158 r.). I kontexten har vissa *r*- och *t*-tecken sådan utformning att felaktig läsning av ett *r* som *t* inte förefaller orimlig. En genom missförstånd förvrängd namnform kan ha traderats och fått varaktigt fäste i kamerala sammanhang, varefter uttalet med tiden påverkats av skriftformen.¹

¹ I jordeböcker har som bekant missförstånd kunnat föranleda anmärkningsvärda förändringar av ortnamn. Se Strandberg (2021 s. 45 ff.) om förvrängda toponymer med hänvisning till bl.a. Staffan Fridell, Ivar Modéer och Jöran Sahlgren. I västgötasocknen Gökhem har jordeböckernas *ibidem* 'på samma ställe' omvandlats till ett gårdnamn *Bium* med föregående preposition (se Ivar Lundahl i SOSk 14 s. 23).

Man kan fråga sig om inte *Bjär-* för skrivare varit en mer bekant ljudföljd än *Bjät-* och då gjort det svårare att uppfatta ett *Bjär-* i en förlaga som *Bjät-*. Ett inte alltför avlägset västgötskt *Bjättebo* finns dock i Bjurbäcks socken, som tillhör Vartofta härad men gränsar till Redvägs härad. Namnet avser en mindre gård, men en jordeboksskrivare för Timmele kan nog ha känt till detta *Bjättebo*, som enligt Lundahl (i SOSk 13 s. 27) möjligen innehåller ett för övrigt obekant mansnamn **Bjätte*.

Det äldsta av Lundahl (a.st.) anförda belägget för *Bjättebo* är *Pjättabo* 1582. Bjurbäck gränsar till Småland, där man finner sockennamnet *Pjätteryd*. I samband med detta har Staffan Fridell (1992 s. 133 f.) kommit in på ett småländskt *pjätt*, vilket uppvisar betydelser som 'litet barn', 'lindrigt slag med handen' och 'fjärt'. Han nämner också den västgötska toponymen *Pjätared* i Hyssna socken; se om denna SOÄ 9:1 (s. 66 f.), där förleden *Pjätä-* lämnas oförklarad. Huruvida ord på *pjät(t)-* eller *Pjät(t)-* kunnat bidra till felläsning av ett *Biär-* som *Biät-* är dock osäkert.

Uppkomsten av formen *Bjät-* kan också ha en fonologisk förklaring. Det kan vara fråga om differentiation (se om sådana processer t.ex. Elmevik 1994 s. 263 ff.). Vid differentiation kan ett bortfallshotat konsonantljud ersättas av ett helt annat med större förutsättningar att överleva.

Bland beläggen för *Bjättlunda* i SOÄ 10 möter bl.a. former med *Biel(l)-* eller *Biäl(l)-*, den äldsta anförda med årtalet 1608. Sedan *Bjärkl-* blivit *Bjärl-* kan namnets första del ha tenderat att övergå till *Bjäll-*; se Strandberg (1994 s. 270 ff.) om *-rl-* > *-ll-* och jfr t.ex. det västgötska bynamnet *Hällestorp* i Kymbo socken (SOSk 13 s. 150 med belägget *Herlexthorp* 1406). Konsonantbevarande differentiation kan därefter ha givit formen *Bjät-*. Ett *-t-* framför *-lunda* har i detta fall varit ett motståndskraftigare ljud än en rad andra konsonanter. Jfr beträffande *-t-* som resultat av differentiation Sahlgren (1953 s. 10 f.: *Danmark-* > *Dammark-* > *Datmark-*). Kännedom om namnet *Bjättebo* i grannhäradet Vartofta kan tänkas ha föranlett eller åtminstone bidragit till att just *-t-* blivit ersättningsljud.

Att säkert rekonstruera händelseförloppet bakom den påfallande formen *Bjätt-* tycks inte vara görligt, men nog förtjänar namnet *Bjättlunda* en viss uppmärksamhet.

Källor och litteratur

- Elmevik, Lennart, 1994: Ett tidigt fall av differentiation? I: Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. Lund. S. 263–267.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Fries, Sigurd, 1957: Studier över nordiska trädnamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 29. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 3.)
- Holmberg, Karl Axel, 1984: Om *bjärk*. I: SNF 65. S. 113–121.
- Lundahl, Ivar, 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 12.)
- Prostarnas tionderäkenskaper, Skara stift. 1546. 3:1. SE/RA/51304/3/1.
- Sahlgren, Jöran, 1953: Från Morasten till Håga. I: NoB 41. S. 1–45.
- Strandberg, Svante, 1994: *Sjukälla* i Kila. Om bl.a. *Siō* > *Siu* och *rl* > *ll*. I: Spår av odling. Festskrift till Hugo Karlsson. Sammanställd av Birgitta Ernby. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 19.) S. 264–277.

— 2021: Oförstådda, missförstådda, omvandlade och förkastade ortnamn. I: OUÅ. S. 41–57.

Styffe, Carl Gustaf, 1880: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografin. 2 uppl., öfversedd och tillökt. Stockholm.

VH = Västergötlands handlingar i KA.

Svante Strandberg

Huvud i Valeberg

Valeberg är en av byarna i västgötaskocknen Larv. Ett hemman i byn heter *Huvudsgården*. Namnet behandlas av Ivar Lundahl (i SOSk 9 s. 17). Han anför de äldre skrivningarna *Hufwud* 1715 och *Hufvudsgården* 1874 och ger följande kommentar: »Gården synes urspr. ha hetat *Huvud*, möjligen avseende ett framskjutande terrängparti.»

Nära byboplatsen i Valeberg reser sig en markerad höjd vid stranden av Lidan (T 8C SO). Denna terrängformation har kanske i äldre tid kunnat omtalas med ordet *huvud*; se om detta som höjdbeteckning t.ex. Olsson (1956 s. 9), Lindberg (1960 s. 50 f.). I SOSk och i arkivmaterial finns emellertid uppgifter som tyder på att *Huvud* 1715 bör uppfattas på annat sätt.

Från Valeberg är det inte långt till Ullene. Ett gårdnamn i sistnämnda socken redovisas av Lundahl i SOSk 14 (s. 56) med uppslagsformen *Huvud i Putsen* och upplysningen »Kallas *Pussen*». Där anför en lång rad äldre belägg, bland dessa *Pwssenn* 1564, *Pussen* 1577, *Huffuedh i Pusenn* 1590, *Huffuid i Puszenn* 1601 och *Hufwud i Putzenn* 1685. *Putsen (Pussen)* är enligt Lundahl det ursprungliga namnet, innehållande fsv. *putz*, *pus* m. '(djup) brunn, brunn med smutsigt vatten, gyttjepuss'. Han tillägger: »Det redan 1590 betygade yngre namnet *Huvud i Pussen* innehåller väl ordet *huvud* i dess från fsv. kända användning som mansbinamn.»

I SOSk 13 (s. 51) möter vi *Huvudshemmet (Hufwudzhemmet* 1684) som gårdnamn i Daretorps socken, Västergötland. Om denna toponym framhåller Lundahl att dess förled näppeligen kan vara *huvud* i betydelsen 'utskjutande bergparti' med motiveringen att »något utskjutande parti, som kunde ha föranlett namnet, finns icke». Lundahls slutsats blir: »Troligen föreligger i stället gen. av samma ord i dess från fsv. kända användning som mansnamn.»

Det enda under mansnamnet *Hovudh* anförda belägget i SMP (h. 14 sp. 505) är *Jan Huffuidhson* 1491, avseende en faste i Vedens härad, Västergötland. Från Fröjeredss socken i Västergötland omtalas *Hufvudh i Kiesebo*dh (Kisebo) i jordeboken för Skaraborgs län 1660.¹ *Hovudh*, *Huvudh* eller någon motsvarande form har använts som tillnamn i fornsvenskan, forndanskan och fornvästnordiskan; se Hellquist (1912 s. 100), SMP (a.st.), DGP 2 (sp. 472 f.), Lind Bin. (sp. 170). Förleden i det skånska bynamnet *Huvudstorp* i Dagstorps socken är enligt Göran Hallberg (i SkO A 7 s. 37) troligen genitiv av tillnamnet *Hoveth* 'huvud'.

Edsvära socken gränsar till Larv och avståndet mellan Norra Vånga socken och Larv är ringa. I VH 1600:1 B finner vi i Edsvära *Gunne hufueson*² och i Vånga gäll och socken *Suen hufueson*³. Personnamnet *Huvud* har uppträtt också i samband med Valeberg i Larv. Älvsborgs lösen 1571 redovisar *Mans huuedsson i walberg*.⁴ Från Larv omtalas i VH 1599:17 inbyggaren *Huffued i walbergh*⁵ och i VH 1600:1 B sockenbon *Hufued i valb*.⁶

I betraktande av nu tillgängligt material håller jag för sannolikt att *Huvudsgården* i Valeberg återspeglar personnamnet *Huvud* och att belägget *Hufwud* 1715 åsyftar en

¹ Bild 265 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

² Bild 390 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

³ Bild 389 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

⁴ Bild 211 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

⁵ Bild 19 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

⁶ Bild 398 i nätåtergivningen av denna källa (SDHK).

person knuten till hemmanet. Att formen *Hufwud* 1715 uppträder utan efterföljande patronymikon kan rimligtvis bero på att mansnamnet *Huvud* varit ett mera markerat och mindre frekvent namn än t.ex. *Anders*, *Erik*, *Johan* och *Olof* och därför varit tillräckligt identifierande utan *-son*-namn. Jfr skrivningarna *Huffued i walbergh* 1599, *Hufued i valb*: 1600, *Huffuedh i Pusenn* 1590, *Huffuid i Puszenn* 1601, *Hufwud i Putzenn* 1685 och även *Hufvudh i Kiesebodh* 1600. Det är tänkbart att en med Västergötlands personnamnsskick mindre förtrogen skrivare 1715 inte uppfattat en förlagas *Huvud* utan patronymikon som antroponym.

Källor och litteratur

- Hellquist, Elof, 1912: Fornsvenska tillnamn. I: *Xenia Lideniana*. Festskrift tillägnad professor Evald Lidén på hans femtioårsdag den 3 oktober 1912. Stockholm. S. 84–115.
- Lindberg, Carl, 1960: Stadsnamnet Hudiksvall. Ett senmedeltida namn på en forntida hamn Hudvik. I: OUÅ. S. 35–52.
- Olsson, Ingemar, 1956: Några strand- och fiskeplatsnamn från Östergarn. I: OUÅ. S. 3–16.
- VH = Västergötlands handlingar i KA.
- Älvsborgs lösen 1571 i KA. (SE/RA/5116/12.)

Svante Strandberg

Snacketorp i Stora Malm

I en hembygdstidskrift behandlade jag för mer än trettio år sedan (1993 s. 4) kortfattat gårdnamnet *Snacketorp* i den sörmländska socknen Stora Malm utan att ge företräde åt något av de två tolkningsalternativ jag då anförde. I här föreliggande framställning med utökad beläggregredovisning och mycket mer annan dokumentation söker jag träffa ett val mellan de två alternativen.

Bebyggelsen *Snacketorp* i Stora Malm har anor från medeltiden. Äldre belägg för dess namn är bl.a. *Snaggatorp* 1487 27/1 Oppunda hdstg UUBp or. (DMS 2:5 s. 223), *Snakkatorp* (2 ggr) 1510 14/2 Linköping SRAp or., *Snakatorp* 1534 4/1 Djulö i vid. 1573 3/8 Stockholm Djulöp or., *snakatorp* 1535 OAUjb, *snakketorph* 1551 OAUjb, *snackkatorp* 1558 OAUjb, *Snacketårp* 1559 OAUjb, *Snacketorpp* MJJB 1588 f. 5 v. och *Snacktårp* 1677 LSA C 13:34. I OAU angivna uttal har alla *snack-* i förleden (G. Annell 1931, S. Strandberg 1968, DOR).

Liksom annorstädes i Götaland och Svealand är *-torp*-namn med personbetecknande förleder mångtaliga i Stora Malm; se Strandberg (1974 s. 67 f.), jfr t.ex. Pamp (1988 s. 44). Det är mycket sannolikt att socknens *Snacketorp* innehåller en antroponym och naturligt att i första hand låta valet stå mellan ett fsv. **Snagge* m. och ett fsv. **Snakke* m.

Fil. dr Lennart Ryman (2024) har meddelat att tillnamnet *Snack* (*Snak*) är välbelagt i SMPs, medan *Snacke* och *Snagge(e)* saknas där.

Utifrån *Snaggesta*, ett äldre namn på gården Forsnäs i Forssa socken, Sörmland (*j snaggestum* 1371 30/1 Österrekarne hdstg SRAp or., SD 10 s. 17), håller man i LB (s. 237) för möjligt att vi ägt ett fornsvenskt mansnamn **Snagge*. Nils Ödeen (1927–30 s. 245) räknar med ett sådant i det smäländska gårdnamnet *Snaggamåla*, Algutsboda socken. »Från början är det naturligtvis ett tillnamn, bildat till adj. fsv. *snagg*, isl. *snoggr* 'kort, korthårig' (sv. dial. *snagghårig*).» Jfr Lind Bin. (sp. 344 s.v. *Snaggi*: »Svaga formen av *snoggr* 'korthårig'.» och Lind (sp. 932: *Snaggi*, -a).

Ett mansbinamn **Snakke* kan naturligt förbindas med fsv. *snacka* 'snacka, prata; skämta', nysv. *snacka* 'prata' (om vilket SAOB S 7941). I fornsvenskan finns också appellativet *snakkare* m. 'pratmakare'. Jfr Hellquist (1912 s. 109) om binamnen *Pipra*, *Skrika* och Edlund (1987 s. 111 med litteraturhänvisningar) om bl.a. *Skvaldri*, översatt med 'den alltid talande'.

Snackatorpet är namnet på en mindre bebyggelse i Fryele socken, Småland (DOR). En Nils *Snack* var enligt uppgift (Ryman 2024) 1562 knuten till Fryele socken (SMPs).

Nämnas kan väl ändå att förleden i ett *Snarup* på Fyn enligt John Kousgård Sørensen (i DS 13 s. 100) kunde vara ett tillnamn **Snaki*, »dannet til vb. glda. *snaka*, oldn. *snaka* 'snage, luske omkring'; jfr DSt s. 264.

En under senmedeltiden eller i Vasatidens början inträdd omvandling *Snaggatorp* > **Snaggtorp* > *Snacktorp* > *Snacketorp* är mycket tänkbar. I *Snacka-/Snacke-* kan den andra vokalen vara återinförd i uttalslättnande syfte eller vara analogiskt betingad, tidigast kanske förekommande enbart i skrift. En sådan omvandling av *-torp*-namnet tycks mig ligga närmare till hands än den motsatta – *Snakkatorp* > *Snacktorp* > **Snaggtorp* > *Snaggetorp*. Uttalet *snack-* bör väl lättare ha kunnat föranleda en skriftform på *Snack-* än en skriftform på *Snagg-*. Mot den bakgrund jag nu sökt teckna vill jag sålunda ge ett visst företräde åt tolkningen av *Snacketorp* som 'Snagges nybygge', dock väl medveten om att ett enda nytillkommande äldre belägg kan tänkas visa åt annat håll.

Källor och litteratur

- Djulöp = pergamentsbrev i Stora Djulö gårdsarkiv, SRA.
- Edlund, Lars-Erik, 1987: Ånamn och binamn – en idéskiss kring ”friare” ord- och namnbildning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 109–149.
- Hellquist, Elof, 1912: Fornsvenska tillnamn. I: Xenia Lideniana. Festskrift tillägnad professor Evald Lidén på hans femtioårsdag den 3 oktober 1912. Stockholm. S. 84–115.
- MJJb 1588 = »Mauritz Jöranssons jordebok». (Ett register eller jordabook på alla dhe jordhe godtz, engher och vthjorder ... anno 1588 dhen 14 Martij.) (Handlingen nämner även vissa närliggande andra år.) Stora Djulö gårdsarkiv, SRA.
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
- Ryman, Lennart, 2024: e-brev 11.6.2024 från Lennart Ryman till Svante Strandberg om *Snack* och andra personnamn.
- Strandberg, Svante, 1974: Herrgårdsnamnet Pinntorp. I: OUÅ. S. 60–70.
- 1993: Personnamn i Stora Malms ortnamn. I: Katrineholms hembygdsförening. Årsskrift. S. 3–7.
- Ödeen, Nils, 1927–30: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning. Lund. (Namn och bygd. Bil. C.)

Svante Strandberg

Recensioner

David Boulton: Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence. 224 s. Oxford: Windgather Press 2023. ISBN 978-1-914427-25-1 (Paperback edition). ISBN 978-1-914427-26-8 (Digital edition).

Denna bok är en omarbetad version av en PhD-avhandling som David Boulton lade fram 2020 vid University of East Anglia (Norwich), handledld av landskapshistorikern prof. Tom Williamson. Boken och avhandlingen är en analys av bebyggelsen i East Anglia under vikingatid mot bakgrund av framför allt ortnamnens vittnesbörd, men med bidrag från grannämnen, såsom arkeologi, landskapshistoria och historia. Det är med andra ord en traditionell, toponymisk undersökning, en genre som tyvärr sett en tynande tillvaro i Sverige och Norden, men där vi i Storbritannien alltjämt ser nya, viktiga arbeten publiceras, till gagn för en nödvändig tvärvetenskaplig diskussion.

Författarens syfte med avhandlingen har varit att studera det mönster som ortnamnen uppvisar vad gäller den skandinaviska och skandinavisk-influerade bebyggelsen och den assimilation som ägt rum i olika faser, en analys satt i en geografisk och arkeologisk kontext.

Boulton har i sitt arbete med avhandlingen och sedermera boken tagit hjälp av för oss välbekanta namn, som Gillian Fellows-Jensen, Judith Jesch, Jane Carroll, Sam Newton, Jane Kershaw och Tom Pestel, flera verksamma vid det livaktiga Institute of Name-Studies vid universitetet i Nottingham.

Inledningsvis hävdar Boulton att den bitvis intensiva forskningen rörande skandinaviskinfluerade ortnamn i Yorkshire och East Midlands, framför allt av forskare som Kenneth Cameron och Gillian Fellows-Jensen, inte lett till ett liknande intresse för East Anglia, vilket skulle ha sin bakgrund i en mindre förekomst här av *bý-* och *thorp-*namn. Samtidigt förekommer i East Anglia en relativt sett högre andel av de s.k. »Grimston-hybrids», namn som har ett skandinaviskt(klingande) personnamn i förleden och en anglo-saxisk efterled *tūn*. Så kan vara fallet, men här saknar man en *hommage* för det grundläggande arbete som företogs av uppsalaforskarna Karl-Inge Sandred, och senare Bengt Lindström, särskilt i de två volymerna *The Place-Names of Norfolk* (English Place-Name Society), även om Boulton har en poäng då deras insatser primärt rörde Norfolk, medan övriga delar av East Anglia, och även Suffolk, har varit mer styvmoderligt behandlade inom toponymisk forskning.

Vi får oss till livs en kort men utmärkt historiografisk översikt över hur forskningen sett på den vikingatida skandinaviska bebyggelseetableringen i England, särskilt utifrån vad ortnamnen har att berätta. Med utgångspunkt i Frank Stenton, A. H. Smith och en äldre forskargenerations bild av situationen, passerar vi de revisionistiska (och behövliga) idéer som Peter Sawyer förfäktade på 1960-talet samt Kenneth Camerons och Gillian Fellows-Jensens mer intensiva toponymiska analyser, vilka särskilt resulterade i översiktliga namntypologiska kartor. Till sist når vi de senaste tre decenniernas omvärderingar, särskilt utifrån nya arkeologiska undersökningar (jfr

Dawn Hadley och Julian Richards), hos dagens forskare som Lesley Abrams, David Parsons och Ben Raffield, vilka menar att man hittills haft alltför förenklade analyser. De senare borrar sig hellre ned i lokala kontexter och ser en mer komplex och fragmentiserad bild.

Själva analysen i Boultons arbete består i först en översikt över vad de historiska källorna och arkeologin har att berätta om analysområdet under den aktuella perioden (ca 800–1050; kap. 2), därefter en redogörelse för hur de skandinaviska ortnamnen förhåller sig till de anglo-saxiska namnen och namnelementen (kap. 3), följd av två kapitel om enskilda ortnamnselement och hur dessa skall förklaras, *bý*-namnen (kap. 4) och *thorp*-namnen (kap. 5). I kap. 6 diskuteras skandinaviska ortnamn och ortnamnselement utöver *bý*- och *thorp*-namn, varefter hybrid-namn, särskilt »Grimston-hybrids», avhandlas (kap. 7). I kap. 8 diskuteras mera allmänt på vilket sätt skandinaverna influerat språket och kulturen samt det som i forskningen kommit att benämnas »secondary migration». Det avslutande kap. 9 utgör en sammanfattning av analyserna och diskussionen.

Här finns många och intressanta trådar att dra i. Vad gäller kap. 2 diskuteras exempelvis förhållandet mellan Anglia och Essex och det fördrag som Alfred och Guthrum slöt (omkr. 878–90), vilket drog upp gränsen mellan Wessex och Danelagen så att Essex kom att hamna i det viking-kontrollerade Anglia. Boulton refererar här positivt David Dumvilles förslag (i boken *Wessex and England from Alfred to Edgar – Essays on Political, Cultural, and Ecclesiastical Revival*, 1992, s. 20–23) att gränsen längst i öster bör förstås så att Essex formellt hörde till Wessex, varför gränsen bör tolkas annorlunda. Överlag ger detta kapitel en utmärkt och uppdaterad översikt och bild av *Stand-der-Forschung* vad gäller hur de historiska källorna skall förstås, dagens forskningsfront inom arkeologin osv. för East Anglias del.

I kap. 3 behandlas de två vanligaste anglo-saxiska namntyperna, *hām* och *tūn*, och här följer Boulton hur tidigare forskning har sett på dessa, nämligen att *hām* uppenbarligen varit det föredragna bebyggelsenamnelementet under ett äldre skede, före mitten av 700-talet, varefter det förlorar i betydelse i namngivningen; ett resultat som rimmar väl med hur vi ser på de uppenbart besläktade *hem-/heim*-namnen i Norden. Det bebyggelsebetecknande *tūn* förekommer allmänt i Norfolk och Suffolk, där det överträffar *hām* i antal, och det förekommer tämligen sällan i belägg före 800-talet, men desto oftare därefter. Med andra ord hör *tūn*-namnen till vikingatid i Anglia och deras förleder är av skiftande slag. Ibland möter namnen i form av hybrider med skandinaviska ord och namn i förleden. Huruvida de anglo-saxiska *tūn*-namnen är möjliga att se i ett sammanhang med de nordiska, särskilt svenska, *tuna*-namnen, är ännu en öppen fråga som tarvar en närmare granskning.

Boulton kommer här också in på ett spår, som har varit viktigt i särskilt svensk historia, nämligen splittrandet av tidigare huvudgårdar (*estates*) i mindre enheter. För Sveriges del har denna strukturomvandling identifierats och förklarats av särskilt Sigurd Rahmqvist, och då rör det sig om framförallt (nordisk) äldre medeltid, medan det som Boulton och andra diskuterar rör tidigare perioder, kanske 700-, 800- och 900-talen. Idén om splittrade *estates* går delvis tillbaka på en teori som lanserades av Glanville R. J. Jones och som han kallade för »multiple estates». Denna teori har på senare tid kritiserats kraftigt och till och med avfärdats; trots detta har andra forskare menat att här finns något som Glanville Jones har sett som är värt att beakta (se Paul S. Barnwell & Brian Roberts i *Britons, Saxons, and Scandinavians. The Historical Geography of Glanville R. J. Jones*, 2012).

Hur som helst, Boulton menar sig kunna identifiera uppsplittrade *estates*, resulterande i nya gårdar, vilka getts namn på *-tūn* och med en förled innehållande ett personnamn, som antas ha syftat på den som först brukade en viss gård, med andra ord en tolkning som ligger nära hur vi gärna ser på de nordiska *sta(d)*-namnen, deras förleder och hur de har kommit till.

Vad gäller analysen av *by*-namnen i kap. 4 specialgranskar Boulton de två hundarena East och West Flegg, ett område vars ortnamn särskilt studerats av Karl-Inge Sandred, varför Boulton här ofta, och med rätta, lutar sig mot Sandreds analyser och förklaringar. Vad gäller förlederna i dessa namn följer Boulton ett förslag av Fellows-Jensen, att namn med icke-antroponymiska förleder, som *ask* (*Ashby*), *stoc* (*Stokesby*) etc., tillhör ett äldre etableringsskede, gårdar som anlagts av deltagare från »the Great Viking Army» som grundade bosättningar här, medan namn med personnamnsförleder, som *Klyppr* (*Clippesby*), *Heimir* (*Hemsby*), *Hæring* (*Herringby*) osv., skulle representera ett senare skede, då tidigare gårdar splittrats upp i nya enheter.

Diskussionen om *thorp*-namnen i kap. 5 liknar den vi haft i nordisk onomastik. De bebyggelser som burit dessa namn har, som Boulton anger, generellt i Europa varit små, avhängiga gårdar med låg status. Namnen på *-thorp* i Anglia är antingen simplex (*Thorp*) eller har ofta ett personnamn som förled, som *Ali* (*Alethorp*), *Gunni* (*Gunthorp*), *Swen* (*Swainsthorpe*) osv., men även andra topografiska och adverbiala förleder förekommer, precis som i de nordiska motsvarigheterna. Vad gäller dessa namns genes lyfter Boulton en intressant fråga. Han konstaterar att den omorganisering av landskapet som skedde med »open-field»-systemet, vilket bl.a. möjliggjordes genom användandet av plog, även resulterade i att nya, små gårdar etablerades i mer perifera lägen, och det är dessa gårdar som namngavs med *thorp* (s. 46, 93). Detta är i samklang med hur jag har sett på genesen av de nordiska *torp*-namnen (S. Brink i Sveriges Nationalatlas 11, 1994, s. 134–143), nämligen att avhängiga landbogårdar (i Tyskland *dorf*, i anglo-saxiska England *thorp*, i Norden *þorp*) i ett initialt skede tillskapades under en huvudgård, vilket troligen påbörjades på 800- och 900-talen (sekundärt har förstås betydelsen hos *torp* vidgats till 'utflyttargård; nyetablering på utmark' o.d., betydelser vi senare möter i exempelvis landskapslagarna från 1200- och 1300-talen). Jag ser gärna expansionen av *torp/thorp/dorf*-namnen i ett gemensamt nordeuropeiskt sammanhang.

Men Boulton lyfter ytterligare en intressant fråga. Flera av *thorp*-bebyggelserna i Anglia har blivit sockennamn. Många av dessa socknar, menar han, troligen med rätta, har tillskapats genom att kringliggande bebyggelser sammanförts med en »outlying farm or secondary settlement» till en nyetablerad socken; med andra ord var bebyggelsen där sockenkyrkan uppfördes ingen central bebyggelse utan en perifer sådan, vilket då förklarar sockennamnet på *-thorp*. Vissa socknar som bär namn på *-thorp* passar dock inte in i det mönster Boulton ser, utan de, anser han, »represent a different and possibly earlier process of name-formation – perhaps before the **thorp** generic had come to be used» (s. 93). Här snuddar Boulton vid ett problem, som mig veterligen aldrig har lyfts i engelsk onomastisk forskning, nämligen möjligheten att vi haft ett »urgammalt» ord/namnelement *torp*, som återfinns i några rejält gamla namn, en möjlighet som antytts av Lars Hellberg i NoB 42 (1955) för Nordens del, eller snarare, som påvisats av Hellberg. Måhända vore en ny analys av de engelska *thorp*-namnen av intresse för att utröna om vi även där haft ett äldre skikt av *thorp*-namn.

I kap. 6, där övriga ortnamnselement presenteras och diskuteras, är det särskilt ett som tarvar några extra rader, nämligen *thwaite*. Ordet anses ha ägt en betydelse 'mark

där man röjt skogen; röjning', och ortnamnen på *-þveit* är bland de mest frekventa i England, särskilt i nordväst. Denna grundbetydelse anges alltså för *thwaite*-namn i bl.a. England, även i trakter som man kan anta inte varit besfogade när *thwaite*-gårdar etablerades. Med andra ord finns det anledning att fundera över ordets/elementets betydelse när det anlände till de brittiska öarna och Frankrike. Avsåg det verkligen 'avröjd skogsmark'? Antagligen får man se namntypen på liknande sätt som jag har antagit för exempelvis ortnamnselementet *vin*, som ju anses vara ett av de äldsta i Norden, med namn som simplex *Vin*, *Vinje* för den allra centralaste gården i centralbygder; här passar 'äng eller betesmark' synnerligen dåligt som betydelse. Jag har föreslagit att vi här måste räkna med en semantisk utveckling över tid (men rejält gammal) till 'gård, bebyggelse' (S. Brink i Norna-rapporter 37, 1988, s. 74–75). Kanske måste vi anta något liknande för *thwaite*-namnen.

Till sist diskuterar Boulton (kap. 8) en möjlig modell av hur etableringen av skandinavisk bebyggelse ägt rum i England under vikingatid. Han uppställer en förtjänstfull teori om olika vågor av migration (invasion), om hur vi kan se olika faser av primär och sekundär bebyggelse och om hur skandinaverna i olika grad assimileras in i det anglo-saxiska samhället. Men han betonar också, något som t.ex. Ben Raffield, liksom Lesley Abrams, David Parsons, Dawn Hadley, Julian Richards m.fl. har framhållit, nämligen ett tämligen fragmentiserat Danelagen, som kräver mer av lokala mikroanalyser för att kunna förstås.

David Boultons fina bok är ett viktigt arbete rörande vår förståelse av skandinaviska ortnamn i East Anglia och ett synnerligen välkommet bidrag till en »traditionell» ortnamnsanalys, under beaktande av historisk, geografisk och arkeologisk forskning, som sätter namnen i en bebyggelsehistoriskt relevant kontext. Vi skulle framgent även för Nordens del – särskilt under ständig efterfrågan av vår kunskap och våra toponymiska resultat från våra granndiscipliner – vara betjänta av liknande forskning och publikationer.

Stefan Brink

Gårdar och arrenden. Jämtlands och Härjedalens bygsellängder 1601–1645. Utgivna av Georg Hansson & Olof Holm; med ortsregister utarbetat av Karl Göran Eriksson. Östersund: Jämtlands läns fornskriftsällskap och Riksarkivet i Östersund 2023. 306 s. (Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap 17.) ISBN 978-91-987044-5-7.

I boken *Polemic Against Printing* från 1470 debatterar den italienske benediktinmunk Filippon de Strata emot boktryckarkonsten och till försvar för den skrivande handen och pennan. Då var det långt ifrån självklart att allmänheten skulle få tillgång till svårtillgängliga texter. Idag, över 550 år senare, kan vi enkelt beställa fram, fotografera och låta artificiell intelligens tolka handskrivna dokument. En ny revolution för tillgång till handskrifter pågår.

Jämtlands läns fornskriftsällskap, som står bakom denna volym, har varit pionjärer inom AI-assisterad transkribering av handskrifter. De ger också ut böcker om källor

till Jämtlands läns historia. Denna volym är nummer 17 i serien och innehåller 247 sidor med transkriptioner från räkenskaper om avgifter som kallades *bygsel*. Dessutom återges i bilagor 64 bygselbrev och andra dokument som beskriver hur fogdar upptog bygsel från bönder.

»Bygsel» avsåg rätten att inneha en gård genom arrendeavtal, där den som tillträdde gården betalade en avgift. Forskningen om extraskatter och särskilda avgifter är begränsad, vilket gör det introducerande kapitlet i volymen, »Om bygsellängderna som historisk källa» (31 s.), av Olof Holm särskilt intressant.

Målsättningen, enligt Holm, är att återge alla bygsellängder från 1601–1645 för Jämtland och Härjedalen. Detta arbete har resulterat i information om bygsel för över 2 100 gårdar i Jämtland och 9 gårdar i Härjedalen. De flesta byarnas namn har kunnat lokaliseras till sina respektive socknar och presenteras i ett register av Karl Göran Eriksson. För de tidigaste åren saknas dock uppgifter; de äldsta uppgifterna är från 1604–1605. Merparten av uppgifterna hör samman med Kalmarkriget 1613, då den dansk-norska staten, som straff för att jämtarna ansågs stödja svenskarna, konfiskerade många gårdar i Jämtland. Denna händelse står i fokus, medan Härjedalen, där inga gårdar drogs in efter kriget, knappt berörs.

Den främsta arkivkällan är de räkenskaper och handlingar som överlämnades från norska Riksarkivet år 1900 till svenska Riksarkivet (SE/RA/5141), samt liknande räkenskaper från Trondheims län i norska Riksarkivet. Holm noterar att den norska termen *bygsel* har sin motsvarighet i det svenska *städsel*, men dess bakgrund inom norsk och svensk rättstradition utforskas inte närmare.

Holm kunde ha refererat till Halvard Bjørkviks artikel om bygsel i Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid. Där nämns att bygsel kan beläggas i Norge från medeltiden och redovisas i kronans räkenskaper senast från 1560-talet. Kontrakten kunde förnyas vart tredje år, vilket innebar en ny, mindre avgift. Även senare forskning tar upp ämnet. I Jan Brunius arkivguide Vasatidens samhälle (2010) konstateras att bygsel förekommer i kronans räkenskaper för Jämtland, Härjedalen och Bohuslän under den dansk-norska förvaltningen före 1645. I både Norge och Sverige redovisades dessa avgifter tillsammans med bland annat böter (sakfall, saköre) och var en så kallad oviss ränta till kronan, där summan varierade från år till år. Principen att ta ut avgifter vid upprättandet av arrendeavtal gällde inte bara kronan utan även privata jordägare och kyrkan. I Mats Widgrens bok Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300–1750 kopplas bygselrätten och åsättesrätten i Norge till en kameral aspekt av att hålla samman gårdarna och motverka splittring bland delägare. Bygsel var alltså en väletablerad och spridd företeelse, och inte något särskilt för Jämtland eller för konfiskerade gårdar. Holm tar upp flera av dessa aspekter, men ger ingen samlad bild av forskningsläget.

De uppgifter om bygsel som redovisas i denna volym verkar avse så kallade första-gångsbygsel, vilken betalades i samband med att avtalen ingicks. Holm påpekar att en tredjeårsbygsel infördes år 1613 för jämtarnas frändömda jord, men det framgår inte om sådana uppgifter också finns med i materialet. En fråga som Holm ställer är hur hårt jämtarna drabbades ekonomiskt av de nya villkoren. Det påpekas att bygselavgiften blev en extrakostnad utöver de ordinarie skatterna och tiondet, och att avgiftens storlek varierade betydligt mellan olika gårdar och ökade med tiden. För en gård med 2 tunnor jord i årligt utsäde kunde bygselavgiften under tidigt 1600-tal uppgå till mellan 3 och 8 daler, för att från 1640-talet öka till mellan 8 och 10 daler. Liknande nivåer nämns av Bjørkvik. Holm drar slutsatsen att det blev ekonomiskt mer betungande att

bruka kronojord än att äga jorden, men hur mycket detta påverkade de jämtländska böndernas välbefinnande analyseras inte vidare.

En annan aspekt Holm lyfter fram är att bygselrätten kunde fungera som en handelsvara. Änklingar och änkor kunde överlåta arrendet till nya brukare, vanligtvis en son eller nära anhörig, och vid sådana överlåtelser kunde den som innehade bygselrätten ta ut betydande avgifter. Ett av Holms exempel är från en dombok från 1647 där den nya arrendatorn hade betalat 31 daler till den tidigare innehavaren och dennes hustru för bygselrätten.

Att volymen, förutom räkenskaperna, även återger bygselbrev från olika gårdsarkiv ger fler insikter. Brevens var böndernas bevis på rätten att bruka en viss gård. Genom att jämföra dateringarna i bygselbrevens med uppgifterna i längderna, noterar Holm att avgifterna i vissa fall krävdes in samma dag som avtalen skrevs, medan de i andra fall betalades månader eller till och med år efteråt. Holm ser flera möjliga orsaker, såsom betalningssvårigheter, bönder som förhållade betalningen, fogdar som glömde eller inte hunnit kräva in avgiften, eller att fogdarna eventuellt behöll pengarna för egen del. Han lyfter också, i likhet med Björkvik, fram att fogdarna ofta tvingade bönderna att ge dem gåvor i pengar eller natura utöver den fastställda avgiften.

Omkring 60 uppgifter rör så kallade *avradsland*, som enligt Holm syftade på avstyckade delar av kronans allmänningar, något som var specifikt för Jämtland. Bygselavgifterna i räkenskaperna före 1613 avser nästan uteslutande avradsland. Från senare år finns det fler uppgifter i bygselbrevens. Holm menar övertygande att avtalen för avradsland, liksom för fiskevatten, sannolikt upprättades av länsherrarna under deras visitationsresor och inte av fogdarna. Ödegårdar (ödesbölen) behandlas däremot inte, trots att de förekommer frekvent i materialet under beteckningar som *ängeslett* och *slottegods*. Inte heller omnämns att man kunde betala bygsel för en andel av en gård (parter), vilket i en del fall sannolikt också avsåg ödegårdar.

En annan obesvarad fråga är hur bygselavgifterna fastställdes. I räkenskaperna redovisas avgifterna tillsammans med uppgifter om utsäde, angivet i tunnor säd. Mängden utsäde verkar alltså ha varit en normerande faktor för avgiftens storlek, men inte den enda. En gård med två tunnor utsäde kunde till exempel betala 3 daler, medan en lika stor gård i samma socken under samma räkenskapsår kunde betala dubbelt så mycket. Därför är det troligt att även ängsmarkens storlek och andra resurser spelade in.

För att föra analysen vidare skulle Holm ha behövt inkludera ytterligare källmaterial. Betydelsen av ängsmarken och förekomsten av obrukad åker eller *lågdoor* framgår tydligt i kartmaterial från ca 1640 över byar i Näs och Hackås socknar (Geometrisk jordebok V1, Riksarkivet). Två exempel: (1) Byn Bledäng i Näs redovisas i räkenskaperna för 1619–1621 som två gårdar med utsäde på 3 respektive 1,5 tunna säd. De betalade 9 respektive 5 daler. På den ca 20 år senare kartan är båda gårdarna lika stora med sammanlagt 10,3 tunnland åker, fördelat i tre större och tre mindre gårdar, därtill ett gårde helt avsett för äng och lägda (V1:90). Det framgår inte hur stor del av jorden som årligen brukas, men höskörden anges till 30 lass totalt. (2) Ödegården Bleka i samma socken nämns i räkenskaperna i denna volym för åren 1628–1629, där det noteras att en bonde betalade bygsel om 6 daler för att återuppta jorden till 2 tunnor säd (gården benämns 1643–1644 som *Bleka engeslätt*). På den senare kartan framgår att gården hade varit i bruk i 17 år, med två tredjedelar brukade av en åbo, medan den återstående delen användes som svedjemark under en annan gård (V1:91). Den brukade åkermarken uppskattas till 1,7 tunnland för åbon, och byns totala åkeryta summeras till 18,3

tunnland, både brukad och obrukad. Höskörden dominerar, med en årlig avkastning på 48 lass.

I en volym som samlar så många uppgifter om gårdar, bygselavgifter och utsädesmängder hade man kunnat förvänta sig en djupare analys av vad som döljer sig bakom alla siffror. Det är troligt att utsädesuppgifterna i bygsellängderna snarare är schabloner än resultat av faktiska uppmätningar. Holm tar upp att »tunnor säd» bör förstås som 'tunnland', där hälften av åkern besås medan den andra hälften ligger i träda. Detta är dock inte entydigt, eftersom det fastställda ytmåttet för ett tunnland, motsvarande 14 000 kvadratalnar, blev norm först efter lantmätarnas instruktion från 1634. Det hade varit på sin plats att nämna något om odlingssystemen i Jämtland under denna period. Antalet gården och hur stor del av åkern som årligen uppodlades varierade mellan byar och bygder, vilket hängde samman med nyttjandet av lägdor och den stora betydelsen av ängsmark.

Detta kan ha betydelse för en av Holms viktigaste slutsatser, nämligen att kronans andel av jorden i Jämtland efter 1613 ökade från cirka 4 % till 69 %. Holm utgår från jordeböckerna år 1615 och 1617. I den senare sammanställs antalet tunnor i privat ägo, medan den tidigare redovisar hur mycket bönderna som arrendatorer betalade i land-skyld. Holm kan mycket väl ha rätt i sin slutsats, förutsatt att uppgifterna är jämförbara. Det är dock viktigt att påpeka att förhållandena i byarna var mer varierade än vad de kamerala, likriktade redovisningarna visar.

Räkenskaperna och breven i denna volym är fyllda med detaljer om bönder, familjer, gårdar, byar, jord och avgifter, som noggrant och förtjänstfullt har sammanställts. Holms inledande kapitel, som även inkluderar annat källmaterial, hade förtjänat en mer omfattande behandling, kanske i form av en egen volym. Som Holm påpekar var konfiskeringen av de jämtländska gårdarna en unik händelse i nordisk historia, även om den blev kortvarig eftersom jämtarna återfick sin jord när landskapet blev svenskt 1645.

Avslutningsvis är det förvånande att Jämtlands läns fornskriftsällskap, som utgiva, inte valt att publicera källutgåvan som digital text, särskilt med tanke på att räkenskaperna i svenska Riksarkivet redan är mikrofilmade och tillgängliga som digitala bilder. Fornskrifsällskapet har varit en pionjär i användningen av artificiell intelligens för att tillgängliggöra 1600-talets domböcker. Det omfattande arbete som lagts ned på att transkribera handlingarna i denna volym skulle, om de publicerades digitalt, kunna förbättra existerande AI-modeller och därigenom underlätta tolkning och öka tillgängligheten för liknande brev och räkenskaper.

Olof Karsvall

History, Landscape, and Language in the Northern Isles and Caithness. 'A'm grippit dis land'. A Gedenkschrift for Doreen Waugh. Edited by Ryan Foster & Christian Cooijmans. 196 pp. Turnhout: Brepols 2023. (The North Atlantic World, vol. 6.) ISBN 978-2-503-60013-0. ISBN 978-2-503-60014-7 (e-print).

This collection of essays is a homage to the Scottish place name scholar Dr Doreen Waugh (1944–2015). As we learn in the introductory chapter, Doreen not only contrib-

uted to our understanding of the Scottish past through numerous articles and editorial work; a Shetlander, she was also instrumental in initiating two major projects concerning Shetland's linguistic heritage: the Shetland Place Names Project, and Shetland forWirds, to promote the local dialect. The latter is reflected in the use of poems by Christine de Luca introducing the three sections of the book, Place and Purpose, Texts and Traditions, and Cultural Crossroads. The following comments will focus on the contributions in the book related to linguistics and only briefly on the other topics.

Barbara Crawford considers the nature of the *hirð* in Orkney from its beginning as a retinue of warriors developing into a council for leaders. The hirdmen continued as agents of the crown in the tributary territories long after they disappeared in Norway, and Crawford can document a meeting of hirdmen in Orkney as late as 1438–39.

Michael Jones analyses how awareness of the Old Norse legal institutions, known as 'udal law', is kept alive in fiction and poetry in Shetland and Orkney, from the translation of the sagas, via Walter Scott on to modern writers like George Mackay Brown and the contemporary authors Margaret Elphinstone and Gregor Lamb.

How is tanning done in treeless Faroes? asks Steffen Stummann Hansen in an elegant chapter where he shows that the use of the plant Common Tormentil as a replacement for tree bark to treat fishing nets came to the Faroes from Shetland during the early colonisation of the islands.

Eileen Brooke-Freeman writes about the Shetlandic teacher and land surveyor A.D. Mathewson (1799–1887). Brooke-Freeman paints a fascinating picture of life in rural Shetland. Quoting from Mathewson's own meticulous records she provides an account of a man in constant debt and short of time. Importantly, among Mathewson's many passions were map making and recording place names.

Judith Jesch's contribution concerns Shetland's runic inscriptions, which – in the context of the abundant Norse place names – she describes as 'a rather sorry bunch'. Five of the seven inscriptions come from just two sites, and their function is limited to memorial purposes. Evaluating the Shetlandic evidence in the light of what has been found in Orkney and the Faroe Islands, Jesch concludes that the scattered material in the three northern archipelagos does not represent a continuous local tradition. Rather, the model that seems to fit is 'occasional infusions of runology' by recent incomers, most likely from Norway. Illustrated most clearly in the Maeshowe graffiti in Orkney, the general picture supports the working of the diaspora – as Jesch has convincingly argued for elsewhere – namely that the Scandinavian settlements abroad maintained good connections with the homeland and with other areas settled in the Viking Age.

Willie Waugh investigates the place name *Cleikhimin*, which is found several places in Scotland and Northern England, most famously naming the broch in Lerwick. Eliminating a Celtic or Scandinavian origin for the name, Waugh argues convincingly for a Scots/English etymology based on *cleek*, v., 'to seize', mostly referring to land brought into use c. 1690–1850.

As well as being co-editor to the volume, Ryan Foster (who sadly and prematurely passed away in the spring of 2024) contributes with a chapter on the place name elements *sætr* and *ærgi* in Shetland and the Faroe Islands, investigating the complementary distribution pattern of the two terms in the two neighbouring archipelagos. The element *sætr* (including the indistinguishable *setr*) is found in c. 150 names in Shetland where there are only four *ærgi*-names. By comparison, in the Faroes there are 21 *ærgi*-names and only a handful of uncertain *sætr*-names. While *sætr/setr* is the usual term for a shieling in Norway, *ærgi* is a loan into Old Norse from either the Scottish Gaelic

àirigh or Irish *áirge*, both with meanings covering ‘summer grazing’. Foster argues convincingly that the explanation for this variance is the origin of the settlers. While the settlement of Shetland occurred straight from Norway, the Faroes saw a migration of people from the Hebrides and/or Ireland. The latter were from a Norse milieu who had encountered the Gaelic language and culture and who had adopted the term *ærgi*. Foster finds corroboration for this hypothesis in the strikingly different genetic composition of the two island groups. While the heritage DNA of Shetland shows an almost equal proportion of male and female lineage from Scandinavia, those of the Faroese population suggest that 87% of the male Y-chromosomes and only 17% of the female mtDNA is of Scandinavian origin. Foster argues that this divergence suggests that the Faroes were settled by male Scandinavians who had brought wives or female slaves with them from Britain or Ireland – along with the term *ærgi*.

Jacob King explores a topic that Doreen Waugh herself was the first to investigate, namely the interaction between Norse and Gaelic in Caithness, seen through the lens of place names. King aims to examine the relative chronology between the two languages by focusing his view on the Gaelic generic element *achadh* ‘farm’. Doreen Waugh’s finding was that the Norse settlers established themselves on the best and most fertile land, Gaelic moving in later either through population displacement or through language shift, at which stage Gaelic generics – mainly *achadh* – were added to the then lexically-opaque place names of Norse origin. With population growth new farms with Gaelic names were set up in less fertile areas. In short, King can confirm Waugh’s hypothesis. After briefly discussing a few linguistic points, the author analyses the names in a geographical context and shows that the names of Norse origin overall are located on better agricultural land than the more marginal Gaelic names, broadly supporting the hypothesis that the Norse names with the epexegetic *achadh* are the earlier. King does an admirable job when analysing the names. In an appendix he presents the 89 names considered, divided into purely Gaelic names, names of Norse origin and uncertain names. The stages of Gaelic replacement of Norse in onomastic material has been studied by several other scholars, and King could have pointed to similar findings in the Hebrides and the Scottish west coast littoral. Still, his study is most useful as a detailed and focused investigation.

The book is carefully edited, and the errors are few. On p. 71 we read: ‘the settlement of Shetland being undertaken by primary migration (male and female) straight from an insular Scandinavian context’. This must be wrong, as the argument is based on a settlement straight from a mainland Scandinavian context. Also, it is unfortunate that the map on p. 35 is not in colour. The black and white map does not show the distribution of the various types of names with the element *achadh* as it claims to do.

In short, this handsome volume is a fitting tribute to Doreen Waugh’s contribution to Scottish onomastics and culture.

Arne Kruse

Namn och gränser. Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021. Redigerad av Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson. 255 s. Uppsala: NORNA-förlaget 2023. (NORNA-rapporter 100.) ISBN 978-91-7276-101-8. <https://www.norna.org/sites/default/files/rapporter/NORNA100.pdf>

Kongressvolymen *Namn och gränser* består av 14 artiklar som presenterades under den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen 2021. Kongressen arrangerades av Helsingfors universitet i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finland, Institutet för de inhemska språken och Södertörns högskola. Bidragen speglar kongressens tema *gränser* och belyser hur sådana kan tolkas på olika sätt. Namn associeras vanligtvis med geografiska och politiska gränser, men även gränsdragning mellan olika namnkategorier hanteras i volymen.

Katharina Leibring inleder med ett bidrag som handlar om just hur namn rör sig mellan olika kategorier. Hon bygger vidare på Thorsten Anderssons tidigare kartläggning och visar att namnkategorier verkar vara mer flytande idag. Exempelvis har det blivit vanligare att djurnamn (zoonym) används som personnamn (antroponym), vilket kan kopplas till husdjurens ökade status i samhället. Leibring väcker frågan om det är meningsfullt att dela in namn i olika kategorier. Hon argumenterar för att en indelning kan vara praktisk men att gränserna ofta är mer suddiga än klara. Acceptansen för vad som betraktas som ett förnamn har också ökat, vilket bland annat kan förklaras av myndigheters liberalare hållning och ett mångspråkigt Sverige, där olika traditioner kring namn förekommer.

Katrine Kehlet Bechsgaard följer upp med en artikel om hur könsrelaterade namn-traditioner i Danmark börjar förändras. Hon konstaterar att gränsen mellan traditionella flick- och pojknamn fortfarande finns, men att nyskapade namn uppvisar större flexibilitet. Det har också blivit vanligare att män tar sina fruars efternamn. Trots dessa förändringar kvarstår strukturer i språket, samhället och lagstiftningen som upprätthåller könsbestämda namngivningar. Även Kendra Willson diskuterar namngivning utifrån kön, men på isländskt område. Hon diskuterar förändringar som uppstått efter att det infördes ett tredje grammatiskt suffix, *-bur*, som ett alternativ till *-son* och *-dóttir* för personer som inte identifierar sig som man eller kvinna. Denna utveckling speglar en rörelse bort från att bevara ett kulturarv mot att främja större individuell frihet i namnval och identitetsuttryck.

Emilia Aldrin presenterar en enkätstudie där hon undersöker vilka faktorer som påverkar människors uppfattning om olika förnamns etnicitet. Hennes studie visar att personliga erfarenheter av namnbärare spelar större roll än namnets struktur eller hur länge namnet funnits i landet.

Två artiklar handlar om tillnamn i äldre tid. Lennart Ryman fokuserar på gränsen mellan förnamn och tillnamn i ordboksprojektet Sveriges medeltida personnamn (SMP). Han konstaterar att det tycks ha funnits ett förnamnsonomastikon som man normalt rörde sig inom och att majoriteten av beläggen därför utan problem kan indelas i förnamn och tillnamn. Han betonar dock att studien enbart gäller skriftligt material och att gränsen mellan kategorierna kan ha varit mindre skarp i den muntliga praxisen. Birger Mård undersöker mönster i hur fornsvenska binamn som relaterar till kroppsdelar bildas. Hans analys visar att de främsta faktorerna för att ett binamn ska ha använts frekvent är att namngivningsgrunden är vanligt förekommande, att kropps-

delen är visuellt framträdande och att namnbildningen inte får vara alltför specifik. I Mårds material är *Skalle* det i särklass vanligaste binamnet.

Några artiklar i volymen beskriver hur digitala verktyg kan användas inom namnforskningen. Här vill jag särskilt lyfta fram Peder Gammeltofts artikel som belyser de teoretiska utmaningar som finns med att presentera ortnamn digitalt. Ofta refererar ett ortnamn till flera olika platser. Författaren exemplifierar det med namnet *Frøya* som är namnet på en norsk ö, men också namnet på ett av samhällena på ön. En annan aspekt är att man vill kunna relatera namnformer som *Finskot* och *Finnskutt* till varandra. Gammeltoft introducerar vad han kallar en *unik stedsnavneudtryksidentifikator* för att bättre länka samman olika varianter av namnformer mellan olika dataset. Han betonar vikten av att ortnamnsdatabaser är konsekvent uppbyggda och att rätt namn pekar på rätt lokalitet. Ytterligare en vinst med metoden är att det blir enklare att standardisera ortnamn och att risken för datadubbling minskar. Ett annat bidrag som handlar om digitala resurser är presentationen av Dansk Navneleksikon. Birgit Eggert och Bo Nissen Knudsen redogör för detta pågående projekt där syftet är att kombinera namnstatistik med ett namnlexikon för att kartlägga ursprung, utveckling och användning av förnamn i Danmark. Navneleksikonet finns tillgängligt digitalt på ordnet.dk/dnl/ och innehåller i dagsläget ca 3 000 förnamn.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen beskriver i sin artikel hur fort namngavs under den dansk-norska kolonialtiden. Många fort fick sina namn efter kungligheter. Förklaringen är troligen att de genom att på det viset hedra kungligheterna fick det ekonomiska och militära stöd som de var beroende av.

Några bidrag i volymen behandlar s.k. övriga namn. Unni Leino skriver om relationen mellan heraldiska vapen och släktnamn. Vanligtvis har vapnen analyserats som bildliga tecken som bara är motiverade av namnets semantiska innehåll, men Leino anser att sambandet mellan vapen och släktnamn kan jämföras med hur namn översätts mellan olika språk. Dag Orseth skriver om namn på travhästar. Till skillnad från husdjursnamn används travhästars namn inte för att kommunicera *med* hästen, utan *om* hästen. Det finns ingen logisk koppling mellan namnet och själva travhästen. Däremot finns det regler att förhålla sig till vid namngivningen. Det finns praktiska begränsningar för hur långt ett namn får vara för att passa in i travprogrammet. Namnet måste också vara unikt, eftersom annars två hästar med samma namn kunde komma att tävla emot varandra.

I artikeln *Är produktnamn verkligen namn?* diskuterar Linnea Gustafsson gränsen för vad som kategoriseras som ett namn. Utgångspunkten är att produktnamn befinner sig på gränsen mellan *proprier* och *appellativ*. Det finns en stor variation där ett produktnamn kan bestå av såväl ett enstaka ord som av en hel nominalfras. Dessutom kan grammatiska artiklar förekomma, som i meningen *Jag vill ha en Tiptop*. Gustafsson föreslår en dubbel tillhörighet i stället för en skarp gräns mellan *proprier* och *appellativ* för att bättre inkludera produktnamn. I en annan artikel i volymen har Gustafsson tillsammans med Emilia Aldrin genomfört en pilotstudie med metoden *eye tracking* för att undersöka hur namn uppfattas i reklamtexter. Genom att digitalt registrera och analysera ögonrörelser kan de studera hur mottagare uppfattar namn som ingår i en reklamtext.

Volymen avslutas med Therese Lindström Tiedemanns artikel om egennamn i läromedel för andraspråksinläring. Tiedemann menar att talare undermedvetet identifierar morfologiska gränser i egennamn och att egennamn är så pass frekventa i kursböcker att det finns goda möjligheter för inlärare att lära sig nya ord genom namnen.

Ett sammansatt ortnamn som *Tyskland* kan hjelpe inlärarna att förstå innebörden av orden *tysk* och *land*.

Sammanfattningsvis visar volymen på ett brett spektrum av frågor kring namn och gränser, där både traditionella och moderna perspektiv möts och nya insikter presenteras.

Lena Wenner

Ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren. Hans liv och verk. Red. Carl Frängsmyr. 479 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2023. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 166. Skrifter utgivna med anledning av Kungl. Gustav Adolfs Akademiens hundraårsjubileum 2032, 1.) ISBN 978-91-87403-48-4.

På Kungl. Gustav Adolfs Akademiens högtidssammanträde 2006 fikk undertegnede en fin pris «ur Jöran Sahlgrens prisfond». Jeg syntes det var særlig stas å få pris nettopp fra det prisfondet, ettersom akademiet var grunnlagt av Jöran Sahlgren i 1932.

I 2032 kan dermed KGAA feire sitt 100-årsjubileum, og forberedelsene til festen er alt i gang. Som seg hør og bør, er det grunnleggeren som er hovedperson og blir portrettert i den gedigne første jubileumsboka som akademiet har gitt ut i en ny skriftserie i anledning av det kommende 100-årsjubileet. Skift nr. 1 i serien er samtidig nr. 166 i akademiets veletablerte *Acta*-serie.

Den boka som blir anmeldt her, har sitt opphav i et «Minnessymposium om Jöran Sahlgren» 30. august 2022 i Uppsala. Idéhistorikeren Carl Frängsmyr har etter symposiet redigert de forskjellige bidraga sammen til et storslagent og over 2 kg tungt bokverk. Flere av artiklene i boka er betydelig utvida i forhold til foredraget på symposiet, og det er også lagt til bidrag som ikke blei framført på minnessymposiet. Den faglige og personlige svært interessante brevvekslinga mellom Sahlgren og hans lærer Adolf Noreen mellom 1906 og 1925 er også lagt til sist i boka, presentert og med kommentarer av Carl Frängsmyr.

Jöran Sahlgren var født i Aspö i Södermanland og vokste opp i Skagershult i Närke. Han var student i Uppsala, og det var der Adolf Noreen, professor i nordiske språk, fikk han til å begynne med navnegransking. Han disputerte 1912 på avhandlinga *Skagershults sockens naturnamn*. Året etter grunnla han tidsskriftet *Namn och bygd*, som han så redigerte i hele 56 år, like til 1968. 1912–16 var han dosent i Uppsala, fra 1916 i Lund, der han arbeida med og for SAOB. 1920 var han med og grunnla Vetenskaps-societeten, et akademi for humanistisk, samfunnsvitenskapelig og teologisk forskning for yngre dosenter. Sahlgren blei en drivende kraft i Kungl. Ortnamnskommittén, noe som førte til sjefsstilling i Svenska ortnamnsarkivet, som 1928 var etablert i Uppsala. Han blei professor i Lund 1929, men fikk så et personlig professorat i navneforskning i Uppsala 1930.

I Uppsala fikk Sahlgren en helt dominerende posisjon blant de humanistiske profes-sorene, og han brukte si stilling og sin makt, av og til nokså hensynsløst, til å fremme de interesser han mente ville tjene universitetet og fakultetet best. I det mest omfat-

tende bidraget i boka, Carl Frängsmyrs glimrende biografiske oversikt over Sahlgrens liv og virke («Jöran Sahlgren som disiplinbyggare i professorsväldet»), legges det ikke noe skjul på at Sahlgren i tillegg til å være en framstående navnegransker, en vitenskapelig entreprenør antakeligvis uten sidestykke i svensk humaniora, en stimulerende lærer og veileder, sine venners venn – også var en stridbar person, til tider envis og egenrådig og sjølbevisst over alle grenser. Frängsmyr får på en framifrå måte vist Sahlgrens mange sterke sider, men også de som tiltaler oss mindre, han legger ikke fingrene imellom når han forteller om Sahlgrens aktivitet for å oppnå det han vil på fakultetet. Likevel, at Jöran Sahlgren var en gigant i det akademiske liv ikke bare i Uppsala, men i Sverige, kommer tydelig fram.

Sahlgren var professor og dermed sjef i ei annen tid enn vår, og Frängsmyr bruker da også begrepet «professorsväldet» i tittelen på sin ypperlige biografidel i boka. Mot slutten uttrykker han imidlertid noe for egen regning om vår tids professorer, som neppe alle vil kunne samstemme i. Professorvældet i Sahlgrens tid blei avvikla fra 1950-tallet og utover. I dag kan en universitetslærer i fast stilling søke og etter bedømmelse få opprykk til professor. I vår tid, skriver Frängsmyr (s. 154), «har titeln professor reducerats till en rent titulär upphöjelse för universitetslektorer». Et slikt utsagn vil nok enkelte lesere si seg enig i, men langt fra alle. En universitetslærer som på grunn av sin forskning er blitt kjent professorkompetent av en sakkynndig komite, vil – må vi kunne gå ut fra – være en *faglig autoritet* på samme måte som i tidligere tider, og på et klart annet vitenskapelig kompetansenivå enn det vi forventer av en universitetslektor. Men sjef, evt. diktator, blir ikke en professor automatisk i dag, og det er nå som det skal være, vil vel de fleste mene, og sikkert Frängsmyr også.

I 1932 blei Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (KGAA) etablert med Sahlgren som grunnlegger, noe som altså motiverer utgivelsen av dette flotte bokverket. Sahlgren var sekretær i KGAA fra starten 1932 og helt til 1965. Når han visstnok skal ha sagt: «L' Académie, c'est moi», var det dermed ikke uten en viss rett. Akademiet hadde i hans sekretærtid utvikla seg til å bli det kraftsenteret for sentrale humanistiske vitenskaper som det seinere har fortsatt å være.

Viktig var også den utadretta virksomheten Sahlgren drev, universitetets såkalt tredje oppgave. Er det noe alle navnegranskere kan glede seg over, så er det folkelig støtte. Folk er interesserte i navn. De vil vite hvorfor et sted heter det det gjør, hva et navn «egentlig» betyr. I boka får vi mange eksempler på hvor hyppig Sahlgren blei intervjuet av media, hvor interesserte folk var i hans utlegninger, om de mange radioforedrag han holdt, og hvor høy status det var på hans tid å være ekspert nettopp på navn. Uten at han publiserte noen vitenskapelige arbeid om personnavn, var han også svært aktiv i samtida med en aksjon for å fremme svenskklingende etternavn. Han gav ut boka *Svensk namnbok* (1940), og mange bytta navn i løpet av denne aksjonen.

Sahlgren var altså navnegransker på sin hals. I forskninga bygde han strengt på realia. Det var viktig å gjøre bruk av resultater fra andre vitenskaper, f.eks. arkeologi, geografi og geologi. Han var motstander av skrivebordsteorier og mente en måtte ut og se plassen med egne øyne. Da kunne en forsker sjøl se det som en gang – langt, langt tilbake i tida – lå til grunn for navngivinga. «Jöran Sahlgren tänker som en stenålders-människa», sa en kollega om han.

Etter forord ved nåværende preses i KGAA, Lars-Erik Edlund (s. 7–9) og redaktørens biografiartikkel (s. 11–161), som egentlig er ei bok i boka, følger bidrag som går mer i dybden på Sahlgrens viktigste forsknings- og aktivitetsområder. Lars-Erik Edlund skriver således om «Jöran Sahlgrens tidiga vetenskapliga gärning – filo-

logi, textforskning, utgivning» (s. 163–191), Eva Nyman om «Jöran Sahlgren som ortnamnsforskare» (s. 193–213), Bengt af Klintberg om «Sagorna, sägnerna och Jöran Sahlgren» (s. 215–227), nåværende vise-preses i KGAA, Iréne Flygare, om «Jöran Sahlgren och Kungl. Gustav Adolfs Akademien» (s. 229–265), Katharina Leibring om «Jöran Sahlgren och personnamnen» (s. 267–305). Etterkommere bidrar med minner om en morfar og farfar: Sven Sahlgren Grützmeier: «Morfar och hans familj – några minnen» (s. 307–313), og Anne Sahlgren: «Minnen av min farfar Jöran Sahlgren» (315–317). Et spesielt bidrag utgjør en interessant samtale mellom Katharina Leibring, Staffan Nyström og Svante Strandberg: «Spridda minnen och spår. Ett samtal om Jöran Sahlgren och hans eftermäle» (s. 319–329). Det siste bidraget er, som alt nevnt, brevvekslinga mellom Noreen og Sahlgren ved bokas redaktør, Carl Frängsmyr (s. 331–417). Boka er rikt og flott illustrert, og bokbunaden er eksepsjonelt fin. Et informativt personregister vil glede mange lesere.

Sahlgren var iherdig som forsker, fagmann og ikke minst formidler av navn, men av og til så heftig at det blei litt for pågående og anmassende på omgivelsene. Om det forteller en herlig anekdote, som gjengis på side 18 (note 16). Sahlgren var i 1906 på navneekspedisjon i Dalsland. Han bodde på prestegården mens han arbeida med oppskrivning av navn. Så iherdig var han, at han av og til meldte avbud til middagen. Ved bordet takka da presten Gud for maten med dette tillegget: «Ock tack för att vi fick äta den utan att behöva undra varför [sjöen] Iväg heter Iväg.»

I 2032 skal KGAA feire sine første 100 år. Det er gledelig at akademiets ledelse har begynt jubileumsfeiringa allerede nå, og med et så flott Skrift nr. 1 i en jubileumsserie som vi håper vil bringe andre like interessante og verdifulle skrifter som nr. 1 er blitt.

Ernst Håkon Jahr

Placing Place Names in Norwegian Archaeology. Current Discussions and Future Perspectives. Sofie Laurine Albris (ed.). 189 s. Bergen: University of Bergen 2023. (UBAS – University of Bergen Archaeological Series 14.) ISBN 978-82-8436-006-5 (tryck), ISBN 978-82-8436-007-2 (online).

Initiativet till boken kommer från arkeologen Sofie Laurine Albris vid det danska Nationalmuseet, vars projekt *ArcNames* – med medel från European Union Horizon 2020 research and innovation programme, förlagt till Universitetet i Bergen – bland annat syftade till att återuppväcka de tvärvetenskapliga diskussionerna mellan arkeologi och onomastik i Norge. För precis som i andra skandinaviska länder finns få tjänster i ortnamnsforskning vid norska universitet samtidigt som bebyggelsearkeologin i landet är på stark frammarsch, mycket på grund av stora exploateringsundersökningar i samband med olika infrastrukturella projekt. Dessa arkeologiska landvinningar har givit en ny och fördjupad kunskap om bebyggelsehistoria och landskapsutveckling med ett ökat behov av dialog mellan disciplinerna. Förutsättningarna är också goda när det gäller att överblicka ortnamnsmaterialen genom att arkivmaterialen i Norge har samlats i Språksamlingen vid Universitetet i Bergen. Som ett led i att öka samarbetet arrangerade Sofie Laurine Albris år 2020 ett tvärvetenskapligt seminarium med fokus

på järnålderns namnlandskap i Norge. Boken är, med några tillägg, i huvudsak uppbyggd av bidrag från de forskare som medverkade där: totalt två namnforskare från Universitetet i Bergen respektive Uppsala universitet och sex arkeologer verksamma vid olika norska universitetsmuseer.

Inledningsvis ger redaktören Albris, tillsammans med namnforskaren Krister Vasshus, en forskningshistorisk bakgrund och diskuterar de teoretiska utmaningar man står inför när det gäller att kombinera disciplinerna ortnamnsforskning och arkeologi, vilka utgår från så olika typer av källmaterial.

När de norska språksamlingarna flyttades från Universitetet i Oslo till det i Bergen överfördes även den digitala versionen av Oluf Ryghs berömda verk *Norske Gaardnavne*, samtidigt som den georefererades. Arbetet har inneburit att ungefär två tredjedelar av de historiska gårdarnas exakta lokalisering har kunnat anges, förutom i Finnmark. Sammantaget har detta gjort det möjligt att visualisera olika ortnamns och ortnamnstypers spridning och jämföra dem med exempelvis arkeologiska kontexter eller naturgeografiska förhållanden. Peder Gammeltoft redogör i sitt bidrag för potentialen i den nya portalen digitala *Norske Gaardnavne* (<https://toponymi.spraksamlingane.no>) som lanserades hösten 2021, dess möjligheter och begränsningar. Läsarna ges »smakprov» på vad den kan användas till genom olika kartor som visar spridningen av de vanligaste ortnamnstyperna i Norge. När de 38 000 gårdnamn som finns förtecknade i *Norske Gaardnavne* före 1730 markeras framträder förtätningar av bebyggelsen på en översiktlig nivå och de gamla centralbygderna vid Oslofjorden, sjön Mjøsa, i Agder, på Vestlandet och i Trøndelag. Intressant är också att se utbredningen av klassiska ortnamnstyper från järnåldern som *-heim*, *-vin* och *-ing*, där inte minst utbredningen av ortnamn på *-ing* överraskar, visserligen till antalet färre än de andra grupperna, men med en spridning från Oslofjorden upp till Lofoten. Gammeltoft väcker också frågan varför olika namntyper ges skilda dateringar i de olika skandinaviska länderna, och besvarar den själv med att de nya digitala verktygen öppnar möjligheter för överregionala studier, som korsar nationsgränserna.

Att Geir Grønnesbys artikel kommer direkt efter den ovanstående är ingen tillfällighet. Hans analysområde är Trøndelag, där han menar att territorialiseringen och de historiska gårdarna uppträder först under yngre järnålder, perioden 550–1050 e. Kr. Innan dess var boplatserna i landskapet icke-stationära och gav därmed inte upphov till regelrätta bebyggelsenamn, även om äldre järnåldersnamn på platser senare kan ha blivit bebyggelsenamn. Grønnesbys resultat, att gårdnamnen bara kan användas som en källa för bebyggelsehistoria från år 600 då stabila bosättningar med egendomsrätt etablerades som strukturerande princip, liknar de resonemang som Lars-Erik Gjerpe har fört vad gäller egendomsrätt och bebyggelseutveckling i Østfold. Här får framtida storskaliga arkeologiska exploateringsundersökningar utvisa om de mönster som man funnit håller eller kommer att utmanas.

I bidraget om plurala *-tuna*-namn i Norge visar Per Vikstrand hur viktigt det är att just korsa riksgränserna för en fördjupad förståelse. Av de sju studerade namnen som innehåller *tuna* är det särskilt det elitära *Tune* i Østfold som står fram. Miljön liknar och kan ha inspirerats av centralplats-nomenklaturen för de svenska *tuna*-miljöerna; detsamma gäller *Tune* på Själland och *Tuna* på ön Ven. Dessa platser har troligen varit förbundna i nätverk, där man överförde idéer kring sådant som ritualer, krigföring, jordbruk och samhällsorganisation, menar han.

Birgit Maixner fäster uppmärksamheten på två centrala platser med större gravhögar från järnåldern med strategisk placering vid kusten i norra Trøndelag, ett område

vars arkeologi i ringa grad har uppmärksammats. Där finns bland annat Herlaugshaugen, en av Norges största gravhögar från järnåldern. Ortnamn som *Sal*, som kan ha syftat på en högrest hall, liksom namn som innehåller sjömilitära företeelser som *naust* 'båthus', kult- och tingsfunktioner visas sammanfalla med arkeologiska fynd och företeelser som större gravhögar och kokgropar (tillredning av mat för många, exempelvis vid sammankomster). Även om centralplatser i västra Skandinavien uppvisar andra drag än i exempelvis östra, bekräftar studien att ortnamnen är en nödvändig och väsentlig del i analyserna av centralplatser i Norge.

Dragställen, ed, var strategiska punkter, där båtar och gods drogs över land, och viktiga att kontrollera. Håkon Reiersen och Christopher Fredrik Kvæstad belyser i sitt bidrag dragstället *Haraldseid*, en plats som uppfattats som en inre »bakdörr» för Avaldsnes, den rika centralplatsen och kungsgårdsmiljön vid Karmsundet på Vestlandet. Med hjälp av arkeologiskt källmaterial visar de att bebyggelsen knuten till dragstället tycks ha etablerats under romersk järnålder. Undersökta hjulspår och stenslagda vägar, liksom en grav, är direkta spår från äldre järnålder på själva dragstället, och resta stenar markerar en landningsplats för båtar. Förmodligen hette platsen då *Eid*. Under vikingatid blev miljön strategiskt viktig i Harald Hårfagers rike, då den kan ha fått sitt nuvarande namn. Den övergick i kunglig ägo under medeltiden och leden/dragstället var i bruk ännu in i historisk tid. Även äldre muntliga traditioner om kung Harald Hårfager, knutna till smånamn längs leden och draget, diskuteras.

Skeid är det ortnamn som i norska sammanhang anses utvisa samlingsplatser från järnålder och medeltid, där man ägnat sig åt hingsthetsningar och hästkapplöpningar och som diskuteras i Kjetil Loftsgardens bidrag. En tredjedel av de norska *skeid*-namnen förekommer inom två kilometer från en medeltida kyrka. De knyter an till ortnamn som innehåller *hov*, *leik* och *ting*. Men namn innehållande *skeid* förekommer även i utmarken och fjällen. *Skeid*-platserna var informellt organiserade, sammankomsterna ägde rum under kort tid och följaktligen har de i ringa grad givit arkeologiska fynd. Med tanke på diskussionerna om *skeid*-namnen i Sverige, vore det intressant att vidga de geografiska perspektiven för att förstå om det funnits faktiska skillnader i traditionerna kring denna sorts sammankomster i Skandinavien.

De samiska ortnamnen, som oftast traderats enbart muntligt, avspeglar kulturella och sociala förhållanden liksom samhällets ekonomiska grunder. »Norskifieringen» från slutet av 1800-talet och hundra år framåt gjorde att de samiska ortnamnen gradvis »försvann» och aldrig etablerades i officiella dokument eller på kartor hos myndigheterna. Numer omfattas såväl norska som kvänska och samiska ortnamn av lagen om ortnamn, Lov om stadnamn, från år 1990. Artikeln av Dikka Storm visar det mödosamma arbetet med att uppteckna och återskapa samiska ortnamn utifrån ett lokalt exempel – *Stuorgieddi* – på ön Innasuolo i södra Troms. Här speglar ortnamnen också privilegierna, kontrollen och makten i landskapet.

Sammantaget kan boken varmt rekommenderas. Den ger en god blandning av olika perspektiv på arkeologi och ortnamn, belyser möjligheter och svårigheter med de olika källmaterialen, liksom kulturella skillnader mellan olika landsändar och levnadsformer, och sist men inte minst hur väsentligt samarbetet mellan disciplinerna är för att fördjupa förståelsen kring kulturlandskapet och dess utveckling.

Torun Zachrisson

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 5. Färs Härad. Av *Mathias Strandberg*. 389 s. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen 2023. ISBN 978-91-86959-95-1.

I dette bind af Skånes ortnamn (SkO) behandles bebyggelsesnavnene i Färs härad. Serien er planlagt til 23 bind, ét for hvert herred i Skåne, som er nummereret i alfabetisk rækkefølge efter herredsnavnet. Det nye bind er således nummer fem i serien, men det attende udkomne bind. Der resterer endnu fem af de planlagte bind. Bogens form afspejler for materialets disponering den kendte form fra seriens tidligere bind. Det er en form som i sine hovedtræk kendes fra mange lignende udgivelser både i Sverige og andre steder.

Bogen indledes med et engelsk abstract med keywords og et kortfattet forord. Efter en forkortelsesliste og en liste over kilder og litteratur følger en ganske omfattende indledning som går fra side 25 til 84 hvilket svarer til ca. 15 % af hele bogens sidetal (60 sider af i alt 389). Efter indledningen findes bogens egentlige omdrejningspunkt: de leksikografiske behandlinger af stednavne i Färs härad. Til sidst findes et stednavneregister og et efterledsregister, det sidste desværre uden sidehenvisninger. Dette er praksis i SkO-serien, men det kunne have gjort det lettere for læseren hvis man ikke skulle slå navnene op igen i stednavneregisteret for at finde ud af hvor de er behandlet i bogen.

Den leksikografiske del af bogen er opstillet efter de kendte principper fra de tidligere bind i serien. En lille ændring som er ret betydelig for læsevenligheden, er at der i de tredelte belægskataloger er indført oplysningerne »Belägg från danska tiden«, »Svenska jordeboksbelägg« og »Övriga belägg«. Det gør belægsserierne umiddelbart tilgængelige i modsætning til de tidligere bind i serien hvor adskillelsen mellem de forskellige typer belæg alene er markeret med en tankestreg, hvilket er for subtilt for den ikke-hyppige anvender af SkO. De enkelte navne i leksikondelen er behandlet grundigt og demonstrerer forfatterens solide kendskab til det skånske landskab og til skånsk dialekt såvel som de nordiske fornsprog.

Som nævnt ovenfor er bogen forsynet med en lang indledning på i alt 60 sider fordelt på 14 gode og informative sider om bogens indretning, materialevalg m.v., og de resterende handler om landskabshistorie, den lokale dialekt og ikke mindre end 34 sider med bebyggelseshistorie set gennem herredets stednavne. Kun to af de foregående bind i serien har haft indledninger om landskab og bebyggelseshistorie, de resterende 15 udgivne bind har ingen indledning, kun et kort forord og oftest en forklaring af landsmålsalfabetet på inderpermen samt andre mindre forklaringer om bindets indretning. De to foregående bind med indledninger er begge udgivet af Berit Sandnes. Bind 6 om Gälds härad har 11 sider indledning hvoraf 9 handler om landskab og bebyggelseshistorie, mens bind 21 om Vllands härad har 19 sider indledning hvoraf 17 handler om landskab og bebyggelseshistorie. Spørgsmålet er dog om en sådan bebyggelseshistorie faktisk hører hjemme i en udgivelse som SkO. Det er gjort mange gange før i andre tilsvarende nordiske udgivelser, men der er jo tale om leksikografiske værker som forklarer stednavnene enkeltvis i et bestemt, afgrænset område. Når man sammenholder navnene for det afgrænsede område et bind dækker, giver det et lidt afskåret billede af bebyggelseshistorien. Ingen af de navnetyper som gennemgås i indledningen, er særlige for Färs härad, og behandlingen er derfor underligt løsrevet fra den større sammenhæng, også selvom der refereres til det omkringliggende landskab.

Dertil kommer at sådan en samlet bebyggelseshistorisk beskrivelse ud fra områdets stednavne bygger på en række videnskabelige metoder som slet ikke berøres i bogen. Det gælder for eksempel dateringerne af de enkelte navnetyper og argumenterne for at bebyggelsers størrelse kan sige noget om deres alder. Disse forhold berøres overhoved ikke i indledningen – hvilket heller ikke er tilfældet i indledningerne i bind 6 og 21. Hvis man ikke ønsker at bruge plads til sådanne ting, bør der i det mindste være en henvisning til litteratur som behandler problemstillingerne. Ønsker man at beskrive herredets bebyggelseshistorie kunne det efter min mening bedre finde sted i en anden udgivelse som også giver plads til metodiske og teoretiske overvejelser. Anmelderen her deltager i den nuværende redaktion af Danmarks Stednavne (DS), og vi har helt undladt bebyggelseshistoriske kapitler hvilket viderefører praksis fra Bent Jørgensens udgivelser i serien gennem en længere årrække (se J.G.G. Jakobsens DS 1: Samsøs Stednavne – 100 år efter i bogen Danmarks Stednavne 100 år, red. af J.G.G. Jakobsen under medvirken af B. Eggert, 2022, s. 33).

Forfatteren har sat en grænse ved at kun navne som er repræsenteret af mindst fem beleg, er medtaget i bogen (s. 26). Der nævnes ingen kronologiske begrænsninger i den sammenhæng, og uden et meget tæt kendskab til områdets stednavneoverlevering, kan man blive bekymret for om en del ældre navne er blevet udeladt på grund af denne praksis. Årsagen til afgrænsningen forklares som en måde at undgå alt for mange meget unge navne som kun optræder i bestemte kilder fra 1900-tallet, og derved spare tid i udgivelsesarbejdet. Men man kunne nemt have beholdt alle bebyggelsesnavne som er overleveret før et bestemt tidssnit, og have nøjes med at undgå sjældent overleverede unge bebyggelsesnavne. Det er tilfældigheder som afgør om ældre bebyggelsesnavne har fundet vej til middelalderlige kilder, men hverken navnene eller navnebærerne har nødvendigvis været ubetydelige bare fordi de ikke er nævnt fem gange. Det er nødvendigt med afgrænsninger i et arbejde som det foreliggende, men afgrænsningerne bør efter min mening favorisere de ældre navne – og de er ikke altid velbelagte i kilderne – frem for yngre navne som optræder i nyere tid hvor kildesituationen er anderledes dækkende.

Bogen er velvalgt dedikeret til mindet om Göran Hallberg (1939–2019) som var forfatter til ikke mindre end 6 bind i serien og tillige medforfatter til yderligere et bind. Ingen andre har udgivet så mange bind i serien. Kvaliteten af SkO 5 er høj, man har været tro mod seriens tidligere bind, men er ikke bange for nyskabelser. Det lover godt for fremtiden og seriens resterende fem bind. Jeg håber at forfatteren allerede er i gang med det næste bind, og holder han sig ved roret, så kan han lige præcis komme op på siden af Hallberg med 6 bind i alt – det håber jeg!

Birgit Eggert

Författarna i denna årgång

Stefan Brink, professor, Scandinavian Studies, Dept. of Anglo-Saxon,
Norse and Celtic, University of Cambridge.
sb2322@cam.ac.uk

Birgit Eggert, ph.d., lektor, Arkiv for Navneforskning, Institut for Nordiske
Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
beggert@hum.ku.dk

Staffan Fridell, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala
universitet.
staffrid@yahoo.com

Ernst Håkon Jahr, professor em., Institutt for nordisk og mediefag,
Universitetet i Agder.
ernsthakon.jahr@uia.no

Olof Karsvall, fil. dr, forskningsledare, Riksarkivet.
olof.karsvall@riksarkivet.se

Arne Kruse, Professorial Research Fellow, Scandinavian Studies, Department
of European Literatures and Languages, University of Edinburgh.
Arne.Kruse@ed.ac.uk

Magnus Källström, docent, forskare, Riksantikvarieämbetet, Stockholm/
Visby.
magnus.kallstrom@raa.se

Staffan Nyström, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala
universitet.
staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Lennart Ryman, fil. dr, forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och
forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.
lennart.ryman@isof.se

Mathias Strandberg, docent, forskningsarkivarie, Institutet för språk och
folkminnen, Göteborg.
mathias.strandberg@isof.se

Svante Strandberg, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala
universitet.
svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor em., Institutt for kultur- og språkvitenskap,
Universitetet i Stavanger.
inge.saerheim@uis.no

Lena Wenner, fil. dr, forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen.

lena.wenner@isof.se

Henrik Williams, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

henrik.williams@nordiska.uu.se

Torun Zachrisson, docent i arkeologi, forskningschef vid Stiftelsen Upplandsmuseet, Uppsala.

torun.zachrisson@upplandsmuseet.se

Förkortningar

ANF	= Arkiv för nordisk filologi	FRA	= Riksarkivet, Helsingfors
APhS	= Acta philologica Scandinavica	Fv	= Fornvännen
AS	= Anthroponymica Suecana	G	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAA	gd	= gård
bek	= beskrivning till ekonomisk karta	GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	glk	= geologisk karta
BNF	= Beiträge zur Namenforschung	Gn	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	GR	= Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
BØ	= Bustadnavn i Østfold	GR3	= Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, samlingar, Isof	GsR	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
DAL	= Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, samlingar, Isof	hd	= härad
DAUM	= Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, samlingar, Isof	hgd	= herrgård
db	= dombok	Isof	= Institutet för språk och folkminnen
DD	= Diplomatarium Danicum	jb	= jordebok
DDal	= Diplomatarium Dalecarlicum	JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	jr	= jordregister
DGP	= Danmarks gamle Personnavne	KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
DI	= Diplomatarium Islandicum	kb	= kyrkbok
DMS	= Det medeltida Sverige	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
DN	= Diplomatarium Norvegicum	KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
DOR	= Digitala ortnamnsregistret, Isof (https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names)	KrA	= Krigsarkivet (i SRA), Arninge (Täby)
DR	= Danmarks Runeindskrifter	l.	= län
DRA	= Rigsarkivet, København	LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
DRap	= pergamentsbrev i DRA	Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden (1905–15)
DRApp	= pappersbrev i DRA	Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
DRB	= Danmarks Riges Breve		
DS	= Danmarks Stednavne		
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)		
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)		
DSÅ Suppl.	= B. Jørgensen, DSÅ Plus. Supplement til Danske sø- og ånavne (2022)		
ek	= ekonomisk karta		
FMU	= Finlands medeltidsurkunder		

Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)	OSDs	= Ordbok över Sveriges dialekter, samlingar, Isof, Uppsala
LMA	= Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)	OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnsalten i UNT
LSA	= Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)	OUÅ	= Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift
LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stifts-biblioteket	RAÄ	= Riksantikvarieämbetet, Stock-holm/Visby
LSBp	= pergamentsbrev i LSB	RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
LUB	= Lunds universitetsbibliotek	Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.isof.se) (2004)	RGA	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
Min karta	= Lantmäteriets e-karttjänst (minkarta.lantmateriet.se)	SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
ml	= mantalslängd	SaoS	= Saga och sed
MM	= Maal og minne	SAS	= Studia anthroponymica Scandi-navica
NAU	= Namnarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SD	= Svenskt diplomatarium, SRA
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne	SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
NEn	= Nationalencyklopedin	SDHK	= Svenskt diplomatariums huvud-kartotek, SRA
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne	SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning	Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)	Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer	skg	= skeppslag
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer	SkO	= Skånes ortnamn
NK	= Nordisk kultur	SMP	= Sveriges medeltida personnamn
NN	= Namn og nemne	SMPs	= SMP, samlingar, Isof, Uppsala
NO	= Norsk ordbok	SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
NoB	= Namn och bygd	SmR	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (3. utg., 2013)	sn	= socken
NRA	= Riksarkivet, Oslo	SNF	= Studier i nordisk filologi
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamns-lexikon (5 rev. utg., 2007)	SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)	SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
NäR	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)	SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
OAU	= Ortnamnssamlingar i Uppsala, Isof	SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA	SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
ODS	= Ordbog over det danske Sprog		
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län		
or.	= original		

SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	SöR	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	tg	= tingslag
SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)	tl	= tiondelängd
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län	u.d.	= utan datum
SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län	ULMA	= Uppsala landsmålsarkiv, samlingar, Isof
SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län	u.o.	= utan ort
SOV _m	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län	UR	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
SOV _n	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
SOÅ	= Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift	UUB _p	= pergamentsbrev i UUB
SOÄ	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län	UUB _{pp}	= pappersbrev i UUB
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län	u.å.	= utan år
SRA	= Riksarkivet, Stockholm/Arninge (Täby)	VgR	= Västergötlands runinskrifter (SRI 5)
SRA _p	= pergamentsbrev i SRA	vid.	= vidimation
SRA _{pp}	= pappersbrev i SRA	VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
SRI	= Sveriges runinskrifter	VrR	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
SRP	= Svenska riks-arkivets pergamentsbrev	VsR	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv	ÖgR	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
		ÖIR	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
		ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

Ortnamnsregister till årgångarna 111 (2023)–112 (2024)

Förkortningar: Af = Afrika, As = Asien, bibl. = bibliskt namn, D = Danmark, Eu = Europa, F = Finland, fikt. = fiktivt namn, Fr = Frankrike, Fär = Färöarna, Grö = Grönland, I = Island, Ind = Indien, N = Norge, Ne = Nederländerna, R = Ryssland, Sch = Schweiz, St = Storbritannien, T = Tyskland, USA = Förenta staterna. Utan beteckning = Sverige (eller Norden). * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (ð), e, f, g, ʒ, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, q, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ, ö). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Asiaat Grö 111:145, Abokobi Ghana 111:149, Academy Gletscher Grö 111:153, achadh St 112:115, *Achadh an Aoil, Achadh a' Phlastair St 111:179, Ackis 111:197, ager D 111:26, Aggaån 111:163, Aghnahal 111:115, Agundaydh, Agunnaryd 112:90 ff., Áilegasjohka N 111:53, Ailu N 111:51, 54, Ájladdé, Ájluokta N 111:53, Akademiska sjukhuset 111:197, akr 111:26, 50, -akr 111:50, al, -al 111:43 ff., *al 111:17, 27, 43 ff., 46, Albo härad 112:24 f., Alden N 112:53, Aldi N 112:54, Aldra N 112:53, Al(e)smark 112:24, Alethorp St 112:109, Allgunnen 112:90, Alluitsup Paa Grö 111:146, Als D 111:183, Alstein N 112: 53 ff., Alva Myrdals Gata 111:195, Amaralich Fiord, Amaralik Grö 111:149, Amerloq Grö 111:148, *angr N 111:36, An t-Eilean Fada St 111:177, 180, Arkholme St 111:128 f., Ashby St 112:109, Asmopabopahult 112:87, Astrid Lindgrens Terrass 111:195, Augustaborg Ghana 111:146, *Avgundaydh, *Avgunde, *Avlgunde 112:90, Ayne-som St 111:128.

Ba 111:9, Baals-Revier, Baalsrevier Grö 111:144, 147, Bad Godesberg T 111:184, Báhcavuoтна N 111:25, Baile an Truiseil St 111:180, *Baldrsnes N 111:36, Ballantrushal St 111:180, Balleshol N 111:26, Ballsfjorden N 111:25, 34, Ballsnes N 111:25 f., Balsnes N 111:19, 25, 34, 36, Bals-Revier, Bal's River Grö 111:144, Bara härad 112:23, Barbro Alvings Gata 111:195, bard, barde 111:98 f., *Bardh 111:101, bardh 111:98 ff., *bardhe 111:98 f., *Bardhsø 111:101, *Bardhvik 111:102, barð 111:98, *Barkn 112:28, Barkna hærarþ 112:27 f., Barne härad 112:27, Barra Glom, Barraglom St 111:180, Basevuodi N 111:52, bassi 111:52, Batalden N 112:53, Bedehusstemmen N 111:174, Beirgho St 111:180, Bera N 111:76, Berg 111:5, 8, -berg 111:198, Berga 111:5, Bergar 111:5 ff., Berge 111:5, Bergene N 111:6, Berger 111:5, Berget 111:10, Bersetno N 111:75, 82, Bessa N 111:76, Bethlehem USA 111:146, Bibiase Ghana 111:149, Bildsøe Nunatakker Grö 111:153, Binna N 111:76, Birgitta Trotzigs Torg 111:195, Bium 112:99, Biärklunda 112:99, Bjäre härad 112:24, Bjättebo 112:100, Bjättlunda 112:99 f., Bjørheimsbygda N 111:175, Björkaån 112:29, Bleka, Bleka engeslätt 112:110, Blikrabygda N 111:175, -boda 112:20, Bodhahult, Bohult 112:87, Bollesager D 111:26, *Bolma N 112:17, Bolmaryd 112:17, Bolmen 112:15 ff., Bolmset, Bolmunes N 112:17, -bólstaðr N 111:52, Borgeby 112:39, Borraiseadar St 111:181, Bostorpaån 111:163, Bràigh na h-Aoidhe, Branahuie St 111:180, Bredåker 111:50, Brielsche haven Grö 111:144, Brottrop D 111:183, Bruddestad 111:183, Brunnby 111:198, Brúvin 111:9 f., Bryn 111:8 ff., Bråstein N 112:53, Bräkne härad 112:27, Bröttorp 111:183, Bullerbytorget 111:195, *Bulmar, *Bulmiön 112:17, bý St 112:107, -by 112:39, bygd 111:173, Bykebäcken 111:163, *Bylma, *Bylmorydh 112:17, Byxelkrok 111:198, Byåker 111:50, bål 111:96 ff., Bålarna 111:94, 102, Bålberget 111:96, 98, Båle 111:93 ff., Bålen 111:99, Båle(s)berg(et) 111:98, Bålle 111:93 ff., Bålleberget, Västra, Östra 111:96 ff., Bålleholmen, Bålleudden 111:102, Bålleviken 111:96, 102, Bålock 111:93 ff., 117, Bålsholmen 111:98, 102, Bålsjön 111:99 ff., Bålslandet 111:102, Bålsta 111:99, Bålsudden, Bålsvallen, Bålsviken 111:102, Bålsön 111:99 ff., Båraryd, bård 111:99, Bås 111:9, Båven 111:62, Båling 111:95, Bålinge 111:99, Børaunen N 112:51.

Callanis, Callanish St 111:179, Cape Christian Grö 111:144, Cape Farewell Grö 111:143, 145 f., Carlsberg Fjord Grö 111:153, Charlotte Amalie USA 111:146, 154, Christiansborg Ghana 111:146, Christianshåb Grö 111:145, 147, Christiansted USA 111:146, 154, Cleikhimin St 112:114, Clip-pesby St 112:109, Crosabost, Crossbost St 111:181, Croston St 111:132.

Dal 111:9, -dal 112:28, Dalen 111:10, Dammark-, Danmark- 112:100, Dapra, Dapra härad 112:24, Daprahærath 112:24 ff., Datmark- 112:100, Davis Strait Grö 111:143, Delfsche haven Grö 111:144, Disko Grö 111:146, Diskobugt Grö 111:146, 154, Donau Eu 112:30, dorf T 112:109, Dùn Èistean St 111:178, Dunsjö 111:65, Dyna, Dyná Eu 112:30.

Ed 111:8, Eda 111:5, ed(e) 111:107, Egedesminde Grö 111:145, Eide 111:5, Eidet 111:10, Eið 111:5, 8, 112:122, Eiðar 111:5 ff., *Eiðsstein St 111:179, eiki, eke 111:24, Elda, Eldelvi N 111:78, Elmtaryd 112:90, Enhälga 111:51, Enighed USA 111:146, Erdalselvi N 111:79, Essen N 111:187, Evighedsfjord Grö 111:146, Eyin helga N 111:51, Eyvind Johnsons Gata 111:195.

*Far 112:31 ff., 41, *Far D 112:31 f., Fara 112:30 ff., *Fara 112:31 ff., 41, Faraa N 112:31, Farabäck, Farabäckshus(et), Farabäcksvad 112:31, *Farandi D 112:33, Far(e)bæk D 112:31, Farendløse D 112:33, *Farjar 112:40 f., Farlängen 112:32, *Farö, *Farön- 112:32, 40 f., Farris, Farup, Nørre, Sønder D 112:31, Fedje N 112:55 f., *Feð, Feðjar N 112:55, *Feðjarsteinn N 112:55 f., Feisteinen N 112:47, 53, 55 f., Feren N 112:41, *Figg, Figgja, *Figgjarsteinn, Figgjasanden, Figgjo N 112:55, Finli, Finlierne N 111:20, Fiskefjord, Fiskernæs Grö 111:146, Fjellbygda N 111:172, 175, Fjelna, Fjølunir N 112:41, Flakeberg 112:11, Fljugande, Flugandefossen, Flugandegrovi N 111:78, Flyinge 112:39, For N 112:31, *For N 112:41, Fora N 112:31, 41, Forneselva N 112:31, Forra N 112:31, 41, Forsynet Ghana 111:146, Foss 111:8 f., Fossen 111:10, *Føð N 112:55, Fø N 112:31, 41, *Frän, *Fräna 112:29 f., Frea 111:27, 32, 43 f., Frederiksdal D 111:147, Frederiksdal Grö 111:145, 147, Frederikshåb Grö 111:145, Frederiksnagore Ind 111:149, Frederiksted USA 111:146, 154, Fredsberg 111:24, *Friðgarðaaker, *Friðgærð(ar)akr 111:33, Friel 111:27 f., 44, Friggeråker 111:32 f., *Friggiarhof 111:33, Frobisher Strait Grö 111:143, *Fröst(a) 112:24, Frosta 112:24 f., Frosta härad 112:24 ff., Frydendal D 111:146, Frydenlund Ghana 111:146, Frye 111:27, *Fryggja, (af) fryggiosætre N 111:33, Fränninge 112:30, Frøberg N 111:29, 31, Frøbjerg D 111:28, (af) frøhofue N 111:32, Frøihov N 111:27, Frøisa, Frøisaaker, Frøise, Frøisen N 111:24, Frøjel 111:27, Frøland N 111:31, Frölunda 111:28, Frølande D 111:28, Frønes N 111:25, 32, Frøsaaker N 111:24, Frøseke 111:24, Frøset N 111:24, 32, Frøshov N 111:24, Frøslunda 111:24, Frøstland 111:25, 47, Frøsvi 111:20, 24, Frøsaaker 111:24, Frösön 111:21, 23, 25, Frösön F 111:19, 25, Frötuna 111:27, 30, 32, Frövi 112:89, Frøyhov N 111:27 f., *Frøviual 111:43, Frøyland N 111:28, 31, Frøyenes N 111:30, 32, Frøyse N 111:24, Frøyset N 111:30, Frøysåk N 111:24, Fyn D 111:8, Fynske Alper Grö 111:153, *Fær 112:41 ff., Färlet, Färletstufworne 112:27, 43, *Færr 112:41, Färs härad 112:24 ff., 41 ff., Færshærath 112:42 f., *Førr N 112:41, Förslov 112:26.

Gäidhealtachd St 111:178, Geàrrraidh Raistéal St 111:181, Gel 111:198, Getinge 112:39, Getinge-bro 112:37, Gjerdholmen N 112:56, Gjordingen N 112:48, Gjöringane N 112:47 ff., Gjöringen, Nordre, Søre N 112:48 f., Gjöringevika N 112:49, Gleann Thormoid St 111:181, Gnarp 111:8 f., Godhavn Grö 111:146, Godthåb D 111:148, Godthåb Grö 111:146 f., 152, Godthåb/Nuuk Fjord, Godthåb/Nuuk Fjordkompleks Grö 111:147, Godøya N 111:34, 49, Goðeyjar N 111:34, Gróheim 111:9 f., Grythem 111:184, Grædefjord Grö 111:146, Grødheim N 112:53, Grøm 111:9 f., Grønland Grö 111:141 ff., 156, Gudding N 111:35, *Gudha 111:35, Gudhem 111:16, 184, Gudhem D 111:184, *Gudhusior 111:35, Gudin N 111:35, Gudme 111:16, Gudum 111:16, *Guðinjar, Guin N 111:35, Gullmarn 111:25, Gundeldingen, Gundeli T 111:197, Gunthorp St 112:109, Gussijö 111:35, Gussjön 111:35, Guthisbø 112:24, *Guþ-ā 111:35, Guvåg N 111:35, Gyldenløves Fjord Grö 111:145, Gylling N 111:34, Gyrdingen, Gyrdingane N 112:48, Gyrðingarvåk N 112:49, Gådeå, Gådeån 111:35, Gårdstånga 112:39, Gärds härad, Göinge härad, Göinge härad, Västra, Östra 112:24, Göteryd 112:91.

Haabets Øe Grö 111:147, Hagastaden 111:195, hali 111:45, Hall 112:7, 9, Halleberg 112:7 ff., Hal-
len 111:115, hām St 112:108, Hans Ø Grö 111:154, Haraldseið N 112:122, Harg 111:40 f., harg
111:39 ff., -harg 111:40 f., *Hargh- 111:19, *hargher 111:39 ff., Harjagers härad 112:23, Harlösa
112:39, Harrie 112:23, Harry Martinsons Gata 111:195, Harthakra 112:23, Harv 111:19, 39,
41 f., 46, Harvom 111:41 f., Hasslarödsbro 112:37, *Haugsvík 111:108, *Haugsäið, *Haugsäiði
111:107, Heigrestemmen N 111:174, *Heiley N 111:54, *Heiløy N 111:51, 54, heim 112:108, 121,
-heimr 111:41, Heimtjønne N 111:186, Helbostad N 111:52, Helgaa N 111:52, *Helgabólstaðr N
111:37, 53, *Helgaland N 111:52, Helganes 111:52, (i) Helganæsi N 111:51, Helgebostad, Helgenes
N 111:52, Helgenäs 111:52, Helgenäs D 111:52, *Helghaø 111:51, Helgheim N 111:53, *Helghø
111:51, *Helgibólstaðr N 111:37, 52 f, Helgum 111:35, 53, Helgum N 111:53, Helgö 111:51, Helgø
N 111:52, Helgön 111:106, Helgøya N 111:51, 54, *Helknar N 111:74, Hellandsbygd N 111:175,
Hellenæs D 111:52, Helligskogen N 111:52, Hellvi 111:16, Helnes N 111:19, 51f., Helnæs D 111:52,
Helskog N 111:52, Heltne N 111:74, hem 111:42 f., 45 f., 53, 184, 112:108, Hemsby St 112:109,
Herlexthorp 112:100, Herrestads härad 112:23, Herringby St 112:109, Hinn N 111:10, Hinnøya N
111:10, *Hiula, *Hiulā, *Hiulabækker 111:172, *Hiularatorp, Hiuletorp, Hiwlabeks mala 111:171,
hjul 111:171 ff., Hjularöd 111:171, Hjulbäck 111:172, Hjulebæk D 111:172, 174, Hjulus,
Hjulhuset 111:175, Hjulso D 111:174, Hjultorp 111:171 f., Hjulån 111:172, Hjöringane, Hjöring-
erne N 112:48, Hoby, Västra 112:39, Hof N 111:38, hof 111:24, 26, 38 f., hofdhe 111:163, *hog
111:105, 107, Holmby 112:39, Holsteinsborg Grö 111:145, 152, Honde Eyland Grö 111:145, Honde
Eylande Grö 111:144, Honte Ne 112:11, horg 111:39 ff., Horg, Horjem N 111:41, *Horn 111:112,
horn 111:111, Horna N 111:79, Hornaryd, Hornberget 111:111, Horndalen, Horndalselvi N 111:79,
Horne 111:111, Hornelvi N 111:79, Hornsjön, Hornslandet 111:111, Hornsude 111:112, *Horn-
vik, Hornån 111:111, Hov 111:19, 38 f., 42, 46, 50, Hov N 111:38 f., 49, hov 111:38 f., 45, hov N
112:122, -hov N 111:27 f., 38 f., Hoven N 111:38, Hovet 111:38, Hovet N 111:38, *Hørgheimr N
111:41, *Høgr N 111:41, hōgr 111:39 ff., *Hørgvin N 111:41, hraun N 112:51 f., Hudik 111:90, 93,
102 f., 109, 117, Hudiksbacke 111:103, Hudiksvall 111:102, Hultar 111:7, hun 111:110 f., *Hunavik
111:111, hund 112:7 f., Hundaberg 112:8, Hundabiærg 112:10, *Hundar 112:8, *Hunde 112:7 f., 10,
Hunde Ejland Grö 111:145, Hundseid, *Hundsi, Hundsvåg N 112:11, Hunn N 112:10, Hunneberg
112:7 ff., Hunnekulla 112:8, *Hunnsi N 112:11, Hunte T 112:11, *Hunvik, *Hunø, *Hunøvik,
Hurjom 111:41 f., -hūsum, -hūsum St 111:128, Huvud 112:102 f., huvud 111:103, Huvudsgården,
Huvudshemmet, Huvudstorp 122:102, *Hüvüðvík 111:103, Hvín, Hvínir N 112:41, hyrn 111:111,
113, *Hyrna 111:113, *Hyrna(r)vik 111:114, *Hyrne, *Hyrnevik 111:113, *Hyrnovik 111:113 f.,
-håb, Håbets Koloni Grö 111:147, Håbets Ø Grö 111:147 f., Håckse 111:93, 103 ff., Håckse-
backa, Håckseberg, Håcksegården, Håcksetäkterna 111:104, Håcksta 111:104 f., Håckstaberget
111:105, Håcksåck 111:93, 103 ff., 117, Hågarna 111:107 f., 111, Hånick 111:90 f., 93 f., 108 ff.,
117, Hånickssköllen 111:109, Hånicksviken 111:108 ff., 113, Hånö, Hånön 111:110, Håstad
112:39, Håstein N 112:53 ff., *Hælghabolstadher 111:53, Hælghanæs, Häljebolstad 111:52, Häl-
jom 111:53, Hällbostad 111:52, Hällestorp 112:100, Hæring N 111:35, hög 111:107, Hörn 111:113,
hörn, hörna 111:111, Hörne 111:112 f., hörne, Hörneudden 111:111 ff., Hörnskatan 111:113, Höven
111:46, Høyland N 111:31, Høyland fjellbygd N 111:172, 175.

Ia N 111:79, -i(c)k 111:89 ff., Ilulissat Grö 111:146, *Ing, Inga N 111:79, -ing N 112:121, -inge
112:39, Ingelstads härad 112:23, Ingåna N 111:79, Innerhörne 111:112, *Íslendingavík, Íslibhig,
Íslivig St 111:181, Iväg 112:120.

Jakobshavn Grö 111:146, Jan Stenbecks Torg, Josef Franks Plats 111:195, Julia 111:171, Julabygda
N 111:173 ff., Jularbo, Julared 111:171, Julebygden N 111:175, Julebæk D 111:174, Julehuset, Jule-
hytta N 111:175, Julerösa N 111:172, Julianehåb Grö 111:146 f., 152, Julso D 111:174, Jultorp
111:171 f., Julågeren N 111:172, Järrestads härad 112:23.

K'akortok Grö 111:152, Kalkun Cay USA 111:149, *Kallaðarnes St 111:179, Kalv 111:9, Kanger-
luarsussuaq Grö 111:146, Kangerlussuaq Grö 111:146, 154, Kangerlussuatsiaq Grö 111:146, Kap

Farvel Grö 111:145 f., Kap Prins Knud Grö 111:153, Kasberget 111:98, Kinn 111:8, *Kjalarnis St 111:179, Kjør N 112:52, klakk N 112:50 f., Klakken N 112:47, 50 ff., Klas Klättermus Gata 111:195, Knapplund N 111:49, Kolabygda, Kolagropa, Kolaholet N 111:175, Kolda N 111:79, Krakel Spektakels Gata 111:195, Krakken N 112:50, 52, Kudberga, Kullinge 111:92, Kungsan, Kungsträdgården 111:197, Kvalbeinraunen N 112:51, Kvemma N 111:79, *Kvig, *Kviga N 111:82 ff., *Kvign N 111:80 f., 83, Kvigna N 111:76 ff., *Kvigna N 111:79 ff., Kvignabåkkö N 111:73, Kvignadalen N 111:73, 79 f., Kvignagjelet N 111:79 f., Kvignagjeli N 111:73, 77, 81, Kvignagrovi N 111:73, 76 ff., 81, Kvignaholten N 111:75, Kvignakamben N 111:73, 77, 81, Kvignakleivane N 111:79 f., Kvignan N 111:78, Kvignane N 111:72, 83, *Kvignar N 111:73, 75, 83 f., Kvignaskari, Kvignaskorane, Nedre, Øvre N 111:73, Kvigna-teigen N 111:77, Kvignaøyini N 111:73, Kvigne N 111:72, Kvigno N 111:69 ff., Kvikke N 111:81, Kvikkeåi N 111:81, Kvikne N 111:74, Kvillinge 111:92, Kvinnsgröta 111:198, Kvitno N 111:74, Kyrelvi N 111:82, Källa 111:198, Käveråker 111:90, 117, Kävlinge 112:39, Kävlingeån 112:29 ff., Køge Bugt Grö 111:153.

lá 111:63, (á) Lambastöðum I 112:81, Lambhús 112:83, Lammehave D 112:81, Lathom St 111:129, *lauh- 111:65, *lauhō 111:63, 65 f., *Lebdus St 111:180, Led 111:9, Lenhovda 111:163 ff., Lenngrensgatan 111:195, Leódhas St 111:177, 179 f., Lerike 111:92, Lerkaka 111:198, Lewis St 111:177, Li 111:8 f., Lidhem 111:163, Lidingö 111:65, Lille Hellefiske Banke Grö 111:153, *Lin 111:164, *Lina 111:163 ff., *Linā 111:163, *Linabirke 111:164, Lindenows Fjord Grö 111:146, Line 111:163 ff., *Line 111:164 f., Linnebjörke 111:163 ff., *Līnōn 111:165, *Linuhofdhe 111:164 f., *Linuos 111:164, Liverpool Land Grö 111:153, Liåker 111:90, 117, Ljöðhús St 111:179, Ljungan 111:115, Ljunits härad 112:24, Ljusnan 112:18, Lo 111:63, lo 111:62 ff., *lo 111:63, ló 111:64, *lō 111:62 ff., Loch Croistean, Lochcroistean St 111:181, -lock 111:96, Lodda 112:30 f., Lodhne 111:65, (á) Lófundí 111:61, *Lögh, *Lögha 111:62, Loghō 111:61 ff., Lom N 111:62, Lort 111:9, Losna N 112:18, *Losni, Losnin, Lossen 112:18, Lovö, Lovön 111:61 ff., Lox St 111:127, Lox(h)am St 111:125 ff., de Loxhusum St 111:125, *Loxhúsum, *Loxhúsum St 111:127, Loxum St 111:125, Loxwood, Lox Yeo St 111:127, Ludda 112:29 f., Ludden, Luddet, Luggetjärn, Luggetjärnet 111:65, Luggude härad 112:24, *Luhsnan, *Luhsnō 112:18, Lund 111:8, 47 ff., 48 f., Lund N 111:48 f., -lund 111:27 f., 47 ff., 198, -lunda 111:198, *Lundareng N 111:22, 49, Lunde 111:49, Lunde N 111:48, Lunderången 111:22, 49, lundr 111:26, 48 ff., Lundring N 111:22, 49, Lunne 111:49, Lusen 112:18, Lyan, Lydinge 111:65, Lýsa, Lýsir N 112:41, Lytham St 111:129, lå 111:63, Lådeby, Lådna 111:65, Långe Erik, Långe Jan 111:199, Låvegrovi N 111:79, Lägdudden 111:108, 111, 113, Lännåker 111:90, 117, Læsø D 111:183, *Lø 111:63, Lödde å 112:29 ff., Lönnekärr 111:65, -lösa 112:39.

Maghög 111:105 ff., Majenfors 112:19 f., Majsjön, Majstorp 112:19, *Marn- N 112:41, Mathopen, Matskallen N 112:53, maur 111:108, (i) Meðalhusom i Odenssal N 111:48 f., Mejstad 112:19, Melhus N 111:48, *Mernir N 112:41, Miabhag, Miavaig St 111:181, Miðhús 111:9 f., Mikje 111:107, Mjøs 111:9 f., Mo 111:8 f., 76, Moa Martinsons Torg 111:195, Mökk 111:9, Molen N 112:52, Molnes, Mols 111:9 f., Mors D 111:183, Mossle 111:63, Motala 111:43, Mount Cunningham Grö 111:144, Mount Welcome USA 111:146, Myra 111:10, myr(e)hög 111:108, Måne N 112:41, Mätte (Måtta) kvarn 111:172, Mäen 112:19 f., *Mæghinfors, Mæghinsbodha 112:20, Mæghinsio(r) 112:18 ff., Mäjensjö 112:19 f., Mäjensjö gölen 112:19, Mängsbo 112:19 f., Mängsholm 112:19, Mäseboda 112:19 f., Mörhög 111:107 f., Mösseberg 112:12, Møsvatnet N 112:41.

Nanortalik Grö 111:148, Narsarmijit Grö 111:145, Narvik N 111:23, Nelly Sachs Park 111:195, Nepisene Grö 111:148, Nepiset, Nepiset-Sundet Grö 111:149, Nes 111:5, 8 f., nes 111:19, -nes N 111:19, 25 f., 35 f., 52, Neset N 111:10, Nesjar N 111:5 ff., Nesje N 111:5, Newsham St 111:128, Niaqunngunaq Grö 111:146, Nidelva, Nið N 112:30, Nipisat Grö 111:148, Nivla N 111:76, 78, Njarðarlög N 111:23, 26, *Njarðarvík, *Njarðarøy N 111:23, Njarðeimr N 111:28 f., Njarðvík I 111:22 f., *Njarðvík N 111:21 ff., Njarðøy N 111:21 ff., Njarðøyjar sýsla N 111:22, Nordanåker 111:50, Norderhov N 111:23, 38, Norderön 111:21 f., Norraby 112:87, *Nör(s)stað, *Nör(s)-staðir, Norsta 111:106, Nuuk Grö 111:146, 152, Nuusuaq Grö 111:148, *Nyvla N 111:78, Næløen,

Næløya N 111:22, När 111:9, Nærdhe, Nårdingen 111:22, Nærlandsraunen N 112:51, Närlunda, Närtuna 111:23, Nærø, Nærøen, Nærøy, Nærøya N 111:22, näs, -näs 111:19, -næs 111:25, 52, Nässja 111:5, Näsåker 111:50.

Odd 111:9, Oddense D 111:17, Odensala 111:17 f., 40, 43, 46, Odense D 111:17, Odens flisor 111:198, Odens kulle 111:184, Odensvi 111:16, 20, 112:89, Odensåker 111:16, Odensøn Cap. N 111:18, *Öðinsalr, *Öðinssalr N 111:17 f., 43, 46, 48 f., *Oghn, Oghnaroos 111:115, ógn 111:115, Ogna, Ognilla, Ognøy N 111:115, Ojadufa Ghana 111:149, Olden N 112:54, Ollerpoole St 111:127, Onbekande Eyland Grö 111:145, Onsbjerg D 111:183 f., Onsbæk D 111:184, Onsjö härad 112:24, Onsoien, Onsøya N 111:18, Ormöga 111:198, Oslo N 111:62, Osu Ghana 111:149, *Othinsbjerg St 111:183, *Otta, Ottane N 111:83, Oxie härad 112:23.

Paamiut Grö 111:145, Pesickfiarbame Grö 111:148, Pjätares 112:100, Pjäteryd 112:91, 100, Plasterfield St 111:179, Pomperipossatorget 111:195, Pompo Ghana 111:149, Porseluggen 111:65, Præstefjorden Grö 111:148, Prästkvärnen 111:172, Pussen, Putsen 112:102, Pär Lagerkvists Gata 111:195.

Qaqortoq Grö 111:146, 152, Qasigiannguut Grö 111:145, Qeqertarsuaq, Qeqertarsuatsiaat Grö 111:146, Qeqertarsuup Tunua Grö 111:146, 154, Queene Anne's Cape, Queene Sophia's Cape Grö 111:144.

*Ragunar, *Ragunö 112:41, Ramkvilla 111:92, Randsfjorden N 111:10, Rankhyttan 112:96, Raugstadstemmen N 111:174, Rauna, Raunatangen N 112:51, Raunen N 112:47, 51, Raustein N 112:53, Ravgn 112:31, Reshöga 111:105, Revinge 112:39, Rhen Eu 112:30, Ribe Å D 112:31 f., Rickomberga 111:91, Rin Eu 112:30, Ringsjön 112:41, Rjoande, Rjoandefossen N 111:78, Rolfs 111:9, Rommel Pot, Roo bay Grö 111:144, Roseberry Topping St 111:183 f., Rott N 111:8, Rottne 112:87 f., Rottne, Norra, Södra 112:87 f., Rønd N 111:10, *Rytnir 112:87, Rå N 111:76, Rök 111:8, Rönnebergs härad 112:24, Rönne å 112:31, 41, Røtne 112:87.

Sahl D 111:46, Saint Croix, Saint John USA 111:145, Sal N 112:122, sal, 111:17, 43, 45 ff., Sala 111:45, 46, Salby, Sall, Sallov D 111:46, Salom 111:45 ff., salr 111:17, 43, 45 ff., Salum 111:45 f., Samsø D 111:183, Sand 111:9, San Juan, Sankt Croix USA 111:145, Sankt Elofs källa 111:198, Sankt Jan, Sankt Thomas, San Tomas USA 111:145, De Schans Grö 111:145, Serampore Ind 111:149, setr 112:114 f., -setr N 111:33, -setr St 111:179, 112:114, Shader, Siadar St 111:179, Sibble 111:99, Sisimiut Grö 111:146, 152, Sjösås 111:164, Skansen Grö 111:145, Skede, Skede mosse 111:199, Skeid N 112:122, Skeppbacka 111:106, *Skettbacka 111:106 f., Skodaklakken N 112:50, Skorva N 111:79, Skyeån 111:163, 165, Skälåker 111:90, 117, Slien T 112:27, Slis herred T 112:27 f., Smöråker 111:90, Snackatorpet, Snacketorp, Snaggamåla, Snaggatorp, Snaggesta, Snaggetorp, Snakkatorp 112:104, Snarup D 112:104, Sniberupsbäcken, Sniberupsån 112:29, -sta 112:20, -stad 112:39, sta(d) 112:109, Statenhoek Grö 111:144, Steinen N 112:55, stem N 111:174, Steørnabagh, *Stjørnåvåg St 111:179, Stockholm, *Stockholmssund, Stocksund 111:195, Stokesby St 112:109, Stornoway St 111:179, Storsjön 112:16, Stuorgieddi N 112:122, Stöng 111:8, Sukkertoppen Grö 111:145, Sunds herred D 112:27 f., Sunnanåker 111:50, Sunnhetsdalen N 111:186, Swainsthorpe St 112:109, Swannington St 111:29, Svart 111:9, (Svendborg) Sund D 112:27, Svinnock 111:90, Svinåker 111:90 f., 117, Sydbay Grö 111:145, Sydproven Grö 111:146, Säkvitno N 111:74, Sänga, Sängal 111:45, Säten, Sätenäs 112:11, Sæbø N 111:75, 79, Sæhem 111:184, sætr 112:114 f., sætr Fär 112:114, sætr, -sætr St 111:179, 112:114, -sätter 111:91, Søndre Strømfjord Grö 111:146, 154, Söraby 112:87 ff., Söråker 111:90.

Tartupaluk Grö 111:154, Tarva N 112:53, Teen N 111:187, Tegelbacken 111:195, Terp N 111:8, Tes-ten 111:65, Tharangambadi Ind 111:145, Thorp St 112:109, thorp St 112:107 ff., *Thōwa 112:29 f., throp St 112:109, thwaite St 112:109 f., Tjora N 112:48, Tjør N 112:47, 52 f., Tjöringane N 112:48,

Tofstjärnet 111:65, *Tofuhæafodby St 111:128, Tolånga, Tolångaån 112:29, Tomas Tranströmers Gata 111:195, Tommaspång 112:37, Torna härad 112:24, Torp 111:8, torp 111:184, 112:109, -torp 112:20, Torset N 111:18, Torshov N 111:19, 38, Torshälla 111:40, Torsnes N 111:18, 25, 34, 36, Torsnäs 111:19, Torstuna 111:18, Torsvi 111:20, Torsåker 111:18 f., 46, 50, Torsæter N 111:18, Torsön F 111:19, 25, Tosen N 111:20, Tothby St 111:127 f., Totland N 111:18, 20, Trankebar, Tranckenbar, Tranquebar Ind 111:145, Trekongkleiva N 111:186 f., *trums N 111:36, tūn St 112:107 ff., Tuna 111:32, 112:121, tuna 112:108, 121, -tuna 111:27 f., Tune D 112:121, Tune N 112:121, Tysnes, *Týsnes N 111:26, Tøri N 111:75, 79.

Þjórar, *Þjóring- N 112:48, Þórin N 111:28 f., *Þórisnes N 111:19, þorp 112:109, *Þórshof N 111:19, *Þórsland N 111:18, Þórsnes I 111:19, *Þórsnes N 111:18 f., 36, *Þórsær N 111:20, þveit 112:110.

Ubekendte Ejland Grö 111:145, -uck 111:89 ff., ugn 111:115, Ujaracksuak Grö 111:148, Ulland, *Ullarland N 111:20, *Ullarvi 111:20, 37, 112:89, Ullavi 112:87 ff., Ulleland N 111:20, Ullensaker, Ullensvang N 111:34, Ullevi 111:20, 198, 112:89, Ullinshof N 111:34, Ullinshov N 111:38, *Ullinsyn N 111:34, Ullnäs 111:19, Ullsfjorden N 111:25, 34, *Ullvi 111:20, 37, Ullånger 111:46, Ulsnes N 111:19, 25, 34, Umanak Grö 111:148, Umiiviip Kangertiva Grö 111:145, Undersåker 111:90, Ungrick 111:90, 93 f., 109, 114 ff., Ungricksviken 111:114, 117, Upernavik Grö 111:148, Upplo 111:63, Uppsala 111:45 f., Utkvitno N 111:74, Ummannaq Grö 111:148, Ummannarsuaq Grö 111:146.

Vad 111:9, Ve 111:16, 37, vé 111:16 f., 20, 26, 36 f., Vebbestad, *Vébólstaðir, *Vébólstaðr, Védalir, Vedul, Vedolan, Veibust N 111:37, Vemmenhögs härad 112:23, Ven 111:8, Wesham St 111:128, Vestre klakken N 112:50, Vettberg, Gnarps, Jättendals 111:98, Véøy, Véøya N 111:37, Vi 111:16, 37, vi 111:16 f., 20, 26 f., 36 f., 53, wi 111:36, Viad 111:53, Victoria Benediktssons Park 111:195, Viddjá, Viddjá-, Viddjáöhhkka, Vidjá- 111:37, Vik 111:9, -vik(a) 111:89 ff., Villands härad 112:24, Vin 112:110, -vin 111:18, 35, 46, 112:110, 121, Vinje N 112:110, Vinåker 111:90, 117, Vinäs 111:19, Viriks herred T 112:27, *Wlōz- 111:65, *wlōzō, *wlōzōn 111:64, *Wlōzōn- 111:64 f., *wlōh- 111:66, *wlōhō- 111:64, *Wlōhuž-, *wlōhuž- 111:65, Woensberg Ne 111:184, Vojens D 111:17, Vollsjo 112:39, Vollsjoån, Vomb, Vombsjön 112:29, Woodnesborough St 111:184, Wormald St 111:127, *Wotansberg T 111:184, vuovdi 111:52, Vårdberget 111:98, Vä 111:16, wæ 111:17, 36, Västerhällan och Storå kern 111:50, väta, Vätaberget 111:98, *Vætla, Vætlu hæræþ 112:28, Vätta-berget 111:98, Vättle härad 112:28.

Ytterhørne 111:112, *Yxn N 111:83 f., *Yxna N 111:82 ff.

Zufriedenheit USA 111:146, Zuikerbrood Grö 111:145, Zyud Bay Grö 111:144 f.

-åck 111:89 ff., Åker 111:50, Åker N 111:50, -åker 111:19, 33, 50, 90 f., 109, Åkerbo härad, Åkers härad, Åkre 111:50, Älleberg 112:12, -ånger 111:91, Ås 111:8 f., Åsak 111:90, Åsbo härad, Norra, Södra 112:24.

*Ælmpete, Älmtaryd 112:90, ærgi Fär 112:114 f., ærgi St 112:114 f., Ärttrik 111:116.

Øbolund 111:51, Øksna, Øksnelvi, Øksnvatnet N 111:82, Öland 111:198, Öved 112:39.

Övriga register till årgångarna 111 (2023)–112 (2024)

Förkortningar: bibl. = bibliskt namn, litt. = litterärt namn, myt. = mytiskt namn, * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (ð), e, f, g, ʒ, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, ɔ, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Personnamn

Äbiorn 112:78, Adam 111:133, Ainagīslar, *Aiwagīslar, *Aiwigīslar 111:167 f., Alfðör (myt.) 111:17, Ali 112:109, Anundr 111:91, Arnhvatr, **aruatr** 112:79, Asbiörn 111:133, Audun 111:91, Austmaðr 112:69, Auti 111:130.

Balder (myt.) 111:25 f., Baldr (myt.) 111:16, 25 f., Baldrekr 111:26, *Bardh 111:100, Bergr 112:81, Biorn 112:60, Biörn 112:67, 80, Bjarni húslangr 112:81 f., *Bjätte 112:100, Böandi, Böi 111:130, Brickarn 111:102, Broddi 111:183, -bur 112:116, **burn** 112:80, **byrn** 112:80 f., *Bålar(e)n 111:102, Bård 111:100 f.

Ćeorl 111:130.

Dan 112:65, Darahus 112:81, -dóttir 112:116, Drængr 111:130.

Erik Gufassa 112:69, Esne 111:130.

-fastr 112:60, 63, 67, 69 ff., *Fehuharjar, *Fehuwarjar 112:26, Freyja (myt.) 111:16, 27 ff., Freyr (myt.) 111:16, 21, 24 f., 28 ff., Frigg (myt.) 111:16, 27, 32 f., Frö (myt.) 111:21 ff., 28 ff., 198, Fröja (myt.) 111:24, 27 ff., 43, Frökil 112:97, Frøya (myt.) 111:27 ff., 43, Frøyr (myt.) 111:28 ff., Fugli, Fæhusit 112:81, *Fær 112:26.

Gamall 111:129, Gillaug 112:80, Gisl 112:72, Gjurd 111:175, Gregus 111:181, Gudfast 112:63, 67, 69, Gudhfast, Gudhvast, Gudvast 112:69, Guð- 112:69 ff., Guðbiörn 112:71, *Guðfast 112:72 f., Guðfastr 112:63, 67 ff., 79, Guðfríðr 112:71 f., Guði 112:71, Guðlaug 112:70 ff., Guðlaugar (gen.), Guðlaugu (ack.) 112:80, Guðlæifr 112:71, Guðmarr, Guðmundr 112:71 f., Guðríkr, Guðrún, Guðstæinn, Guðvarr, Guðvēr, Guði 112:71, Guðvör 112:71 f., Guðælfr 112:71, Gufassen 112:69, Gunni 112:109, Gunnúlfr 111:130, **gufast** 112:63, 67, Gyrið 112:73.

Haki 112:82, Halfdan 112:65, **haosui** 112:80, Harry 111:188, **hasui** 112:80, Heðinfast 112:73, Heðinfastr 112:73, Heðinvī 112:73, Heimir 112:109, Helgi 111:52, *Hiule 111:171 f., Holmfastr 112:72, Holmgæirr 112:78, 80, 83, Holmr 112:82, Holti 112:81, Hoveth, Hovudh 122:102, Hqsvi 112:80, hrafn 112:97, Hrafnhauss 112:80, Hrafnhildr 112:96 f., Hrafnkell 111:129 ff., 112:96 f., *Hröþigīslar 111:168, *Hröþugīslar 111:168 f., **hulmkir** 112:80, Hus 112:81, Hūs-Biörn,

Hūsbiörn, Húskarl 112:82, Huvudh 122:102, Hånicksbrusar 111:109, Hælghe 111:52, Hæring 112:109.

Iarni 112:82, **ikriþ**, **ikriþr** 112:72, Ingialdr 112:93, Ingifast, Ingifastr 112:73, Ingimundr 112:93, Ingólfr 111:132, **inkia...**, **inkia-...r**, **inki[mutr]**, Iögærðr 112:93.

Jul 111:175.

Kaffi 112:82 f., Kani, Kassi 112:82, **kilauk**, **kilnuk**, **kitilas** 112:80, Kiūli 112:81, Klintr 112:82, Klyppr 112:109, Knaggr, Krōkr 112:82, Kropparn 111:102, Kulli 112:82, **kuþastr** 112:79, **kuþfast** 112:63, 67, 72, **kuþlaukar** 112:80, **kuplef** 112:71, **kuþlugu**, **kuþuaukar** 112:80, -kætil 112:97, Kætilhǫss 112:80.

labus 112:77 ff., Lafsi 112:78, 82 f., Lam(b), Lambafot, Lambaleikr, Lambatunga, Lambe, Lambelan 112:79, Lambeshowet, Lambeshovudh 112:79 f., *Lambfūss 112:79, Lambhauss, Lambhǫss 112:80, 82, Lambhūss 112:81 ff., Lambi 112:79, 81, Lambkárr 112:79, Lammehaue 112:79, 81, Larus, Laurentius 112:78, Leiðúlfr, Lidulf, Lið-Böfi, *Lið-Úlfr, *Liðúlfr, Litulf, **liþbufa**, Liudolf 111:132, Lockarn 111:102.

Magnus 111:133, Magnús 111:130, 133, Māni 112:82, Meginn 112:19, Mæghin 112:18 ff.

Nerthus (myt.) 111:16, 21, Niordh (myt.) 111:21, Njörðh (myt.) 111:16, Njörðr (myt.) 111:16, 21 f., Njård (myt.) 111, 21, Njærðh (myt.) 111:16, 21, Næfr 112:81.

Oden (myt.) 111:16 ff., 33 f., 184, 198, Óðinn (myt.) 111:16 ff., Ofraðr 112:81, Ólafr 112:73, Orm 111:133, Ormr 111:129 f., 133, Ösbe(orn), Ösberht, Osbern, Osbert 111:133.

Qnundr 111:91.

Pipra 112:104.

Ragn- 112:96 f., Ragna, Ragnbiörn, Ragne, Ragni 112:97, Ragnkil 112:96 f., Ragnmund, Ragnolf, Ragnvardh, Ragnø, Ramn, *Ramn-, Ramne, [Ra]mnolf 112:97, Ranke, Rankell 112:96, Rankil 112:96 f., Ravn 112:97, Rikona- 111:91 f., Rikvin 111:92, Rodwisl 111:168 f., Ronkil, Runkil 112:97, Ræfli 112:82.

Sigdiarf 112:60, 67, Sigfast, Sigfastr 112:73, Sigfūss 112:79, Sighwarth 111:130, Sigviðr 112:73, **sihus** 112:79, Skagi, Skakli 112:82, Skald 112:81, Skalle 112:117, **skatnif**, *Skatnæfr 111:128, Skōgr 112:82, Skrika, Skvaldri 112:104, Smiðr 111:130, Snack, *Snacke, *Snagge, Snaggi, Snak, *Snaki 112:104, -son 112:116, Sǫndúlfr 111:132, Staki 112:82 f., Stāli 112:82, Steinólfr 111:130, 132, Stenhus 112:81, Styrfastr 112:72, Stæinn 112:81, Surákarn 111:102, *Swan 111:129, *Swān 111:129 f., *Swanbeald, *Swanbeorht, *Swanwulf 111:129, Swein 111:133, Sveinn 111:129 f., 132, Swen 112:109, Sverðhús-Grani 112:81, Sviðbalki 112:82, Svæinn 112:60, 67.

Tafæistr 112:60, *Ti (myt.) 111:26, Tiarvi 112:82, Tor (myt.) 111:17 ff., 198, Týr (myt.) 111:16, 26.

Þegn, Þiagn 111:130, Þorgīsl 112:72, Þórir 111:19, Þórólfr 111:132, Þórr (myt.) 111:16, 18 ff., *Þurzi(e)fu 111:129.

uarhas, uarkas 112:80, Úisdean 111:179, **uiþugsi** 112:79, Úlfkell, Úlfr 111:130, UlfR 112:73, Ull (myt.) 111:17, 19 f., 34, 198, 112:89, Ullin 111:34, Ullr (myt.) 111:16, 20, -undr 111:91, UpplaupR 112:81.

Varghoss 112:80, Warin 111:133, Vedhus 112:81, Viðhugsi 112:79, -vindr 111:91, Visthus 112:81.

ystin 112:80.

Æibiorn 112:78, Æib[iq]rn 112:83, Æistr 112:60, Æiwisl 111:167 f., Æsbiorn 111:133.

Östman 112:69, Øystæinn 112:73, 80.

Fartygsnamn

Anne Christine 111:147, Haabet 111:147.

